

ISSN 2310-2896

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

**ПЕРСПЕКТИВИ.
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

ВИПУСК № 1, 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 1, 2020

ISSN 2310-2896

*Журнал зареєстрований
17 січня 2011 р.
Міністерством юстиції
України № КВ 17349-6119 Р.*

*Журнал виходить
4 рази на рік і включено до
Переліку наукових фахових
видань України (категорія
«Б») зі спеціальностей
033. Філософія та 054.
Соціологія відповідно до
Наказу МОН України від
02.07.2020 № 886 (додаток 4).*

*Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 2
від 24.09.2020.*

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи.
Соціально-політичний
журнал».*

Рукописи не повертаються.

Редакційна колегія

Борінштейн Є. Р. – головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Атаманик З. М. – заступник головного редактора, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Балашенко І. В. – відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Бліхар В. С. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Гансова Е. А. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Давід Шварц – Professor of political science (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Данієль Хасідім Ор-Шалон – Doctor of Philosophy in Economics (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Добролюбська Ю. А. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Златіца Плашієнкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет (Університет Каменського в Братиславі, Словаччина)

Лісенко О. В. – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Окорокова В. В. – доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Орленко І. М. – завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти (КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»), Одеса, Україна)

Петінова О. Б. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Романенко М. І. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії (Дніпровська академія неперервної освіти, Дніпро, Україна)

Романенко С. С. – кандидат філософських наук, в.о. доцента кафедри спортивних ігор (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Халапсіс О. В. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна)

Шип С. В. – доктор мистецтвознавства, професор кафедри музикознавства (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Юшкевич Ю. С. – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології (Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна)

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ»**

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Перспективи. Соціально-політичний журнал» необхідно надіслати на електронну пошту editor@perspektyvy.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) заповнити на сайті довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком кандидатів та докторів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: - статтю прийнято до друку, - доопрацювати статтю, - автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@perspektyvy.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософська онтологія	6. Філософія освіти	11. Методологія та методи соціологічних досліджень
2. Гносеологія	7. Філософія синергетики	12. Соціальна структура, соціальні інститути та процеси
3. Філософська антропологія	8. Етика та естетика	13. Спеціальні та галузеві соціології
4. Соціальна філософія	9. Філософія релігії	
5. Філософія історії	10. Теорія та історія соціології	

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) x 2 см (верхнє), 3 см (ліве) x 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (-), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ журналу**.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: **актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження**.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970). *Slovnuk ukrainskoj movy: v 11 tt.* [The Ukrainian language dictionary]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5-10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

УДК 340.12:37

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.1>

Соколова Олександра Максимівна

аспірантка кафедри філософії

Національного університету біоресурсів і природокористування України

вул. Героїв Оборони, 15, Київ, Україна

АНТРОПОЛОГІЗМ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА:
ОСВІТНЬО-ВИХОВНИЙ РАКУРС

Актуальність проблеми. Антропологізм – орієнтація підходу до створеної людиною і представленої насамперед на власне людському началі дійсності, у світлі його вимог людське буття соціальне й приватне розглядається у вимірах особистості, у можливостях і тенденціях виявів людини у її людських якостях.

Антропологізм соціально-філософських ідей особливо актуалізується за умов загострення соціокультурного розвитку, коли суспільні потрясіння прямо й безпосередньо стосуються кожної людини, перспектив людського буття та втрачається узвичаєний сенс життєвих норм, цінностей, ідеалів. Науково-технічна цивілізація надає підвищеної злободенності проблемі людяності людини. Адже техніцизована, інформатизована дійсність, у якій взаємодіють найрізноманітніші тенденції, процеси та явища, забезпечуючи потреби людини, до певної міри зреалізують поставлені завдання, але ж водночас і створюють ситуації все більшої вразливості. У статті наголошується, що знання про людину в українській філософії традиційно визначали характер і спрямованість розвитку соціально-філософських ідей, у контексті яких особливо вагомими за умов реформування всіх сфер суспільства та видів діяльності є й мають бути правосвідомість і юридичний світогляд. А отже – й освітній потенціал філософії права, проблеми формування фахівців-правників із врахуванням, зокрема, й вітчизняного досвіду історичної генези філософії права. Освітня ж реалізація філософії права покликана виконувати надважливу роль – винятково дієвої умови формування змісту правосвідомості й юридичного мислення майбутнього фахівця.

Мета статті – аналіз висвітленої у філософсько-правових працях П. Юркевича освітньо-виховної ролі філософії права як умови пробудження й утвердження особистісності юридичного мислення.

Методи дослідження – історизму, компаративний, критичного дискурсу, принципи діалектичного мислення. Зasadничими принципами дослідження порушеної у статті проблеми послужили, зокрема, висновки зі здійсненого В.І. Шинкаруком аналізу «Філософії духу» Гегеля під кутом зору висвітлення феномена права в генезі формотворень людського духу.

Результати дослідження. З'ясовано, що філософсько-правова засадничість антропологізму репрезентує юридичну освіту та формування й функціонування юридичного світогляду як форми практично-духовного синтезу правових знань, ідей, концепцій, установок правового мислення й діяльності соціального суб'єкта.

Ключові слова: особистісність філософії права, юридичний світогляд, людяність правосвідомості, свобода індивідуальності, юридична антропологія, ідея права, переконання.

Вступ. Життєздійснення людини набуває якостей особистісної відповідальності за отриманий дарунок життя, сприяючи зміцненню проявів її індивідуальності в системі соціуму; зокрема, також змістовності й смисложиттєвої значущості інтеграції свідомості моральної та правосвідомості, як умови виправданості поведінки людини, котра за виразом П. Юркевича, сповідує «релігію гуманності», яку складають чесноти: «позбавлене забобонів мислення, любов до людей, сумирність, толерантність, благодійність, побожність» [4, с. 696].

Тому П. Юркевич і надавав виняткового значення філософії права у юридичній освіті, наголошуючи, зокрема, у «Програмі лекцій з предмета історії філософії права» на важливості відповідної історичної проблематики [Див.: 4, с. 14–21]. А в «Програмі історії філософії права» (1872 р.) артикулюється на зв'язку «юридичної антропології і початку вчення про природне право у Гуго Гроція» [4, с. 23]. Адже, на думку українського мислителя: «Філософ дивиться на право з іншого погляду, ніж юрист. Він бачить у праві моральну ідею, яка вимагає, щоб ніхто не завдавав страждання неправдою; а юрист піклується про те, щоб ніхто не страждав від неправди. З цього погляду він і розглядає право» [4, с. 229].

Тому, на нашу думку, важливо артикулювати на обстоюванні П. Юркевичем життєвості предмета філософії, філософії, філософського мислення, як необхідних чинників культури мислення цивілізованої людини взагалі і, зокрема, майбутніх фахівців. Адже *«предмет філософії не є лише предмет пізнання, але й предмет життя, що сам є живим. Філософія при цьому проявляє такі риси, що надають їй виняткового становища та особливого значення в людському житті, позаяк вона є не лише видом знання, але й видом поведінки»* [2, с. 619]. Особистісно формуюча роль філософії права як освіти актуальна тому, що *«хоч філософія, як її розуміли Платон і Арістотель, не є лише наука загальної освіти, але наука, такої загальної освіти, яка дає досконалість фаховій освіті»* [4, с. 569]. Бути не просто *«наукою загальної освіти»*, згідно з П. Юркевичем для філософії означає, що вона виходить за межі статусу інших наук, як чинників поглиблення й розширення знань суб'єкта навчання, підвищення рівня його поінформованості. Натомість філософія має поліпшувати підготовку, збагачуючи мислення й світогляд майбутніх фахівців істотно синтезуючим інтелектуальну активність людиностверджувальним смислом засвоєваних спеціальних – юридичних – знань. Філософія впливає на формування особистісних переконань сучасної людини. Підготовка фахівців-юристів у сучасному цивілізованому суспільстві може й повинна ґрунтуватися також на відповідному рівні засвоєння, переосмислення філософських, філософсько-правових знань. Відсутність цивілізованих знань про світ, розуміння відношення людини до світу, у його структурних проявах, унеможлиблює належну фахову підготовку.

Метою статті є аналіз висвітленої у філософсько-правових працях П. Юркевича освітньо-виховної ролі філософії права, як умови пробудження й утвердження особистісності юридичного мислення.

Завдання статті: окреслити смисловий горизонт реалізації освітнього змісту філософії права, як чинника формування правосвідомості; визначити зміст діалектики взаємодії антропологем *«досконалість вченого»* і *«досконалість людська»*, як визначальної спрямованості освітнього буття філософії права.

Методи дослідження: історизму, компаративний, критичного дискурсу, принципи діалектичного мислення.

Результати. Освоєння основ філософії права у різних проявах його як чинника людського життєздійснення, супроводжується розширенням і поглибленням знань різних видів права.

Але, зрештою, їхню змістовність, взаємодію синтезує онтологія філософії права, коли, навіть більше, завдяки цьому праву людини отримують нові змістовні можливості подальшого збагачення та розвитку: набуваючи нової змістовності на засадах філософії права, оприявнюється єдність філософсько-правової освіти. Адже як зазначав П. Юркевич: *«Чим краще вивчаються ті права, тим сильніше відчувається потреба єдності, бо право людини як громадянина держави протиставлялося б правам її як сім'янина, тобто одне право при порівнянні знищувало б і паралізувало всі інші»* [4, с. 532]. Онтологією права завжди – як samozрозуміла – дієвіше стверджується також людська гідність – права людини і людська гідність взаємодетерміновані: людина, життєздійснення якої унормовується правом у його важливіших проявах в суспільстві, не може й не повинна не демонструвати свою гідність, а людина гідна, разом з тим, свідома свого права. Буття права здійснюється в атмосфері демократії, свободи, рівності, справедливості, людської гідності, моральності, толерантності. І водночас посягання на обмеження чинності будь-якої необхідної умови існування права, правової системи ставить

під загрозу останню в цілому. Правова самосвідомість – інтегративний чинник онтології права, що формується та збагачується завдяки *філософії права, як освітньої дисципліни*, покликаної зманіфестувати людські права. Унормоване й організоване у світлі права життєздійснення людини в суспільстві набуває все більш людиностверджувального статусу як умови захисту людської свободи – зовнішньої, вочевидь, але з необхідністю ж і – внутрішньої, зокрема, на шляхах формування внутрішнього досвіду сприймання, розуміння правових ідей і норм. Так, поглиблення внутрішнього досвіду передбачає пробудження й збагачення правових відчуттів, умінь та навиків розуміння, витлумачення правових норм. Юридичні науки, правосвідомість, привертає увагу П. Юркевич, повинні розглядатися у першу чергу крізь призму особливостей предметів, що підлягають вивченню, і які пов'язані із життєбуттям людини, розмаїттям міжлюдських взаємин, і які «ускладнюють завдання знання для юриста» [4, с. 529]. Проблема юридичних знань як предмет вивчення має вирішуватися вже на початку їх освоєння, цей предмет має бути попередньо сформований у процесі відповідної розумової активності, на відміну від освоєння природознавчих знань [Див. напр.: 4, с. 529]. Відповідність та успішність сформованого юридичного мислення демонструє значущість навиків та умінь *вільного вибору* правочинного варіанту вирішення питання, неупередженого підходу до предмета вивчення, навиків дотримання принципу свободи та ідеї справедливості, як важливіших непроминальних людських цінностей, засадничих чинників людського буття, на кожному етапі сповненого складними проблемами, але які можуть вирішуватися за різних підходів і дій людиною розвинутої правосвідомості та високої моральності: друге є основою першої. Філософсько-правова освіта, відтак, і має бути спрямована на формування зазначених особливостей правосвідомості та юридичного світогляду вільно мислячої особистості, як умови неупередженості. Презумпція юридичної освіти – пробудження, формування та поглиблення установки на недоторканність принципів свободи й гідності людини, що завжди можуть мати прояви її «внутрішнього» та зовнішнього життя. Ідеї правосвідомості, норми права, юридичні знання є ідеями й нормами життєздійснення людини у суспільстві, отже, максимально спрямованими повинні освоюватися й розумітися як ідеї й норми *права і свободи* людини. Це – єдино «переконливе запевнення» в істинності правосвідомості та юридичного світогляду. Прояви власного сумління – демонстрація свободи людської індивідуальності, життєздійснення особистості вільно мислячої – *вільної* і від можливостей нав'язування їй ззовні способів «доведення» моральних істин, несумісних із її сумлінням, як зазіхання на руйнацію «моральної потуги особистості».

Тому важливішим зорієнтовуючим положенням філософсько-правової освіти, зазначається у «Філософському щоденнику» П. Юркевича, вперше опублікованому завдяки авторитетному німецькому досліднику Роланду Пітчу [Див.: 5] має бути: «Все або багато чого може бути нав'язане людині ззовні; лише *хід доведення*, якщо він чогось вартий, неможливо нав'язати ззовні, він має бути внутрішньою дією» [4, с. 695]. Внутрішня дія – царина активності переконань, вільного визнання людиною внутрішнього вироку, верховним суддею якого є її сумління. Адже, наголошує він, «у факті *осудності* – у тому, що ми *судимо* людину за її вчинки, – приховане так зване начало *людяності*» [3, с. 186]. Людяність людини – особистісна практична демонстрація її мужності, як людини, спроможної проти-стояти несправедливості, здатності встояти у життєвих негараздах. Що, на думку мислителя, закономірно не може не відбиватися й на фізичному стані мужньої особистості. «... Моральна мужність, душевна звитяга відбиваються у нашому організмі як фізична міць. Ці факти визнано медициною та психологією... *Моральність не є низкою правил, а є життям*, і до того ж цілком нормальним; тому вона впливає або може справляти цілющий вплив навіть на наше фізичне існування» [3, с. 214–215; курсив – О. С.]. Мислительну діяльність людини П. Юркевич розглядає як *прояви* внутрішньої *самостійності*, душевної активності особистості, *її буття*, коли, отже, задіюються, зокрема, переконання, а формування мисленого результату набуває закономірного статусу *утвердження істини*.

Юридичний світогляд для П. Юркевича – демонстрація людської досконалості як такої. «Освіта взагалі й юридична зокрема має дві досконалості – досконалисть вченого і досконалисть справді людську, яка закладена в одній загальній освіті» [4, с. 530]. Високоосвічена в пра-

вовому плані особистість володіє відповідно розвиненими внутрішніми якостями, високим рівнем, хоча й невіддатною для поверхового погляду, внутрішньою правовою підготовленістю, як, скажімо, у формі «правових інстинктів», «правових відчуттів», «правової делікатності» і «правової тактовності». Так, запитує П. Юркевич: «Вам доводилося спостерігати людину, яка вирізняється особливим тактом дій, тобто таким даром, яким вона розрізняє істину здалеку, ніби внутрішньо вона впізнає суть справи. Звідки цей інстинкт істини? Це явище загальної освіти» [4, с. 530] і «візитівка» людини досконалої. Визначально зорієнтовуючим при цьому є статус людини як суверена. Гідний і вільний член громадянського суспільства, така людина повинна володіти необхідними правовими нормами, знаннями права, природно також «усвідомлюючи цей обов'язок» [4, с. 528]. Право й правосвідомість, загалом кажучи, прямо й безпосередньо покликані врегульовувати відносини міжлюдські та людини й суспільства. А отже – і відповідним чином виховувати соціального суб'єкта, постійно демонструючи життєву доконечність правових відчуттів, правових навиків та правових звичок дотримання правових норм, зокрема, як узвичаєних, як для людини-суверена, правил поведінки за тих чи інших життєвих обставин.

Але – і як форм правосвідомості, закорінених у правових відчуттях, правових навиках, правових звичках. Останні набувають практично значущої ролі у єдності проявів «вищої людяності» людської особистості. Адже, наголошує П. Юркевич: «*Треба помічати у вченому вченого і вищу людяність*, необхідну для того, щоб розрізнити хоча б у даному факті правду й неправду, істину й облуду» [4, с. 530; курсив – О. С.]. Статус «вченого у вченому», як правознавця, у першу чергу формується завдяки відповідній правовій, філософсько-правовій освіті, засвоєнню правових знань, як моральнісно закорінених.

Крім того, статус «вченого у вченому» зміцнюється на засадах особистісної життєреалізації також правових навичок і звичок дотримання правового спілкування [Див. напр.: 1].

Тією чи іншою мірою правові знання як деяка сукупність усталених відомостей, суджень, стереотипів є складовими елементами повсякденної свідомості, але що може і повинно бути представлене як форма проявів правових відносин людини в умовах громадянського демократичного суспільства. Соціальний суб'єкт, індивідуальна особистість фактично не може залишатися поза правовими відносинами та правовим спілкуванням, у «просторі» яких і проявляється рівень розвиненості правової культури, у тому числі правові відчуття, правові уміння і правові навички. Наявність, вплив останніх забезпечують відповідний зміст, смисл і спрямованість правових відносин, правового спілкування та, зрештою, й «вищу людяність» правосвідомості. Однак якраз у світлі «вищої людяності» змістовно актуалізуються й ефективно задіюються чинники й детермінанти правової свідомості, усе більш дієво, адекватно працює система права в суспільстві. Тому, слід наголосити, для людини насамперед вищою людяністю, скажімо, чинником незаперечним, узвичаєним, майже природно повторюваним в умовах громадянського демократичного суспільства, сприймаються переживання почуттів незалежності й особистої свободи, як і подальше зміцнення правових навичок і правових звичок суб'єкта права. Філософсько-правова освіта, закликає П. Юркевич, покликана зніщувати розвиток філософсько-правових знань, ідей, пробуджувати й поглиблювати правові уміння, навички і переконання, як формування та зміцнення «вищої людяності», зманіфестованої здатністю «вносити собі вирок». Відтак, на перші позиції виходять цілі й завдання удосконалення філософсько-правової освіти. Якраз завдяки цьому можуть і повинні долатися зазначені труднощі. Філософія права, вважав П. Юркевич, покликана виконувати важливу гуманізуючу роль в розвитку суспільної свідомості, як дійовий чинник удосконалення правосвідомості та юридичної освіти, сприяючи подоланню «однобічності» останньої, підпорядковуючи набуття освіти певним законам» [4, с. 530].

Проблема, однак, ускладнюється тим, що, наголошує П. Юркевич, ХІХ століття демонструвало «неприхильність» до філософії загалом, адже особливо активно й послідовно в царині розвитку наукових досліджень і знань насамперед «утверджувалися практичні винаходи й удосконалення, наука стала їхнім органом» [4, с. 531], набуваючи статусу «права сильного» та послаблюючи роль моральності. Але філософсько-правова освіта покликана апелювати (змістом освіти, вирішенням відповідних навчальних завдань, зазначав П. Юркевич) до того,

що кожна людина, зрештою, завжди намагається себе порівнювати з іншими та здійснювати певні, у морально-правовому ракурсі акцентовані, порівнювання.

Крім пріоритетності практичних технічних вдосконалень, зніційованих наукою, ігнорування філософії та філософської освіти було викликане й іншими причинами. Так, «сучасна людина занадто байдужа, зайнята дрібними життєвими інтересами, які вона дуже цінує і мало схильна до абстрагування. Вона так охоплена вимогами обов'язку на різні життєві потреби, що не має часу перейнятися тими ідеями, які постають за філософською освітою. Це – характерна риса напряму нашої епохи, на яку скаржаться поважні німецькі мислителі» [4, с. 531].

Але, на думку П. Юркевича, «важливіша причина» неприхильності до філософської освіти «полягає в надто квапливому перенесенні юридичного погляду на людину, так ніби юридичні й людські переконання врівноважуються. При цьому зауважується, що суспільство завжди вимагає від кожного з нас якоїсь частинки, чогось приватного, спеціального» [4, с. 531]. Посягання суспільства на приватну сферу людського буття є перманентним, зокрема, також залежно від ступеня *врівноваження* людських та юридичних переконань за тих чи тих конкретних історичних, соціальних чи політичних умов. Позиція зайвості, непотрібність філософської освіти, філософії права запановує в переважно позитивістськи забарвленій суспільній атмосфері, особливо ж за умов жорсткого обмеження виявів власне людського лише приземлено житейськими потребами й інтересами, і коли юридичні норми сприймаються як буцімто самодостатні для людського буття. Принаймні при цьому *юридичне* в певному сенсі може ототожнюватися з *людським*, з одного боку, але ж з іншого, за таких обставин, суспільство цілком закономірно й зазіхає на підпорядкування собі приватного життя людини. Природно, спроби обмежуватися лише «юридичним» демонструють очевидне зневажливе ставлення до людського, як приниження й занедбання можливостей та потреб особистісного життєздійснення у його неповторності й повноті. Зневажання самої себе – блюзнірське опоганення найціннішого людського, високого покликання індивідуальності, котра, отримавши високий дарунок життя, призначена не втрачаючи своєї гідності, достойно за нього віддячувати. Не втрачати гідності свого покликання спромагаються лише за умови розуміння непроминальності дотримання високих вимог і цінностей людського упродовж проходження життєвого шляху на засадах моральної свободи, не обмежуючись, природно, вимірами лише «юридичного». Як вирішальні у даному ракурсі вимоги суспільства аж ніяк не повинні розглядатися в якості «останньої інстанції», зокрема, й стосовно отримання освіти.

«Правильність» та «єдність» освіти, освітньої підготовленості визначається готовністю не втрачати здатності бачення у першу чергу присутності людського в отримуваних знаннях, переживання внутрішньої цілісності, «урівноваженої» сформованою системою практично-духовного відношення до світу, інтегрованої філософською, філософсько-правовою освітою, юридичним світоглядом.

Висновки. Артикулювання на необхідності розмежування «людського» й «юридичного» вкрай важливе як розмежування об'єктне, що, у свою чергу, потребує різнопланових дослідницьких підходів, методології та цілей. Між тим ігнорування подібної вимоги призводить до ігнорування особливостей людського у пошуку вимірів індивідуально-особистісного життєздійснення.

Лише як зманіфестована системою філософсько-правової освіти, філософія права П. Юркевича – система людиноспівмірних правових ідей, норм, вимог забезпечення необхідних умов існування людини і суспільства, міжлюдських взаємин і суспільних відносин, коли у кожному аспекті визначальними конститууються смисли життєздійснення людини, свобода особистісного буття, недоторканість приватного життя й приватної власності. Як система освіти, філософія права П. Юркевича спрямована на формування й поглиблення свідомості розуміння гідного людини, особистісно-стверджувального життєбуття, як унормована правовими засобами доконечність присутності людини й людського, визначального начала усіх сфер суспільного буття і соціального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мамут Л.С. Правосознание : Общественное сознание и его формы / под ред. В.И. Толстых. Москва : Изд-во полит. лит-ры, 1986. С. 132–136.
2. Шпет Г.Г. Философское наследие П.Д. Юркевича : Юркевич П.Д. Филос. пр.-ния. Москва : Правда, 1990. С. 578–638.
3. Юркевич П. З науки про людський дух : Юркевич П. Вибране. Київ : Абрис, 1993. С. 115–221.
4. Юркевич П. Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник. Київ : Ред. журн. «Український світ», 1999. 756 с.
5. Pietsch, R. (1992). Beiträge zur Entwicklung der Philosophie bei den Ostslawen im 19. Jahrhundert – Pamfil D. Jurkevych (1826–1874). Ulm : Humboldt-Studienzentrum Universität Ulm.

REFERENCES

1. Mamut, L.S. (1986). Pravosoznanie : Obshchestvennoe soznanie i ego formy [Legal Consciousness: Social Consciousness and Its Forms]. Ed. V.I. Tolstyh. Moscow : Izd-vo polit. lit-ry. P. 132–136 [in Russian].
2. Shpet, G.G. (1990). Filosofskoe nasledie P.D. Yurkevicha [The Philosophical Legacy of P.D. Yurkevich]. Yurkevich, P.D. Filos. pr.-niya. Moscow: «Pravda». P. 578–638 [in Russian].
3. Yurkevych, P. (1993). Z nauky pro liuds'kyi dukh [Out of the Science of the Human Spirit]. Yurkevych P. Vybrane. Kyiv : Abrys. P. 115–221 [in Ukrainian].
4. Yurkevych, P. (1999). Istoriia filosofii prava; Filosofia prava; Filosofskiyi shchodennyk [The History of the Philosophy of Law; The Philosophy of Law; The Philosophical Diary]. Kyiv : Red. zhurn. “Ukrains'kyi svit”, 756 p. [in Ukrainian].
5. Pietsch, R. (1992). Beiträge zur Entwicklung der Philosophie bei den Ostslawen im 19. Jahrhundert – Pamfil D. Jurkevych (1826–1874). Ulm : Humboldt-Studienzentrum Universität Ulm [in German].

Sokolova Oleksandra Maksymivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15, Heroiv Oborony str., Kyiv, Ukraine

**ANTHROPOLOGISM OF PHILOSOPHY OF LAW BY PAMFIL YURKEVYCH:
AN EDUCATIONAL-BRINGING-UP DIMENSION**

Actuality of the problem. Anthropologism is the orientation of the approach to reality created by human and presented, in the first turn, on humanhood as such, in the light of its demands, human being, social and private, are considered in the dimensions of the personality, in capabilities and trends of human manifestations in their human qualities.

Anthropologism of social-philosophical ideas is especially actualized under the conditions of exacerbation of socio-cultural development, when social upheavals directly and immediately affect every human, prospects of human being and the generally-accepted sense of life norms, values and ideals is being lost. Scientific-technical civilization provides an increased topicality for the problem of man's humanity. of a human. Indeed, technicized, informatized reality, in which most diverse trends, processes and phenomena interact, supporting the human needs, accomplish, to certain extent, set tasks, but, at the same time, also create a situation of ever-greater vulnerability. The article emphasizes that the knowledge of human in Ukrainian philosophy has traditionally determined the character and orientation of development of social-philosophical ideas, in the context of which legal consciousness and legal worldview are and have to be the weightiest under the conditions of reforming all spheres of the society and activities. And then – the educational capacity of the philosophy of law, problems of forming legal professionals, taking into account, in particular, the domestic experience of the historical genesis of the philosophy of law, as well. But educational implementation of the philosophy of law is meant to play a super important role – an exclusively effective condition to form the meaning of legal consciousness and legal thinking of the future professional.

Purpose of the article – analysis of the educational-bringing-up role of the philosophy of law in philosophical-legal works of P. Yurkevych, as a condition to awaken and assert a personhood of legal thinking.

Method of research – of historicism, comparative, of critical discourse, principles of dialectical thinking. Fundamental principles of research of a problem raised in the article were, in particular, conclusions of the analysis of the Hegel's Philosophy of Spirit carried out by V.I. Shynkaruk from the perspective of highlighting a phenomenon of law in the genesis of formation of the human spirit.

Received results: It has been found that the philosophical-legal fundamentality of anthropologism represents legal education and formation and functioning of the legal worldview as the forms of practical-spiritual synthesis of legal knowledge, ideals, concepts, sets of legal thinking and activities of the social subject.

Key words: *personhood of the philosophy of law, legal worldview, humanity of legal consciousness, freedom of the personality, legal anthropology, idea of law, beliefs.*

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 1/2[28+29]+316

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.2>**Владиченко Лариса Дмитрівна**

доктор філософських наук, доцент,
заступник директора Департаменту у справах релігій та національностей
Міністерства культури України – начальник відділу релігієзнавчо-аналітичної роботи
вул. Прорізна, 15, Київ, Україна

Гольд Ольга Феліксівна

кандидат філософських наук,
науковий співробітник
Центру компаративістських досліджень релігій
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна

**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ПОЛІКОНФЕСІЙНОСТІ УКРАЇНИ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ**

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу особливостей поліконфесійності в Україні, дослідженню проблем, процесів та перспектив її розвитку.

Актуальність: автори уточнюють періодизацію виникнення релігійних течій на теренах України починаючи з ямно-катакомбного періоду й до сьогодення, яка є первинною для статті, спираючись на попередні праці науковців.

Методи дослідження: автори спираються на загальні гносеологічні та компаративістські методи соціальної філософії та філософії історії, використовують методіку класичного еволюціонізму, запропоновану британським соціологом релігії Гербертом Спенсером і неоеволюціонізму американського науковця Джуліана Стюарда.

Учені обґрунтовували наявність поліконфесійності в соціумі:

- 1) соціальна еволюція: від одноманітності до різноманітності;
- 2) єдність інтеграції та диференціації;
- 3) пристосування культур до географічних особливостей;
- 4) багатолінійна еволюція.

У статті використано факти виникнення релігійних поглядів на теренах України, що зумовлено еволюційно-історичним станом та соціально-політичними умовами у країні.

Грунтуючись на історіографії та аналітичних викладках, у роботі проілюстровано феномен поліконфесійності в Україні. Також надано періодизацію та перспективи існування поліконфесійності.

Автори констатують важливість вивчення питань поліконфесійності в Україні як соціального феномена людства. Цей феномен постає як еволюційна модель сучасного суспільства, яка має тенденції до формування гетерогенності соціуму, флуктуацій від інтеграції до диференціації, пристосування до природних умов, багатолінійності.

Мета: розглянути та проаналізувати аспекти культурології, релігієзнавства, філософії історії та соціальної філософії щодо питань поліконфесійності в Україні.

Результати дослідження: всі окреслені тенденції знаходять підтвердження в соціально-політичному житті сучасних українців. Поняття «свободи волі та віросповідання» є реалізованими в українському суспільстві, але їх необхідно постійно підтримувати та зміцнювати. Особливу роль у цих аспектах беруть на себе науковці, які теоретично на науковому рівні обґрунтовують теоретичні засади існування нашого суспільства.

Ключові слова: держава, Київська Русь, країна, міфологія, паганізм, релігія, США, феномен, Україна.

Вступ. Поліконфесійність України – це особливий історично складений феномен нашого суспільства. В період проголошення принципів релігійної свободи й толерантності, громадянських свобод, свободи совісті поліконфесійність стає однією з основних цінностей цивілізованого буття народу. Сьогодні наше суспільство містить у собі ознаки, які характеризують сучасний демократичний соціум, демонструють високий ступінь культури народу.

Поліконфесійна українська культура, безумовно, існує на кшталт по-європейськи відкритої системи цінностей, і не тільки географічно, а також і духовно. Тому, спираючись на багатий досвід співіснування культур та релігій, етносів та цивілізацій на теренах України, зараз особливо важливо підтримувати надбані цінності.

Не вперше дослідники розглядають феномен поліконфесійності. Нині важливо визначити вплив цього феномена на сьогоденне суспільство, аксіологічні засади, державну політику, релігійні організації та об'єднання, що потребує звернення до класичного еволюціонізму й неоеволюціонізму, а також гносеологічних та компаративістських методів філософського дослідження. Питання поліконфесійності в Україні під кутом зору соціальної філософії та філософії історії ще не були достатньо висвітлені в наукових розвідках, що надає темі актуальності.

Мета та завдання. Мета та завдання статті – проаналізувати умови існування поліконфесійності в Україні, їх характер, особливості та надати перспективи подальшого розвитку в суспільстві.

Результати. Релігійна ситуація в Україні характеризується своєю гетерогенністю. Питання поліконфесійності нашої держави постійно турбує широкі кола дослідників, як важливого аспекту життя сучасного суспільства. Факти існування релігій на теренах нашої держави ще було підтверджено у працях авторів античної Греції до сьогодення.

Проведемо невелику ретроспективу в історію релігій в Україні. З поширенням степняків на простори Правобережної України й Нижнього Подунав'я (IV тис. до н. е.), а пізніше народонаселенню ямно-катакомбного періоду, були притаманні культури трипільської культури та їх міфологічні уявлення. Наприклад: космогонічний міф, а в районах Прикарпаття й Західного Поділля поширюються вірування в існування душі й потойбічного світу, землеробські культури, релігії сонця й вогню.

Пізніше, в IX–VII ст. до н. е., для релігійного світогляду киммерійців характерні віра в душу й життя після смерті, як відомо, згадував Гомер.

У VII ст. до н. е. в Північне Причорномор'я вторглися скіфські племена, які досягли розвинутого політеїзму. Як уважає дослідник Ф. Янсі, «кельти в першій половині V ст. до н. е. (сучасна Західна Україна), як і слов'яни, сформували оригінальну організацію жерців, пам'яті яких вони довіряли свої закони, знання й вірування й не залишили після себе писемних пам'яток. Пантеон богів формувався шляхом синкретизму власних вірувань, а також елементів релігійної системи підкорених племен, зокрема й деяких протослов'янських. Із джерел достеменно відомо, що кельти побутували й у Північному Причорномор'ї. Так, наприклад, у III столітті до н. е. їхні племена загрожували грецькій колонії Ольвія (біля сучасного Миколаєва)» [10, с. 289].

У II ст. до н. е. на території Північного Причорномор'я та Приазов'я з'являється Сарматія. Сармати проповідували культури сонця, вогню та Великої Богині-матері Астарти – покровительки коней, а також культ бога війни [6, с. 25].

У I тис. до н. е. південно-західну Україну населяли фракійці, які вірували в безсмертя душі й загробне життя, про це згадував Геродот [1, с. 57].

Період із II до VII ст. – епоха Великого переселення народів, де значну роль у Великому переселенні відігравали німецькі, тюркські, фінно-угорські та слов'янські племена. Міграції охопили чималі території Європи і значно змінили культуру, етнічний склад і вірування. Засадами німецьких релігійних традицій була міфологічно-культува поезія, яка сприяла формуванню української культури. Це було ґрунтовним союзом германської пізньоантичної і християнської традицій. У цей час у Європі почався період руйнації античної й зародження феодальної цивілізації, а також час змін у релігійній свідомості людей. Римська імперія руйнується, а людство входить у нову фазу розвитку. Європу завойовувало християнство, яке перетворилось на панівну релігію.

У кінці IV ст. на зміну кочовим іраномовним племенам приходять племена алтайської мовної групи – гуни, авари, булгари, хазари. Цей період характеризується асимілюванням релігій народів німецького походження, слов'ян, турок і синтезом міфологічного сприйняття світу.

Деякі історичні праці свідчать про появу християнства на теренах сучасної України з античних поселень Північного Причорномор'я. На початку нашої ери апостол Андрій Первозваний засновує християнське вчення на землях майбутньої Київської Русі. Відомо, що після офіційного хрещення киян у 988 р. християнство стає державною релігією Київської Русі.

Про те, звідки прийшла ієрархія в Україну, є різні теорії. «I – ієрархія прийшла з Візантії (Є. Голубінській, М. Грушевський, І. Пелеш, М. Міллер, Ф. Дворник). II – теорія про римське походження (відстоювали Банімгартен, Жюжі і М. Коробка). Никонівський літопис говорить про посольства до Володимира від тата (988, 991 1000) й татові від Володимира (994 1001). III – (Охридське або македонську) висунув М. Присілков, а з Українською її підтримують історики Т. Коструба, С. Томашівський, з росіян А. Карташов, Є. Шмурло, Г. Федотов, П. Ковалевський, німець Г. Кох. Вона ґрунтується на схожості мови. («Номоканон» прийшов в Україну в болгарській редакції). IV – (Тмутороканський) висунув Ю. Вернадський і за ним М. Чубатий» [5, с. 89].

Загальновідомо, що 1054 р. внаслідок розколу Християнські церкви поділились на Східну й Західну. Додамо, що Римсько-католицька церква в Україні (лат. *Ecclesia Catholica Romana in Ucraina*) – католицька церква римського обряду в Україні, складник Католицької (Вселенської) Церкви, очолюваної Папою Римським, наявна на українських землях із X століття, з часів Київської Русі.

Українська греко-католицька церква (лат. *Ecclesia Graeco-Catholica Ucrainae*), скорочено УГКЦ, – сформувалась унаслідок підписання Брестської унії 1596 р., київським митрополитом Михайлом Рагозою, вийшовши з-під юрисдикції православного Константинопольського патріарха.

Щодо історії релігій на теренах України після XVI ст., треба зауважити, що відбулось багато «надходжень західних та американських течій різноманітного походження. Тут необхідно нагадати, що ці релігії заходили в Україну не безпосередньо, а через Голландію, Польщу, деякі інші європейські країни» [10, с. 117].

Одна із провідних українських дослідників Л.А. Филипович вважає, що «за частотою вживання» під «американської релігією» розуміється все, що функціонує у США як релігія [8, с. 116].

Перелічим декілька великих напрямів та течій в Україні сьогодні, серед яких Адвентизм – одна із численних протестантських конфесій в Україні. «В Україні адвентизм з'явився в 1847 р. в Чернівцях, де проповідував М. Чеховський. У 1876 р. в Рівненській області виникла перша невелика група віруючих» [2, с. 59].

Баптизм на території України мав своїх прихильників ще з періоду скасування в 1861 р. кріпацтва в Російській імперії. Одним із перших баптистів у Російській імперії вважається селянин Онищенко із села Основа Одеського повіту. «В 1991 р. після ліквідації Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів для підтримки духовного спілкування євангельських християн-баптистів країн колишнього СРСР і для взаємної допомоги між Спілками ЄХБ нових незалежних держав створена Євразійська федерація союзів євангельських християн-баптистів – об'єднання спілок євангельських християн-баптистів» [2, с. 57].

Відомо, що поширення п'ятдесятництва в Україні почалось «на початку XX ст.: в 1911 р жителі с. Биківці на Тернопільщині – П. Ільчук, Й. Антонюк, Т. Нагорний – разом з іншими односельцями виїхали на заробітки у США. Після закінчення спеціальної місіонерської школи вони, уповноважені та фінансово підтримувані, в 1919 р. повернулись і розгорнули широку місіонерську і проповідницьку діяльність. Незабаром п'ятдесятницька громада виникає в с. Биківці, а в 1923 р. – в м. Кременці. Тут у травні 1924 р. під керівництвом ученого зі США українського місіонера І. Гериса проведено Перший з'їзд п'ятидесятників Західної України» [2, с. 59].

Крім того, в Україні діє низка інших п'ятдесятницьких об'єднань, зокрема: Союз вільних церков християн євангельської віри, Український центр Об'єднаної церкви християн віри євангельської (який об'єднує незареєстровані громади), Союз Церкви Божої України та інші. Водночас понад 200 п'ятдесятницьких громад діють як незалежні.

Релігійний рух «Дослідників Біблії» з 1932 р. отримав назву «Свідки Єгови». В Україні рух існує понад 100 років.

Крім християнських церков, на просторах України більше 20 років поширюються традиційні та сучасні течії іудаїзму. Такий напрям іудаїзму як хасидизм частково виник на території України в першій половині XVIII ст., пережив своє друге народження в нашій країні в 90-і роки XX ст. під впливом американських осередків. Нині в Україні діють близько 108 громад і 2 центри хасидизму.

Також діє організація прогресивного іудаїзму, до якої належать реформістська й консервативна гілки. Цей напрям почав діяти також із 1990-х рр. У 2016 вийшов із загального складу Крим і Схід України [3].

Також зараз є мережа реформістських іудейських громад. Ці громади є в Одесі, Києві, Полтаві, Харкові та інших містах. Сьогодні в Україні діє Релігійне об'єднання громад прогресивного іудаїзму України.

Наступна група деномінацій – це харизмати. У харизматичної Церкви Христа є кілька груп, які виступають під цією загальною назвою. Як констатує релігієзнавець І. Козловський, «історія руху Церкви Христової в нашій країні налічує всього 18 років (в 2008 р.). Реєстрація її громад у нас почалася ще за радянських часів у 1990 р.» [7].

До іншого напрямку американської релігійної активності в Україні можна віднести деномінації орієнталістського спрямування. У 1966 р. Шрі Чин Мой утворює суспільно-освітню організацію. Завдяки всесвітнім акціям культурного і спортивного характеру Шрі Чин Мій досягає поширення своєї філософії. Центр Чин Моя регулює розподіл гуманітарної допомоги, зокрема і в Україні.

Однією з найдинамічніших церков американського походження зараз є Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів (ЦИХСПД) або мормонів. Вона є в багатьох країнах світу, де послідовників церкви вже більше, ніж у Штатах, а кількість їх узагалі досягла близько 15 мільйонів. Український релігієзнавець А. Колодний звертає увагу на той факт, що: «Перші місіонери ЦИХСПД прибули в Європу ще в 1837 р., але в українському соціумі вони з'явилися лише в 1990 р., в роки перебудови, коли країна стала вже дещо відкритою для світової спільноти й рухалась до своєї незалежності. У 1990 р. до Києва приїхали старійшини Д. Ноешвандер і Л. Карсон із метою вивчення можливостей діяльності Церкви в українських умовах. Перші місіонери з'явилися в Україні 7 жовтня цього ж року. Ними були Б. Бредбері із США та І. Стратій з Австралії. Незабаром відбулись збори її прихильників, де були присутні всього 20 чоловік. 25 листопада у Дніпрі були охрещені перші громадяни України згідно з мормонським обрядом» [4, с. 388].

На останнє десятиліття XX ст. припадає «поява в Україні Церкви саєнтологів, що стало можливим лише після здобуття країною незалежності і встановлення тут базових принципів свободи совісті. Перші 2 громади саєнтологів були зареєстровані в 1995 р. У 1997–1999 рр. їх було зафіксовано ще 3. У 2001–2002 рр. до них додалась одна незареєстрована громада, проте в 2004 була одна громада» – вважає дослідник А. Саган. [9, с. 89].

Підсумуємо результати, «хвилі» входження вірувань на терени України мали такі періоди: IV ст. – релігії космогонічного характеру; в IX–VII ст. до н. е. для релігійного світогляду киммерійців – специфічна віра в душу; VII ст. до н. е. – період розвинутого політеїзму; у II ст. до н. е. на територіях Північного Причорномор'я та Приазов'я в Сарматів проповідували культу сонця, вогню та Великої Богині-матері Астарті – покровительки коней, культ бога війни; у I тис. до н. е. фракійці, котрі вірували в безсмертя душі й загробне життя; період із II до VII ст. – епоха Великого переселення народів принесла синтез пізньонеантичної і християнської традицій; у кінці IV ст. – асимілювання релігій народів німецького походження, слов'ян, турок і синтезом міфологічного сприйняття світу; з 988 р. християнство стає державною релігією Київської Русі;

в 1054 р. внаслідок розколу Християнські церкви поділились на Східну і Західну; Римсько-католицька церква в Україні (лат. *Ecclesia Catholica Romana in Ucraina*) наявна на українських землях із X ст.; Українська греко-католицька церква (лат. *Ecclesia Graeco-Catholica Ucrainae*) – УГКЦ сформувалась після підписання Берестейської унії 1596 р.

Щодо подальшого розвитку релігійної ситуації на теренах України, треба зауважити, що після XVI ст. відбувався вплив релігій із-за кордонів, а також «американізація». Цей процес має 3 етапи/«хвилі». Перша хвиля розпочалась із приїзду перших місіонерів і виникнення громад послідовників Адвентистів Сьомого Дня в 1847 р. і тривала майже до середини XX ст. Друга відбулась у воєнні роки з 1941 до 1945 рр., коли США надавали допомогу СРСР, і тривала до середини 90 рр. XX ст. Третя «хвиля» почалась за часів «перебудови», але її пік припав на 1991 р., коли більшість вірувань були імпортовані в нашу країну. Нині з поширенням інтернету в Україні набувають розповсюдження й нові on-line релігії.

Висновки. Проаналізувавши історію надходження релігійних уявлень на терени України, автори доходять висновку, що цей процес ішов поступово, лінійно, гетерогенно та соціально-політично зумовлено. Надані факти демонструють загальні європейські культурні риси, але також мають свої особливості. Надходження релігійних поглядів мало «хвилі», які відрізняються історично, політично та з погляду формування суспільства та держави. Спочатку – це хвилі набуття найдавніших віровчень, надходження монотеїстичних поглядів, (пізніше оформлені в релігійні інституції), сучасні релігії (іноземного походження або вітчизняні). Безумовно, такі аспекти поліконфесійності України мають стати прикладом співіснування та потребують подальшого вивчення та підтримки соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Геродот із Галікарнасу. Скіфія: найдавніший опис України із V століття перед Христом. Київ : Довіра, 1992. С. 33–62.
2. Гольд О. Вплив американських церковних інституцій на українську релігійну ситуацію Українське релігієзнавство. 2016. № 79. С. 53–60.
3. Держава і церква в Україні-2019: підсумки року й перспективи розвитку відносин. *Інформаційні матеріали, підготовані до чергового засідання постійно діючого Круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми відносин» 14 листопада 2019 р. за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні.* Київ. С. 70.
4. Історія релігії в Україні. 10 т. / за ред. проф. А. Колодного. Нові релігії України. Т. 8. Київ, 2010. С. 386–389.
5. Мозговий І. Християнізація Давньої України (I – поч. XI ст.): античні й середньовічні писемні джерела: збірка документів з коментарями. 2018, Суми: Світ друку, 555 с.
6. Палій О. Історія України. Київ : КІС, 2017. С. 25–26.
7. Релігія-Світ-Україна / П. Павленко та ін. Колективна монографія у 3-х кн. *Книга 1: Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу Українське релігієзнавств.* Київ. 2010. № 56. 339 с.
8. Филипович Л. Американізація релігійного життя України як прояв трансформаційних процесів глобалізованого світу. *Релігійна свобода. Функціонування релігії в умовах свободи її буття.* Київ. 2004. № 8. С. 116–127.
9. Экспорт религии, трансляция веры: американские религиозные влияния в Европе. Киев : Фулбрайт, 2004. С. 3–90.
10. Янси Ф. походження кельтської цивілізації Мюнхен, 1989. С. 289.

REFERENCES

1. Gerodot z Halikarnas (1992) Scythians: the oldest description of Ukraine from the V century BC K: Dovira, 33–62.
2. Gold, O. (2016) The influence of American church institutions on the Ukrainian religious situation *Ukrainske religieznastvo.* № 79. 53–60.
3. The state and the church in Ukraine 2019: results of the year and prospects for the development of relations (2019) *Informatziyni materialy pidgotovleny do chergovogo zasidannia postiyno diuchogo kruglogo stolu "Religia, vlada v Ukraini "14 listopada 2019 za sprianniam Predstavnistva Fondu Konrada Adenauera" K.* – 70.

4. History of religion in Ukraine (2010) 10 t. za red. prof. A. Colodnogo. Novi religii v Ukraini. T. 8. – K. 386-389 s.
5. Mozgovii, I.P. (2018) The Christianization of Ancient Ukraine (I – erl. XI ct.): ancient and medieval writing sources: issue documents and commentary. – S: Svit druku, 555 s.
6. Palii, O.A. (2017) Ukrainian history K.: KIS, S. 25–26.
7. Religion-World-Ukraine (2010) [Pavlenko P., Phylypovych L., Yirotskiy P. i dr.] - Колективна монографія в 3-х кн. Книга 1: Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу Українське релігієзнавств. Kolektyvna monografiya v 3 kn. Kniga 1: – K., № 56. – 339 c.
8. Phylypovych, L. (2004) Americanization of religious life in Ukraine as a display of transforming processes in Global world Religijna svoboda № 8 Funkcjonowania relig. v umovah svoboda ii buttia K. C. 116–127.
9. Export of religion, translation of belief: American religious influences in Europe (2004). – K.: Fulbright, C. 3–90.
10. Yancey, P. (1989) The origin of Celtic civilization Munchen. C. 289.

Vladyshenko Larysa Dmytriivna

Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Deputy Director of the Department for Religions and Nationalities of the
Ministry of Culture of Ukraine – Head of the Department of Religious and Analytical Work
15, str. Prorizna, Kyiv, Ukraine

Gold Olha Feliksivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Researcher
Center for Comparative Studies of Religions
of the Odesa I. I. Mechnikov National University
2, str. Dvoryanska, Odesa, Ukraine

PECULIARITIES OF PERIODIZATION OF POLYCONFESSIONALITY OF UKRAINE: SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT

The article is devoted to the socio - philosophical analysis of the peculiarities of polyconfessionalism in Ukraine, research of problems, processes and prospects of its development.

Relevance: the authors specify the periodization of the emergence of religious movements in Ukraine from the pit-catacomb period to the present, which is primary for the article, based on previous works of scientists.

Research methods: the authors rely on general gnoseological and comparative methods of social philosophy and philosophy of history. They use the method of classical evolutionism proposed by the British sociologist of religion Herbert Spencer and the neo-evolutionism of the American scientist Julian Steward.

Scientists have substantiated the existence of polyconfessionalism in society:

- 1) social evolution: from homogeneous to diversity;
- 2) unity of integration and differentiation;
- 3) adaptation of cultures to geographical features;
- 4) multilinear evolution.

The article uses the facts, the emergence of religious views in Ukraine, due to the evolutionary-historical state and socio-political conditions in country.

Based on historiography and analytical calculations, the paper illustrates phenomenon of polyconfessionalism in Ukraine. Also, the periodization and further prospects for the existence of polyconfessionalism are provided.

The authors state the importance of studying the issues of polyconfessionalism in Ukraine as a social phenomenon of mankind. This phenomenon appears as an evolutionary model of modern society, which has a tendency to form the heterogeneity of society, fluctuations from integration to differentiation, adaptation to natural conditions, multilinearity.

Purpose: to consider and analyze aspects of culturology, religious studies, philosophy of history and social philosophy on issues of polyconfessionalism in Ukraine.

The results of the study: all the outlined trends are confirmed in the socio-political life of modern Ukrainians. The concepts of "freedom of will and religion" are implemented in Ukrainian society, but they need to be constantly supported and strengthened. A special role in these aspects is taken by scientists who theoretically substantiate the theoretical foundations of our society at the scientific level.

Key words: *country, Kievan Rus, state, mythology, paganism, phenomenon, religion, Ukraine, the USA.*

УДК 17.03:316.77

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.3>**Городнюк Людмила Степанівна**журналіст, редакторка, медіаменеджер,
член Спілки журналістів України,
здобувач ступеня «магістр» філософіїПівденноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ми живемо в еру розвитку інформації, яка як знаряддя впливу не мала аналогів в історії людства. Сьогодні всі здобувачі соціальних преференцій розуміють, що їхній успіх залежить від успішності їхнього іміджу. В навколишньому просторі – реальному й віртуальному – відбувається безперервна демонстрація іміджів: співаків, телеведучих, політиків та політичних партій, бізнесменів та великих підприємств, громадських діячів, територій, населених пунктів, об'єктів будівництва, реформ та соціальних програм. Сучасні засоби соціальної комунікації – інтернет, соціальні мережі, месенджери – спровокували появу нової генерації інформаційних гравців: блогерів, інфлюенсерів, лідерів думок, бренд-амбасадорів. Всі вони мають певну мету, яка досягається через вплив. Їм потрібно отримати наш голос, продати нам товар чи послугу, так чи інакше вплинути на наш вибір та отримати від цього преференції. Але феноменом сьогодення є не тільки те, що справляють враження на нас, але й те, що за допомогою сучасних комунікацій й нескладних інструментів кожний із нас отримав можливість ставати суб'єктом іміджу або агентом впливу. Головним інструментом створення враження під кутом зору функціонального акту є самопрезентація. В іміджелогії паралельно існують поняття самопред'явлення, саморозкриття. Але феноменальна, ні на що не схожа риса нашого часу – декілька вимірів існування (реальний і віртуальний) і паралельні комунікації. Що можна вважати «позитивним іміджем» і в чому полягає проблема його конструювання в сучасному українському суспільстві? Подана стаття – це огляд інструментів і проблем сучасної іміджелогії в Україні, соціально-філософських підходів до дослідження іміджу, пошук проблем існування й успішності іміджу в сучасних умовах.

Ключові слова: імідж, іміджелогія, позитивний імідж, масові комунікації, самопрезентація, репутація, конгруентність

Вступ. Поняття *імідж*, яке увійшло в життя пересічного американця в 1960-х, а в Україну прийшло в 1990-х, тепер лунає навкруги кожної сучасної людини сто разів на тиждень. Трансляції каналів телебачення – це постійна *демонстрація іміджів* співаків, телеведучих, політиків та політичних партій, бізнесменів та великих підприємств, світських «левів» та громадських діячів, а також територій, населених пунктів, об'єктів будівництва, реформ та соціальних програм. На бігбордах іде постійна боротьба за наше враження між продуктами гастрономічної, косметичної, спортивної, будівельної, банківської та інших галузей. На стадії реклами всі ці торгові марки справляють на нас враження аж ніяк не якістю товарів чи послуг, а інструментами *іміджелогії* – *образами, кольорами, логотипами, гаслами*, щасливим виглядом людей, що нібито користуються їхніми послугами впродовж часу.

Мета та завдання. Проаналізувати проблеми створення позитивного іміджу в сучасному українському суспільстві.

Результати. Але якщо двадцять-тридцять років тому такими носіями (*індукторами*) іміджу були тільки відомі люди (співаки та актори, політики, спортсмени, телеведучі, яких у чисельному вимірі теж було набагато менше, ніж сучасних ньюсмейкерів) та лічені бренди, що першими з'явилися на теренах молодого держави Україна, то сучасні засоби соціальної комунікації – інтернет, соціальні мережі, месенджери – наділяють абсолютно кожного жителя планети Земля (а водночас і кожного пересічного українця) феноменальними можливостями бути не

тільки реципієнтами іміджу (споживачами чийогось враження), а й індукторами (виробниками й поширювачами) іміджу власного.

Тобто якщо декілька десятиріч тому комунікаційними каналами іміджу від індуктора до реципієнта були: життєвий контакт віч-на-віч, публічний виступ оратора (звернення до аудиторії священика, проповідника, викладача, актора розмовного жанру), сценічні форми впливу (театр, концерт), друкована преса, кінематограф, радіо й телебачення (вербальні ЗМІ з'явилися у ХХ сторіччі і стали тодішніми феноменами впливу), то у ХХІ сторіччі комунікаційну «революцію» здійснив інтернет. Сучасні майданчики зв'язку – сайти, акаунти в соцмережах, месенджери – дозволяють будь-якому індуктору іміджу донести бажану інформацію до будь-якого споживача інформації (єдиною умовою є присутність визначеного реципієнта серед учасників цієї системи комунікації).

Телебачення, радіо, газети, політичні мітинги, кіно й театр, масові заходи лишаються майданчиками впливу на громадськість, але в цьому разі більшість аудиторії залишається у статусі *сприймачів*. Технічна легкість, із якою ми можемо реєструватись у нових соцмережах та публіках, створювати власні сайти, групи, підписки, дозволяє нам ставати рівноправними гравцями в масових комунікаціях.

Сьогодні абсолютна більшість жителів України існують, як мінімум, у двох вимірах – у реальному житті та у просторі соціальних мереж, месенджерів, інших медіаресурсів, які залучають людину в певну інформаційну та смислову реальність із характерними топ-темами, гаслами (*меседжами*), співрозмовниками (так званими *друзями* або *френдами*), героями й антигероями, одностайними й опонентами, іншими подразниками нашої психіки, свідомості, уяви, смаків і цінностей.

Кількість українських користувачів соцмережею «Instagram» у 2019 році збільшилась до 11,5 млн (близько 11 млн у 2018 році), кількість користувачів Facebook – до 14 млн. Україна посідає друге місце у світі за кількістю жінок, зареєстрованих у популярних соцмережах – це дані дослідження, які оприлюднило комунікаційне агентство PlusOne [1].

Завдяки таким сучасним можливостям та інструментам молода українська жінка, мати п'ятьох дітей, яка вміло дає поради, як виховувати дітей, у що вдягати, чим годувати, як розлучитись із чоловіком без фінансових та психологічних наслідків, має в мережі Instagram сотні тисяч підписників. Це в сотні разів більше, аніж народна артистка України з рідкісним тембром колоратурного сопрано. Гарна дівчина із зайвою вагою *самопрезентується* як модель plus size та набирає в день 10–15 тисяч уподобань під публікацією, про які може тільки мріяти легендарна топ-модель зі світовою славою. Якщо ви спитаєте в цих двох популярних жінок, хто вони за родом діяльності, вони скажуть, що вони – *блогери, інфлюенсери, агенти впливу, лідери думок* чи *бренд-амбасадори*. Всі ці поняття не є тотожними та не завжди синонімічними, але вони перебувають у системі постійних відносин.

Блог – (англ. *blog*, від *weblog* – «щоденник подій») – це сайт або сторінка в соціальній мережі, яка регулярно оновлюється невеличкими, актуальними повідомленнями – постами чи публікаціями, це «*спосіб поширення інформації, який за умови правильного використання може стати інструментом маркетингу, PR-технологій та політики і який у всьому світі було взято на озброєння як унікальний канал комунікації із клієнтами й інноваційний маркетинговий інструмент*» [2].

Блогер – це автор блогу, який транслює інформацію реципієнтам, підписникам *блогу*. Як правило, блогер обирає тематику та працює в конкретній галузі, темі чи проблематиці, де може *самопрезентуватись експертом* – у політиці, громадських відносинах чи системі управління, історії, моді, театрі, житлово-комунальному господарстві, корупційній тематиці та викриттях економічних злочинів. Тобто, по суті, блогери – це журналісти, дослідники, аналітики, яких ніхто на займані посади не призначав. Вони володіють навичками сучасного просування інформації й розповсюджують її аудиторії. Блогер не переймається стандартами журналістики – перевіркою фактів, джерел та достовірністю інформації. Він розповсюджує інформацію від першої особи, часто невстановленої й невизначеної. Якщо реальний автор

ховається за псевдонімом (*нікнеймом*) чи нелюдським іменем (наприклад, «Джеймс Бонд», «Яша Одесит», «Україна Incognita», «Даша с Уралмаша»), такий блог називається *примарний* [3, с. 10]. Сьогодні це дуже популярна форма розповсюдження *інсайдерської інформації* (реальної інформації, але закритої для широкої аудиторії, відомої тільки вузькому колу осіб), а також *дезінформації* (свідомо помилкової, перекрученої, провокаційної інформації, представленої як правдива з метою введення в оману сприймачів).

Якщо блогер-початківець упорався з головною умовою успішності проєкту – знайшов певну аудиторію, для якої став так званим «*лідером думок*» чи «*агентом впливу*», то збільшити та капіталізувати свій успіх – популяризувати сторінку, суттєво підвищити кількість підписників і навіть вибрати їх за характеристиками – віком, статтю, інтересами тощо, – він зможе завдяки нескладним налаштуванням (наприклад, *таргетингу*), які надають розробники соцмереж за порівняно невеликі кошти. Завдяки поєднанню досить нескладних функцій, а також двом базовим чинникам – *іміджу*, який справляє враження на аудиторію, і відповідному *контенту*, який є інструментом створення й існування іміджу, блогер може стати справжньою «зіркою» не тільки інтернету, а й загалом суспільства, яка має вплив на мільйони українців, їхні вподобання та вибір, зокрема політичний.

Блогери, які сформувались як професія, як джерела впливу й розробили способи отримання дивідендів, останнім часом пішли далі та сформували наступну генерацію соціальних гравців в інтернеті, які феноменально поєднали дві, на перший погляд, полярні, але тісно взаємопов'язані та взаємозалежні функції – такі як виробництво (*інформації*) та споживання (*результатів власної реклами*). Скажімо, fashion-блогерка, яка почала вести свій блог про моду із щирого інтересу до індустрії, фактично перетворила його на справжнє медіа і таким чином організувала (внаслідок природних відносинневих процесів або навмисно із бізнес-міркувань) постійний процес: вона відвідує фешн-івенти як споживачка вражень/послуг/товарів і наступним кроком виробляє контент, поширюючи далі ці враження, а також товари/послуги. Ключовою опцією в цьому маркетинговому ланцюжку є *імідж та популярність* fashion-блогерки. Якщо імідж спрацьовує й *капіталізується* в самостійний *бренд*, то вона може отримати контракт від відомих торгових марок (великих *брендів*), які надають їй роль *бренд-амбасадора*, тобто посла торгової марки. Для своєї аудиторії вона стає *обличчям бренду*, просуваючи його споживачам власної інформації.

Шляхом залучення тисяч і тисяч учасників комунікації, а також нових інструментів поширення інформації (зокрема, функції «*Поширити*») *іміджевий вплив* автора публікації стає фантастичним за масштабами. На відміну від таких форм інформаційного впливу, як кіносеанс чи політичний мітинг, він може ніколи не закінчуватись і не мати меж, він не обмежується ані часом, ані кордонами, ані кількістю підписників автора. Якщо *звернення (меседж, оголошення) індуктора* підтримано й поширюється *реципієнтами*, цей процес може бути неспинним роками. Таким чином, новим формам міжособистісної комунікації притаманний високий рівень *соціальної контагіозності* – інформаційної заразливості.

Але перед ким розвертається цей non stop online театр *самопрезентацій*? Перед нами. Перед *реципієнтами* – глядачами, читачами, підписниками, слухачами. Тобто перед *аудиторією*. Саме завдяки чисельності, активності, вірності, платоспроможності аудиторії існує, розвивається і впливає на інших *індуктор іміджу*, який у разі успіху *капіталізується* у бренд. Визначати життєздатність тих чи інакших «*агентів впливу*» й бути фільтром їхньої затребуваності чи незатребуваності може якість сприйняття в аудиторії – обізнаність, вибірковість, вимогливість, життєвий досвід, розуміння устрою світу, державної влади, законів, знання в різних галузях та орієнтування в першоджерелах, тобто доволі високий загальний культурний, моральний, інтелектуальний рівень суспільства.

Наукова і практична область, яка займається дослідженням, вивченням закономірностей створення, розвитку і впливу іміджу, а також ефективних засобів самопрезентації особистості, є *іміджелогія*. Ця галузь народилась і розвинулась на стику філософії, психології, соціології, культурології, економіки. В сучасному світі вона дуже тісно співіснує з маркетингом та соціальними комунікаціями, а також із мистецтвом створення зовнішньої

частини іміджу – дизайном, гримом, етикетом, make-up тощо. Сьогодні значну методологічну базу для вивчення особливих властивостей людини (навіть таких феноменів як харизма) та їхнього впливу на аудиторію надає фізіогноміка та навіть інструментальні технології – магнітно-резонансна діагностика тощо.

Поняття *імідж* увірвалось у звичайне життя в 1960-их, через деякий час після виходу роботи американського економіста та соціолога Кеннета Болдуінга «Імідж» (1956). До речі, за тридцять років до цього поняття «імідж» просував один із засновників сучасної психології Зігмунд Фрейд, який навіть видавав журнал з однойменною назвою.

Основними теоретиками сучасної іміджології вважають філософів і соціологів школи символічного інтеракціонізму – Джорджа Герберта Міда, Ірвінга Гофмана, Чарльза Кулі, Герберта Блумера. Ними із соціологічних засад були надані тлумачення *соціальних ролей* та *очікування аудиторії*.

Певним чином теоретичну базу іміджології збагатив американський соціолог Деніел Джо-зеф Бурстин у роботі «Імідж, або Що сталося із американською мрією» (1961). Цікаво й парадоксально, що він ставиться до явища «іміджу» негативно і вважає, що цей феномен є «попсовим» виплодом американської масової культури ХХ сторіччя – так званої «графічної революції», яка, на його думку, через трендові комунікатори того часу – яскраві невігадливі газети, журнали, комікси, рідер-дайджести, телебачення – призвела до деградації справжні цінності культури, мистецтва та спілкування. Бурстин вважає імідж «штучною імітацією зовнішньої форми об'єкта», який «завжди синтетичний» і «створюється штучним способом» [4]. А втім, незважаючи на критичний підхід, саме цей автор доклав зусиль до розвитку теоретичної бази іміджології.

Із ним не згодні численні теоретики і практики різних галузей, які займалися чи займаються вивченням природи «виробництва враження». Наприклад, один із найвідоміших співаків в історії оперного мистецтва Федір Шаляпін говорив: «<...> Під зовнішністю розумію не тільки грим обличчя, колір волосся тощо, але спосіб персонажа бути: ходити, слухати, говорити, сміятись, плакати». Також йому належать слова: «Людина не може сказати однаково забарвленим голосом «я тебе люблю» і «я тебе ненавиджу». Буде неодмінно особлива в кожному разі інтонація» [5]. Іменитий бас говорить про те, що природа створеного іміджу не є обов'язково штучно змодельованою, несправжньою й нещирою, а навпаки – людині притаманно транслювати те, що вона відчуває.

Сьогодні у країнах Східної Європи та колишнього СРСР працюють автори – як науковці із суміжних галузей науки, так і практичні іміджмейкери, які досліджують феномен іміджу з різних позицій, розвивають теоретичну та практичну базу іміджології. В Україні це – доктор філологічних наук, професор Георгій Почепцов, який працює в галузі комунікативних технологій на великому діапазоні від іміджології до інформаційних війн (йому належить ціла низка творів з іміджології – «Іміджмейкер. Паблікрілейшнз для політиків та бізнесменів», «Теорія комунікації», «Імідж: від фараонів до президентів», «Професія: іміджмейкер», «Іміджологія»); доктор політичних наук, соціальний психолог та політолог Валерій Бебик («Інформаційно-комунікаційний менеджмент: психологія, технології і техніка паблікрілейшнз»), декан факультету філології та масових комунікацій Університету «Україна» Наталія Барна («Іміджологія: Навчальний посібник для дистанційного навчання»).

В Україні користується авторитетом та популярністю діяльність на ниві іміджології російського дослідника іміджу, доктора філософських наук, професора Педагогічної академії післядипломної освіти (м. Москва) Віктора Шепеля («Іміджологія: секрети особистої чарівності», «Управлінська антропологія: людинознавська компетентність менеджера»), якого заслужено вважають одним із перших практичних іміджмейкерів та першим філософом іміджології на теренах колишнього СРСР, що розробив для галузі теоретично-методологічну базу та навіть антропологічно-аксіологічну основу. Багато праць з іміджології належить професору психологічних наук із Москви, академіку Міжнародної Академії психологічних наук Олександрю Панасюку («Імідж. Енциклопедичний словник», «Формування іміджу: стратегія, психотехнології, психотехніки», «Я – ваш іміджмейкер і готовий допомогти сформуванню ваш професій-

ний імідж», «Управлінська іміджологія (програма, навчально-методичні матеріали)». Певні методологічні дослідження в іміджології належать відомій російській науковиці, психологу та розробниці психодіагностичних методик Ірині Шкуратовій із Південного Федерального університету міста Ростов-на-Дону («Іміджологія: навчальний посібник»).

Сьогодні на ниві іміджології здебільшого працюють політологи, політтехнологи, маркетингологи, бренд-менеджери, піарщики, продюсерські офіси в шоу-бізнесі. Це пов'язано з великим запитом їхніх клієнтів – політиків, політичних сил, торгових марок, державних установ та відомств, комерційних підприємств, акторів, співаків, спортсменів, театрів, музеїв та інших суб'єктів діяльності – на практичні рішення у створенні, поширенні чи покращенні їхнього іміджу у сприйнятті загальної та цільової аудиторії.

Якщо іміджологія як галузь знань почала складатись у другій половині ХХ сторіччя, то особливості комбінування зовнішніх рис людини із внутрішніми смислами та емоціональними й поведінковими патернами, і як наслідок – враженням, яке індуктор справляє на оточення, – вивчались з античних часів. Спочатку методом спостереження, потім – методом відтворення. Як приклад відтворення – сценічні амплуа античного театру, актори якого поділялись на трагіків та коміків, а трагіки, зі свого боку, на протагоністів (головних героїв), дейтерагоністів (героїв другого плану) і тригоністів (виконавців ролей третього плану). Вже тоді акторів ділили на амплуа за зовнішніми даними (зріст, статура, риси обличчя, сила та тембр голосу) та внутрішніми рисами (емоційністю, силою впливу, виразністю, яскравістю поведінки тощо). Вважалось, що людина низького зросту, повна за статурою, з повним обличчям та високим звучанням голосу не може бути переконливою у трагічних ролях та викликати в аудиторії певні реакції – щирі співчуття, жалість, сльози, загальне емоційне збудження й афект як його найвищу форму. Тож іще до нашої ери людство вже мало досвід моделювання іміджу з метою отримання певного конкретного враження від аудиторії.

Поділ акторів на сценічні амплуа за ролями та функціями продовжилось та набуло розвитку в Театрі Класицизму. З'являються герої та героїні, тирани й лиходії, повірники й повірниці, простаки, інженю (наївні, простодушні, довірливі молоді люди, частіше – дівчата), субретки (жваві, веселі, безтурботні, спокусливі жінки, повірниці головної героїні), резонери (демагоги з довгими повчальними текстами). Такий поділ персонажів на амплуа деякі теоретики і практики лицедійства не схвалювали (серед найбільш принципових критиків цього підходу – засновник акторської системи Костянтин Станіславський, який називав такий спосіб диференціації образів «штампом»). Однак компоненти чи комбінації рис, які вважаються притаманними тому чи іншому типу людини, використовуються в побудуванні й сучасного іміджу.

Зв'язок між зовнішніми властивостями людини та її внутрішніми якостями вивчали та формулювали філософи, біологи, медики й соціологи різних епох. Гіппократ установлював тип темпераменту людини за її мімікою. Гален та Парацельс уважали фізіогноміку важливим джерелом знань про хвороби та способи терапії пацієнтів. У ХІХ сторіччі італійський психіатр, засновник антропологічної криміналістики Чезаре Ломброзо встановив зв'язок між особистістю (профілем) зловмисника та характером його правопорушень. Одною з відправних праць з іміджології можна вважати філософський труд Чарльза Дарвіна «Вираження емоцій у людини і тварин».

Головним інструментом створення враження під кутом зору функціонального акту є *самопрезентація*. В іміджології паралельно існують поняття *самопред'явлення*, *саморозкриття*. Ці поняття фактично є синонімами, хоча мають багато різних тлумачень. Той зміст, яким американський соціальний психолог Девід Майєрс наділяє поняття *самопред'явлення* (це «акт самовираження й поведінки, спрямований на те, щоб створити сприятливе враження або враження, відповідне чийось ідеалам» [6, с. 96]), російський психолог Ірина Шкуратова вважає влучним і для поняття «*самопрезентація*» [7, с. 56].

У сучасній іміджології є декілька так званих *теорій самопрезентації*. За Роем Баумейстером й Ендрю Стейнхилбером – це саморозкриття в міжособистісному спілкуванні через демонстрацію своїх думок, характеру тощо. Автори вважають, що це неусвідомлений процес, який відображає соціальну природу людини, її потребу у визнанні іншими людьми [8].

Соціальний психолог Девід Майєрс стверджує, що самопрезентація – «це засіб підтримки завищеної самооцінки, який проявляється в особливій «підігравальній» поведінці суб'єкта [9].

У будь-яку епоху, в будь-якому суспільстві міжособистісні стосунки – це постійний процес обміну «самопрезентаціями». Але феноменальна, ні на що не схожа риса нашого часу – декілька вимірів існування (реальний і віртуальний) і паралельні комунікації. Таким чином, цей «атракціон самопрезентацій» набуває неймовірних масштабів. Якщо математично порахувати, з якою кількістю індукторів іміджу ми щоденно контактуємо, принаймні на рівні профілів чи образів, – через реальне життя, телебачення, радіо, зовнішню рекламу, друковані ЗМІ, інтернет-сайти, соцмережі, рахунок піде на тисячі чи навіть десятки тисяч. Ще п'ятдесят-сто років тому це неможливо було уявити.

Але такі значні *кількісні* показники, які останні роки тільки підвищуються, з часом починають потребувати більш *якісних* показників спілкування між індукторами та реципієнтами іміджу. В океані іміджевих пропозицій, які нам щоденно пропонують усі виміри інформації, ми обираємо ті, що відповідають нашим очікуванням і вимогам, котрі ми сприймаємо як *позитивні*.

Що ж таке *позитивний імідж*? Чіткого наукового тлумачення в цього поняття немає. Навіть у підручниках із теорії та методології іміджелогії воно зустрічається вкрай рідко. У Наталії Барни позитивний імідж – «це імідж особистості, організації, події, який заслуговує на суспільне схвалення, корисний та істотний, такий, що має потрібні якості»[10]. Тобто **позитивний імідж** – це така сукупність уявлень у громадській думці про носія іміджу, які роблять його привабливим, викликають до нього довіру та надають йому «ефект переваги» у громадській діяльності та можливій конкурентній боротьбі.

А оскільки сучасне українське суспільство – це дуже суперечлива спільність людей, які поляризовані й роз'єднані більшою кількістю ціннісно-сміслових чинників, ніж поєднані, то й імідж, який буде вважатись позитивним в одних соціальних груп (за класовою, географічною, віковою, політичною, інтелектуальною, мовною та іншими ознаками), може сприйматись вкрай негативно іншими соціальними групами.

Може чи не може таке різноманітне українське суспільство демонструвати одностайність у сприйнятті трансляторів іміджу? Досвід останніх п'яти років демонструє, що може. Кандидати на посади президентів України на двох останніх виборах набирали значний відсоток голосів: у 2014 році Петро Порошенко отримав 54,7% голосів, а у 2019 році Володимир Зеленський – 73,23%. Це говорить про те, що українці, незважаючи на відмінні риси між малими соціальними групами, як велика аудиторія-нація – мають багато спільного у сприйнятті таких категорій, як розвиток і майбутнє держави, політичні й економічні орієнтири, національні цінності – і асоційованих із цими категоріями індукторів іміджу – політиків вищої ліги, котрі претендують на відповідальні пости.

Але політики, як і інші публічні люди і бренди, не спілкуються з аудиторією безпосередньо, в контакті віч-на-віч. І важлива проблема полягає в *комунікативному посередництві*. Воно відбувається за допомогою засобів масової інформації, інтернет-майданчиків, а також чисельних працівників різних галузей, які беруть участь у створенні враження – від спічрайтерів та прес-секретарів, що пишуть, обробляють та публікують звернення від імені *ньосмейкера*, до гримерів та відеооператорів, робота яких може стати важливою у сприйнятті візуального образу.

До речі, одна з найважливіших проблем у сучасних українських комунікаціях – *фейки* та *флоги*. Ще п'ять-шість років тому пересічний українець навіть і не чув таких термінів, а тепер їх не тільки знають, а й регулярно застосовують у повсякденному житті. Фейк – це брехня, містифікація, дезінформація. Флог, чи на репортерському сленгу *джинса*, це публікації в інтернеті, які поширюються на замовлення певних іміджевих гравців, за які здебільшого розповсюджувачі отримують гроші або інші преференції. Сьогодні український інтернет-простір захлинається в морі фейків, замовних матеріалів, компроматів – як перевірених, так і вигаданих. *Інформаційна війна* – боротьба комунікативними методами – триває не тільки на зовнішньому та внутрішньому фронтах, а й на всіх рівнях – регіональних, міських, районних,

сільських – всюди, де є місце боротьбі за владу, іміджевий вплив та сфери впливу. Але якщо п'ять-десять років тому такі фейки та флоги справляли враження на сприймачів інформації, то сьогодні, коли із цього складаються стрічки новин, *бенефіціарам* – одержувачам вигоди від таких публікацій – все складніше влучити в ціль і зробити з фейка резонансну новину.

Окремим пунктом треба винести так званий «*чорний піар*», який на перший погляд, є не синонімом, а антонімом «позитивному іміджу». *Чорний піар*, або *чорний PR*, – це є формування й поширення інформації, яка має за мету створення негативного ставлення до певної особи, бренду, процесу, явища. Над природою створення такого феномену, як чорний PR, працюють цілі відділи іміджеологів, піарщиків, журналістів тощо, оскільки вмлі маніпуляції негативного характеру часто приносять дивіденди не тільки тим, хто очорняє опонента, а й саме тому, хто має бути «потерпілим». Відомо дуже багато випадків, коли на фоні розповсюдження нібито негативної інформації сенсаційно піднімався рейтинг політиків, акторів, співаків.

Проблема неконгруентності – одна із центральних не тільки в контексті сучасних комунікацій українського суспільства, а й загалом в іміджелогії. Поняття конгруентність (від англ. congruence) прийшло в поведінковій науці з геометрії. Його ввів іменитий психолог Карл Роджерс. Під конгруентністю в людині розуміється відповідність зовнішніх рис і внутрішніх емоцій, гармонії. Це стан, коли людина здатна транслювати ті емоції та стани, що вона насправді відчуває, бути відвертою, не прикидається не собою. Відомий американський філософ та соціолог Ірвінг Гофман (якого через десятиріччя після смерті назвали одним із засновників іміджелогії) сказав, що «здатність індивіда до «самовираження» <...> містить два абсолютно різних види знакової активності: довільне самовираження, яким він дає інформацію про себе, і мимовільне самовираження, яким він видає себе» [11].

Тобто носії іміджу, які вважають, що все роблять правильно, коли вчаться впливати на нас вербально – гучністю промов та тренованим голосом, сенсаційними інформаційними приводами та іншим набором відомих інструментів впливу, забувають, що людині притаманні певні вібрації, мікрожести, мікровирази обличчя, рухи фігури, елементи погляду, які, за Гофманом, «видають». Звичайно, тільки тоді, коли він нещирий.

Остання, найважливіша проблема, яка частково сформульована в минулому абзаці – проблема репутації. В чому полягає різниця між іміджем та репутацією? Імідж – створюють, а репутацію – заслуговують. На відміну від враження, яке ми справляємо, репутація – це реальний «портфель» справ об'єкта, який виступає носієм іміджу, і якщо він новий гравець на певному інформаційному полі, то імідж може відіграти ключову роль у його сприйнятті аудиторією, але якщо час триває, то єдиного іміджу недостатньо, тут починає «працювати» змістовна частина іміджу – репутація.

Відомий російський психолог Олександр Панасюк вважає, що «кінцева мета формування позитивного іміджу є атракція – мимовільний психологічний потяг, тяжіння людей до об'єкту, імідж якого формується, тобто до прототипу іміджу» [12].

Висновки. Якщо навести банальну алегорію й порівняти сучасних гравців українського ринку комунікацій із магазином кондитерських товарів, то ми побачимо мільйони «обгорток» – дуже яскравих, блискучих, неочікуваних, вигадливих, доведених до рівня шедеврів, але парадокс у тому, що в цьому «кондитерському магазині» практично немає самих цукерок, тобто змісту, який би відповідав враженням, які створюються.

Практично всі помітні сучасні гравці українського суспільства та медіапростору не транслюють щирих і глибоких смислів – місії (соціального надзавдання), професійності, компетентності, знань та навичок. Але мають безліч інноваційних інструментів для виробництва враження. Це приводить до того, що за умови колосального комунікаційного й емоційного навантаження пересічний споживач інформації не сприймає носіїв іміджів позитивно, а з певною недовірою, скептицизмом та навіть цинізмом. Це пов'язано й виправдано довгим соціальним досвідом історичних випробувань, політичних маніпуляцій, невдалих соціальних трансформацій, невідповідності між «бажаним» і дійсним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кількість користувачів Facebook в Україні у 2019 році зросла на 7,7%, Instagram – на 4,5%. Дослідження. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/telecom/647363.html> (дата звернення – 16.03.2020).
2. Чекмишев О.В., Ярошенко Л.А. Основи якісного блогерства. Асоціація «Спільний простір», Комітет «Рівність можливостей»: навчальний посібник. Київ : 2014, ФОП А.М. Рудницька. С. 48.
3. Чекмишев О.В., Ярошенко Л.А. Основи якісного блогерства. Асоціація «Спільний простір», Комітет «Рівність можливостей»: навчальний посібник. Київ : 2014, ФОП А.М. Рудницька. С. 10.
4. Boorstin, D. The Image or What Happened to the American Dream. P. 260.
5. Шаляпин Ф.И. Маска и душа. Москва, 1997. С. 100–115.
6. Майерс Д. Социальная психология. Санкт-Петербург : Питер, 1996, С. 96.
7. Шкуратова И.П. Имиджелогия : учебное пособие. Ростов-на-Дону : Издательство Южного федерального университета, 2014. С. 56.
8. Baumeister, R.F., & Steinhilber, A. (1984). Paradoxical effects of supportive audiences on performance under pressure: The home field disadvantage in sports championships. *Journal of Personality and Social Psychology*. 47(1), P. 85–93.
9. Майерс Д. Социальная психология. Санкт-Петербург : Питер, 1996. С. 68.
10. Барна Н.В. Іміджелогія : навчальний посібник для дистанційного навчання / за наук. ред. В.М. Бебика. Київ : Університет «Україна». С. 28.
11. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / пер. с англ. и вступ. статья А.Д. Ковалева. Москва : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2000.
12. Панасюк А.Ю. Имидж. *Энциклопедический словарь*. Москва : Рипол Классик, 2007. 768 с.

REFERENCES

1. Kilkist korystuvachiv Facebook v Ukraini u 2019 rotsi zrosla na 7,7%, Instagram – na 4,5% – doslidzhennia URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/telecom/647363.html> (accessed 16.03.2020) (in Russ).
2. Chekmishev, O.V., Yaroshenko, L.A., Fundamentals of quality blogging // Association "Common Space", Committee "Equality of Opportunities" / Textbook. – K. : 2014, PE A.M. Rudnytska, p. 48 (in Ukr).
3. Chekmishev, O.V., Yaroshenko, L.A., Fundamentals of quality blogging // Association "Common Space", Committee "Equality of Opportunities" / Textbook. – K. : 2014, PE A.M. Rudnytska, p. 10 (in Ukr).
4. Boorstin, D. The Image or What Happened to the American Dream, p. 260.
5. Shalyapin, F.I. Mask and soul M., 1997, p. 100-115 (in Russ).
6. Myers, D. Social psychology. SPb. : Peter, 1996, p. 96 (in Russ).
7. Shkuratova, I.P. Imageology: tutorial / IP Shkuratova. – Rostov-on-Don: Publishing house of the Southern Federal University, 2014, p. 56 (in Russ).
8. Baumeister, R.F., & Steinhilber, A. (1984). Paradoxical effects of supportive audiences on performance under pressure: The home field disadvantage in sports championships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(1), 85–93 (in Eng).
9. Myers, D. Social psychology. SPb. : Peter, 1996, p. 68 (in Russ).
10. Barna, N.V. Imageology: tutorial for distance learning / Science edit V.M. Bebik – K. : University "Ukraine", p. 28.
11. Goffman, E. The presentation of self in everyday life – Translation from English and introductory article by A.D. Kovalev – M. : "KANON-press-Ts", "Kuchkovo Pole", 2000.
12. Panasyuk, A.Y. Image. *Encyclopedic Dictionary*. - M. : Ripol Classic, 2007. – 768 s.

Horodnyuk Lyudmyla Stepanivna

Professional Journalist, Editor, Media Manager,
Member of the Union of Journalists of Ukraine
Graduate Students

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

PROBLEMS OF CREATING A POSITIVE IMAGE IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

We live in the era of information development, which, as a tool of influence, had no analogues in the history of mankind. Today, all applicants for social preferences understand that their

success depends of the success of their image. In the surrounding space - real and virtual – there is a continuous demonstration of images: singers, TV presenters, politicians and political parties, businessmen and large enterprises, public figures, territories, settlements, construction projects, reforms and social programs. Modern means of social communication – the Internet, social networks, instant messengers – have provoked the emergence of a new generation of information players: bloggers, influencers, opinion leaders, brand ambassadors. They all have a specific goal, which is achieved through influence. They need to get our vote, sell us as a product or service, somehow influence our choice and get preferences from this. But the phenomenon of modernity is not only what makes an impression on us, but also the fact that with the help of modern communications and simple tools, each of us has the opportunity to become a subject of image or an agent of an influence. The main instrument for creating an impression from the point of view of the functional act is self-presentation. There are several synonymous concepts in parallel in imageology. But a phenomenal, unlike anything feature of our time – several dimensions of existence (real and virtual) and parallel communications. What is considered a “positive image” and what is the problem of constructing it in modern Ukrainian society? This article is an overview of the tools and problems of modern imageology in Ukraine, socio-philosophical approaches to the learning of image, the search for problems of the existence and success of image in modern conditions.

Key words: *image, imageology, positiveimage, masscommunications, self-presentation, reputation, congruence.*

УДК 1:141.78:316.614.5(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.4>**Кравченко Ганна Станіславівна**

аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ КОНТЕКСТ ВИВЧЕННЯ СІМЕЙНО-ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПОСТМОДЕРНУ

У поданій статті автор доводить вплив процесів світової глобалізації на соціум, а також з'ясовує ті зміни, які відбуваються в суспільстві в сучасний період постмодерну, зокрема в інститутах сім'ї та шлюбу.

Установлено, що сімейно-шлюбні відносини не статичні. Автор переконує в тому, що вони постійно змінюються під впливом тих змін, які відбуваються в соціумі.

Доведено взаємозв'язок між трансформаційними процесами, котрі відбуваються в період постмодерну в різних сферах суспільного життя та змінами в сімейно-шлюбних відносинах.

Детально досліджено наукові інтереси у сфері сімейно-шлюбних відносин серед таких наукових дисциплін, як право, соціологія, демографія та філософія, зокрема соціальна філософія. Здійснено їх порівняльний аналіз.

Детально розглянуто предметне поле кожної з перелічених наук. А також установлено чіткі грані наукових інтересів у сфері вивчення сімейно-шлюбних відносин у межах предмета кожної наукової дисципліни, про яку йдеться у статті, зокрема соціальної філософії.

Установлено, що кожна із зазначених у статті наукових дисциплін розглядає та вивчає сім'ю, шлюб зі свого погляду, маючи свій науковий інтерес, власний підхід, відповідно до свого предмету та методу дослідження.

Виявлено можливість під час вивчення та регулювання сімейно-шлюбних відносин залучати інструменти дослідження різних наук. Зроблено наголос на тому, що таке поєднання дозволяє збагатити кожну наукову дисципліну додатковими знаннями.

Доведено, що дослідження сімейно-шлюбних відносин має міждисциплінарний характер.

Ставиться питання про необхідність подальшого дослідження сімейно-шлюбних відносин під кутом зору соціальної філософії, адже певні аспекти таких відносин в умовах постмодернізації суспільства мають зовсім інше тлумачення.

Ключові слова: сім'я, шлюб, соціальні категорії, період постмодерну, соціально-філософське осмислення.

Вступ. В усі часи питання щодо любові, шлюбу та сім'ї викликають у людей значну цікавість у будь-якому віці. Ця зацікавленість не залежить від статі та політичних чи релігійних переконань. Особисте життя людини – це сімейне, родинне життя, життя у шлюбі, без якого неможливо уявити собі наповнене в широкому розумінні життя людини. Інтерес зберігається й зараз, незважаючи на всі ті зміни, що відбуваються у світі під впливом світової глобалізації.

Кожна людина народжується в сім'ї. Саме родина формує першочергове середовище дитини та створює умови для її соціалізації. Із плином часу вже дорослі люди вступають до шлюбу та утворюють свою сім'ю. Таким чином, ми бачимо, що кожна людина проживає життя принаймні у двох сім'ях – батьківській та власній. В основі родинного життя знаходяться сімейно-шлюбні відносини. Однак під кутом зору науки сім'я та шлюб – це не просто стосунки між родичами, а передусім це соціальні інститути, які мають велике значення для суспільства та безпосередньо впливають на формування майбутніх поколінь. Ось чому на сьогодні сім'я та шлюб виступають об'єктами досліджень різних наук. Тому ми вважаємо, що вивчення сімейно-шлюбних відносин має міждисциплінарний контекст. Водночас кожна наука має свій предмет та метод дослідження, згідно з якими вона вивчає сімейно-шлюбні відносини. Враховуючи наші наукові інтереси, ми вирішили дослідити, в чому полягає особливість соціально-філософського дослідження сімейно-шлюбних відносин, а також відокремити наукові

інтереси та особливості дослідження цих відносин серед таких наук, як право, соціальна філософія, соціологія та демографія.

Підставами для цього наукового дослідження стали ті зміни, що відбуваються у світовому просторі сьогодні. А також те, що сучасний період постмодерну сприяє розвитку об'єктивного знання. Тому ми вважаємо, що наразі виникає необхідність з'ясувати коло наукових інтересів у сфері сімейно-шлюбних відносин серед зазначених наук. Ми переконані, що це є необхідним для того, щоб визначити місце, роль та значення соціальної філософії у вивченні сімейно-шлюбних відносин. У цьому, на нашу думку, полягає актуальність цієї статті.

Аналіз літературних джерел. Питання сімейно-шлюбних відносин привертало увагу значної кількості вчених та мислителів із різних галузей науки, починаючи із давніх часів і до сьогодні. Враховуючи мету написання цієї статті, нами було досліджено та проаналізовано доволі багато різних джерел наукової літератури. Так, наприклад, питання щодо сім'ї, шлюбу та сімейно-шлюбних відносин досліджували вчені – історики, педагоги, правознавці, психологи, до яких належать такі видатні діячі, як: М. Блок, Ж. Годфруа, К. Д. Ушинський, М.В. Кулакевич, А.С. Макаренко, В.О. Рясенцев, В.А. Ватрас, В.В. Копейчиков та багато інших.

Серед філософів питання походження й сутності сім'ї та шлюбу, а також цінності сімейно-шлюбних відносин хвилювали таких всесвітньо визнаних видатних мислителів, як: Платон, Аристотель, Сократ, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, Р. Гокленіус, Л.Г. Морган, К. Маркс, Ф. Енгельс, О. Конт, Фуко, Е. Тоффлер та деяких інших.

Упродовж останніх років в Україні багато сучасних українських учених надали увагу роздумам і вченням щодо ролі та значення для суспільства шлюбу та сімейного життя. До таких учених належать: М. Абисова, Є.Р. Борінштейн, Є. Головаха, О. Демчук, Е.М. Лібанова, В. Мельник, Є. Сластенко, Ю.М. Савельєва, О.В. Шумейко, та деякі інші.

Проте сімейно-шлюбні відносини не статичні. Вони змінюються відповідно до подій, що відбуваються в суспільстві. Період постмодерну впливає та відображається на всіх сферах життєдіяльності суспільства. Безперечно, він впливає й на сімейно-шлюбні відносини зокрема. Тому ми вважаємо, що на сьогодні не вистачає досліджень щодо соціально-філософського осмислення функціональних змін у сімейно-шлюбних відносинах, котрі відбулись та продовжують відбуватись в умовах трансформаційних процесів, які стались у період постмодерну.

Мета та завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні сутності та визначенні меж наукових інтересів соціальної філософії у сфері вивчення сімейно-шлюбних відносин, а також у визначенні та відокремленні предметного поля кожної із зазначених у поданій статті наукових дисциплін для того, щоб мати чітке уявлення про різноманітність граней сімейно-шлюбних відносин періоду постмодерну.

Методи дослідження.

Результати. Сьогодні ми живемо в часи світової глобалізації. Ми можемо спостерігати процес об'єднання світу в єдину систему. Кожного дня відбуваються зміни світового простору, з'являється єдиний культурний, економічний, інформаційний та науковий простір. Це дозволяє мати різні погляди на одні й ті самі речі чи явища, залучати до вивчення та дослідження одних і тих самих відносин інструменти різних наук.

Сучасний період постмодерну та всесвітня глобалізація суспільства відобразились і на сімейно-шлюбних відносинах. У них, так само як і в суспільстві, відбуваються зміни. Саме тому суспільство з різних боків вивчає багато різних наук і вже доволі давно. Однак наукове вивчення теми сімейно-шлюбних відносин розпочалось досить недавно. На сьогодні сім'ю та шлюб, а також відносини, які виникають між суб'єктами цих інститутів, розглядають та вивчають багато наук. Це відбувається через те, що під час створення та функціонування сім'ї та шлюбу виникають такі сімейно-шлюбні відносини, які знаходяться в межах предметного поля різних наук, різних дисциплін. Кожна наука вивчає сімейно-шлюбні відносини зі свого погляду, маючи свій підхід, свій предмет та метод дослідження. Тому ми стверджуємо, що сімейно-шлюбні відносини можна регулювати нормами, методами та інструментами різних наук.

Водночас науці періоду постмодерну примана така характерна риса, як прагнення не лише знайти відповідь на будь-яке питання, але й дати чітку, однозначну відповідь на нього. Саме тому в нас виникла нагальна потреба визначити чіткі межі вивчення цих відносин із боку соціальної філософії. Для цього ми вирішили відокремити наукові інтереси та визначити грані сімейно-шлюбних відносин, які досліджують такі науки, як демографія, право, соціологія та соціальна філософія.

Почнемо із права. На сьогодні термін «право» є дуже розповсюдженим у повсякденному житті. Його широко використовують всі верстви населення в зовсім різних сферах суспільного життя. Таким чином цей термін став полісемічним за своїм змістом. Через це ми спостерігаємо різне тлумачення терміну «право». Наведемо деякі з них:

Право – нормативна форма вираження принципу формальної рівності людей у суспільних відносинах [1, с. 448] (переклад авторів із російської).

На наш погляд, більш повне та загальноприйняте на сьогодні визначення терміну «право» таке: «Право – сукупність установлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, дотримання яких забезпечується цілеспрямованою діяльністю держави».

Право виражає державну волю класу або суспільних класів, котрим належить державна влада у країні. Зміст цієї волі визначається економічним ладом суспільства, характером виробничих відносин, співвідношенням класових сил» [2].

Історія розвитку права тісно пов'язана з виникненням та розвитком держави як явища. Воно виникло як соціальний регулятор. І відбулось це завдяки державі, тому що держава створила право для того, щоб ефективно регулювати всі відносини в суспільстві, де жили люди, не рівні за майновим та соціальним становищем. Поступово право пройшло свій шлях перетворень. І сьогодні воно функціонує в сучасному суспільстві разом з іншими нормами, які певною мірою теж регулюють суспільні відносини.

Водночас за своєю суттю право як поняття, як явище, як наукова дисципліна суттєво відрізняється від усіх тих наукових дисциплін, що розглянуті нижче. Перш за все, через те, що норми права мають імперативний характер, тобто є обов'язковими для виконання. Крім того, право висловлює принцип формальної рівності між людьми в суспільстві.

Право має свою внутрішню організацію, тобто систему. Система права полягає в єдності й погодженості правових приписів у межах окремо взятої держави. Однією з галузей права в нашій державі є Сімейне право України. Це самостійна галузь права, її норми регулюють особливі відносини. Враховуючи імперативний характер норм сімейного права, основним джерелом цієї галузі є Конституція України та Сімейний кодекс України. Тобто держава регулює сімейно-шлюбні відносини за допомогою норм вищевказаного законодавства. Мета, з якою держава здійснює таке регулювання, офіційно закріплена в Сімейному кодексі України. Так, п. 2 ст. 1 Сімейного кодексу України передбачає, що регулювання сімейних відносин здійснюється з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на партнерських засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги й підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку [3].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, ми можемо зробити висновок, що сімейне право, на відміну від усіх інших наукових дисциплін, не досліджує, не аналізує, не розглядає сім'ю та шлюб. А за допомогою законодавства охороняє сім'ю, шлюб, членів родини, подружжя та регулює особливі відносини, що складаються в сім'ї та у шлюбі. В цьому полягає принципова відмінність та особливість цієї наукової дисципліни.

Тепер ми хочемо звернути увагу на ще одну суспільну наукову дисципліну – соціологію. Соціологія – це наука, яка вивчає суспільство. Засновником соціології вважається французький філософ Огюст Конт, який першим переглянув стару класифікацію наук та відокремив нову науку про суспільство. Ця наукова дисципліна відрізняється від інших наук тим, що вона вивчає суспільство крізь призму всіх тих соціальних процесів та відносин, котрі відбуваються

в реальному житті. Інакше кажучи, соціологія вивчає соціальну сферу життя та відносини між великими та малими спільнотами людей та самими людьми, які входять до тих спільнот. Однією з таких малих спільнот є сім'я. З іншого боку, сім'я є соціальним інститутом. Для того, щоб досліджувати сім'ю як соціальний інститут, її функції та значення для суспільства, було створено окрему галузь знань – соціологію сім'ї. Ця галузь покликана досліджувати сімейно-шлюбні відносини під кутом зору соціології, вивчати формування та розвиток сім'ї, поведінку партнерів у шлюбі, аналізувати та робити висновки щодо впливу на сімейно-шлюбні відносини різних культур та спільнот.

Учені-соціологи активно розробляли поняття сім'ї. Окремі науковці й досі вважають, що визначення сім'ї, розроблене наукою соціологією, є найбільш повним та правильним. Так, наприклад, професор М.Д. Шимін дає таке визначення сім'ї: «Сім'я – це специфічна форма соціальної життєдіяльності людей, зумовлена економічним ладом суспільства, заснована на шлюбі чи родинності, включно з усією сукупністю відносин (між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, між різними поколіннями), котра складається на базі спільної різносторонньої діяльності її членів, у якій реалізуються як потреби суспільства (у фізичному й духовному відтворенні людської особистості, в забезпеченні нормальної спільної життєдіяльності людей у сфері особистого життя), так і потреби індивіда (в інтимних зв'язках, у сімейному особистому щасті)» [4, с. 21] (переклад із російської авторів).

Отже, сім'я з позиції цієї науки розглядається як мала соціальна група людей, котрі поєднані шлюбом, відносинами родинності, прийняттям дітей у сім'ю на виховання, спільним побутом, взаємною моральною відповідальністю та підтримкою [5, с. 85]. Таким чином, аналізуючи викладене, ми розуміємо, що соціологія розрізняє поняття «шлюб» та «сім'я» й вивчає їх як два окремих, але пов'язаних між собою найважливіших соціальних інститутів, що займають провідні місця в нашому суспільстві.

Цікавим на наш погляд є той факт, що соціологічне визначення сім'ї, окрім соціологів, використовують у юриспруденції. Таке явище зумовило появу у праві позиції про наявність соціологічного та юридичного розуміння сім'ї. Першим цю теорію висловив видатний учений – цивіліст В.О. Рясенцев, який розрізняв загальне (соціологічне) та спеціальне (юридичне) поняття сім'ї [6, с. 43].

Отже, незважаючи на те, що сім'я та шлюб є соціальними категоріями, право на державному рівні регулює ці соціальні відносини, які виникають між суб'єктами вказаних інститутів. Унаслідок такого регулювання сімейно-шлюбні відносини набувають правового змісту та стають правовідносинами. Ця обставина змінює погляд на сім'ю та шлюб як соціальні категорії та надає їм статус правових категорій.

Ще однією науковою дисципліною, котрій хочемо надати увагу, є демографії. Демографія – це наука про закономірності відтворення населення. Ми вважаємо, що ця наука допомагає зрозуміти сучасні процеси, що відбуваються в суспільстві та побачити й осмислити фактори, які впливають на ці процеси.

Демографія розглядає сім'ю як одну з умов відтворення населення. Будь-яка сім'я розвивається та впродовж свого існування наповнюється певними подіями. Сукупність сімейних подій утворюють низку етапів, послідовність яких разом називається життєвим циклом сім'ї. Хочемо звернути увагу, що демографія надає значну увагу дослідженню життєвого циклу сім'ї. А також серед усього широкого спектру функцій, які виконує сім'я, досліджує лише ті, котрі належать до демографічних, а саме: репродуктивну, виховну та функції, що утворюють умови, які сприяють продовженню життя, тобто рекреаційну та терапевтичну. Щодо шлюбу, то тут демографія розглядає шлюб як фактор утворення сім'ї та народження дітей. Водночас цю науку цікавить не лише зареєстрований шлюб, але і шлюбні відносини без юридичного оформлення, адже з ними пов'язана позашлюбна народжуваність. Крім того, ця наука досліджує процес розпаду подружніх пар – розлучуваність.

Отже, демографія вивчає різні аспекти проблематики сім'ї, шлюбу та сімейно-шлюбних відносин. Демографічний аналіз охоплює різноманітні методи вивчення шлюбності. За допо-

могою демографічних даних про структуру домогосподарств та сімей ми можемо достатньо детально оцінити ймовірні зміни, які відбудуться у структурі сімей у майбутньому.

Проаналізувавши вищезазначені практичні завдання демографії, ми дійшли висновку про те, як тісно вони пов'язані між собою. За допомогою їх комплексного аналізу та вирішення можна отримати повну і всебічну характеристику тенденцій та закономірностей демографічного розвитку суспільства.

Нарешті після того, як ми розглянули певні суспільні науки та з'ясували, з якого боку вони розкривають сімейно-шлюбні відносини, ми можемо детально розглянути предметне поле соціальної філософії. Соціальна філософія – це одна з філософських наук, що вивчає суспільство.

Професор В.М. Лавріненко пише: «Соціальна філософія – це система теоретичного знання про найбільш загальні закономірності та тенденції взаємодії соціальних явищ, функціонування та розвитку суспільства, цілісного процесу соціального життя» [7, с. 381] (переклад із російської авторів).

Професор С.В. Соколов пропонує інше визначення, а саме: «Соціальна філософія – це складник філософії, котрий вивчає відносини між суспільством та людиною у формі взаємодії суспільного буття та суспільної свідомості» [8, с. 10–11] (переклад із російської авторів).

Соціальна філософія вивчає суспільство як цілісну соціальну систему, а також закони функціонування та розвитку суспільства. Під час взаємодії люди вступають між собою в різні відносини. Залежно від мети відносини можуть бути: виробничими, виховними, сімейно-шлюбними або просто сімейними, родинними тощо. Всі ці відносини разом становлять структуру суспільства. Водночас соціальна філософія не розглядає людину як окремо взятую особистість. Ця наука розглядає людину у складі тієї чи іншої спільноти. І в цьому полягає одна з характерних рис, притаманних саме цій науковій дисципліні. Однією з таких спільнот є сім'я.

Нині проблеми сімейно-шлюбних відносин у соціальній філософії стали більш актуальними через те, що в період постмодерну змінилось багато стереотипів, які побутували в основі уявлень суспільства про місце та роль у родині та у шлюбі жінки й чоловіка, тобто змінились уявлення про гендер, окрім того уявлення про саму сім'ю та шлюб періоду постмодерну суттєво відрізняються від попередніх періодів. Навіть сенс життя сучасна людина бачить в іншому.

Окрім того, зміни, котрі відбуваються в українському суспільстві, сьогодні приводять до видозмін функцій сім'ї. Професор Є.Р. Борінштейн у своїй монографії «Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства» звертає увагу на те, що «в Україні сформувались нові інтеграційні й регулятивні механізми. Наслідком руйнації традиційних структур і механізмів соціальної інтеграції стало масове відчуження, аномія (за Е. Дюркгеймом) від сьогодення та невпевненість у майбутньому» [9, с. 85].

Особливість соціально-філософського осмислення сім'ї та шлюбу полягає в тому, що вони розглядаються як специфічні, дуже важливі соціальні інститути. Таке розуміння випливає з того, що сім'я через сімейно-шлюбні відносини виконує одну з найважливіших функцій для суспільства – відтворення нових членів суспільства, здійснення їх первинної соціалізації. Окрім цього, соціально-філософське осмислення цих відносин ураховує один із характерних проявів періоду постмодерну, а саме прагнення людей до індивідуалізації та особистої самореалізації. Завдяки соціальній філософії ми можемо побачити та проаналізувати еволюційні процеси, які відбуваються в сім'ї, у шлюбі та в сімейно-шлюбних відносинах протягом століть. На нашу думку, це дуже важливо. Адже завдяки цьому ми можемо прогнозувати подальший розвиток сімейно-шлюбних відносин та розробляти проекти державної підтримки розвитку сімей та популяризації сімейно-шлюбних відносин в Україні.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що під час написання цієї статті нами було проаналізовано предмет та методи таких наукових дисциплін, як право, соціологія, демографія та соціальна філософія. На підставі зробленого аналізу ми змогли виявити особливості вивчення сімейно-шлюбних відносин кожною із зазначених дисциплін. Серед усього розмаїття понять та наукових поглядів нам удалось відокремити предметне поле соціальної філософії

в дослідженні цих відносин. Також було встановлено чіткі межі наукових інтересів у дослідженні сімейно-шлюбних відносин серед зазначених дисциплін.

Висновки. На підставі викладеного ми дійшли висновку про те, що питання сім'ї та шлюбу бентежать мислителів та науковців із давніх часів. Однак вивчення сімейно-шлюбних відносин є актуальним і понині через те, що зміни в суспільстві безпосередньо впливають і на ці відносини. Вони так само змінюються, деякі їх аспекти не розкриті й досі, а інші в умовах постмодернізації суспільства мають зовсім інше тлумачення.

На підставі зробленого аналізу ми дійшли висновку про те, що сімейно-шлюбні відносини можна розглядати як соціальну, так і як правову, а також філософську категорію. Тобто можна досліджувати такі відносини під кутом зору різних наук. Ми вважаємо, що таке поєднання дозволяє збагатити кожен науку додатковими знаннями. На нашу думку, ця обставина є позитивною, адже вона дозволяє нам під час регулювання сімейно-шлюбних відносин залучати інструменти різних наук та вирішувати завдання, які стоять перед нашою державою вже сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова 7-е издание, переработанное и дополненное. Москва : Республика, 2001. 719 с.
2. Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол.: Ю70, голова редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. Енцикл., 1998. ISBN 966-7492-00-1. <https://www.leksika.com.ua/legal/>
3. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10.01.2002.: офіц. вид.: зі всіма змінами та доповненнями станом на 28 серпня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21–22. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
4. Шимин Н.Д. Семья как общественное явление: Опыт социально – философского анализа. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1989. 188 с.
5. Ватрас В.А. Поняття «сім'я» у сімейному праві України. *Форум права*. 2009. № 1. С. 83–91. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09vvacpu.pdf>.
6. Рясенцев В.А. Семейное право. Москва : Юридическая литература, 1971. 293 с.
7. Философия / под ред. В.Н. Лавриненко. 2-е издание, переработанное и дополненное. Москва : Юрист, 2004. 520 с.
8. Соколов С.В. Социальная философия. Москва : ЮНИТИ – ДАНА, 2003. 440 с.
9. Борінштейн Є.Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 400 с.

REFERENCES

1. Frolov, I.T. (2001). *Philosophsky slovar* [Philosophical dictionary]. Moscow: Respublika. [in Russian].
2. Shemshuchenko, U.S. (1998). *Yuruduchna enciklopediya: v 6 T.* [Legal encyclopedia: in 6 Vol.]. Kiev: Ykrainska Encuklopediya [in Ukrainian].
3. *Vidomosti Verhovnoy Radu Ukrainu*. (2002. № 21-22). *Simeynuy kodeks Ukrainu* [Family code of Ukraine]. Kiev. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> [in Ukrainian].
4. Shymin, N.D. (1989). *Simya kak obschestvennoe yavlenie: Oput sotcialno – filosofshkogo analiza* [Family as social phenomenon: Experience in the social-philosophic analysis]. Voronezh: Izdatelstvo Voronezhskogo Universiteta [in Russian].
5. Vatras, V.A. (2009). *Ponyattya "simya" u simeynomu pravi Ukrainu* [Understanding "family" in the family law of Ukraine]. *Forum prava: e-journals/FP/2009-1/09vvacpu.pdf*. URL: <http://www.nbu.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Ryasencev, V.A. (1971). *Semeynoe parvo* [Family law]. Moscow: Uridicheskaya literature [in Russian].
7. Lavrinenko, V.N. (2004). *Philosophia* [Philosophy]. Moscow: Jurist [in Russian].
8. Sokolov, S.V. (2003). *Socialnaya filosphiya* [Social philosophy]. Moscow: UNITI – DANA [in Russian].
9. Borinstein, Ye.R. (2006). *Osoblivosti sociokulturnoi transformacii suchasnogo ukrainsikogo suspilstva: monographia* [Specifics of the sociocultural transformation of the modern Ukrainian society: monography]. Odessa: Astroprint [in Ukrainian].

Kravchenko Ganna Stanislavivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Sociology and Management
of Social and Cultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiy
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

INTERDISCIPLINARY CONTEXT OF STUDIES OF FAMILY AND MARRIAGE RELATIONS IN UKRAINE IN THE PERIOD OF POSTMODERN

In this article the author proves the influence of the world globalisation processes on the environment and investigates those changes happening in the society in the contemporary period of postmodern, in the institutes of family and marriage in particular.

It is established that family and marriage relations are not static. The author persuades that they constantly change under the influence of those changes in the environment.

The correlation between transformation processes going in various aspects of public life during period of postmodern and changes in family-marriage relations is demonstrated.

Scientific interests and concerns in the field of family and marriage relations in such scientific disciplines as law, sociology, demography and philosophy, social philosophy in particular, are thoroughly studied. The author makes their comparative analysis.

The role of philosophy and its importance are demonstrated; and the influence of philosophy on the progress of the sciences mentioned above is analysed. The subject area of each mentioned science is elaborately treated. Further, the author sets distinct limits and planes of scientific interests and concerns in the field of research of family-marriage relations within the subject of each scientific discipline described in the article, social philosophy in particular.

It is established that each scientific discipline described in the article investigates and studies family, marriage from its own viewpoint, and has its own scientific interests, concern, individual approach according to its subject and research method.

The author finds out that it is possible to use research tools of different sciences when studying and regulating family and marriage relations. It is accentuated that such a combination gives an opportunity for enriching every scientific discipline with some additional knowledge.

It is proved that the study of family and marriage relations has an interdisciplinary nature.

The author queries the necessity of any further studies of family and marriage relations from the viewpoint of social philosophy as particular aspects of these relations have an absolutely different interpretation in the context of postmodernisation.

Key words: *family, marriage, social categories, period of postmodern, social-philosophic conceptualization.*

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.5>**Кулі-Іванченко Ксенія Костянтинівна**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна

Петінова Оксана Борисівна

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

РОЛЬ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ ТА ПРИНЦИПІВ У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ КАТЕГОРІЙ «ДЕМОКРАТІЯ», «НАРОДОВЛАДДЯ», «НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ», «НАРОДНЕ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ», «БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ» ТА «ПОДІЛ ВЛАДИ»

Статтю присвячено вивченню впливу та ролі філософських ідей та принципів на становлення та розвиток демократії, безпосередньої демократії, народовладдя, народного волевиявлення, поділ влади, принцип народного суверенітету, а також комплексному аналізу суті, змісту та форми цього принципу, що є метою поданого дослідження. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: охарактеризувати вплив та роль філософських ідей та принципів на становлення та розвиток поняття, сутності та змісту категорій «демократія», «народовладдя», «народний суверенітет», «народне волевиявлення», «безпосередня демократія»; спираючись на філософсько-правове осмислення, розглянути теоретико-правові засади становлення та розвитку принципу поділу державної влади.

Витоки формування вчень про народний суверенітет та споріднені категорії, такі як «народовладдя», «народне волевиявлення», «безпосередня демократія», з'явилися завдяки працям Ж. Бодена, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса та Б. Спінози в XVII–XVIII ст.ст. Хоча зародження ідеї демократії виникло ще в античні часи, її можна прослідкувати у працях таких філософів, як Аристотель та Платон. Але офіційне закріплення народного суверенітету в перших конституціях як принципу конституційного права відбулось наприкінці XVIII – на початку XIX ст.ст.

Проблема поділу влади також була об'єктом вивчення багатьох античних мислителів, причому не тільки представників грецької, але й римської епохи (Аристотеля, Платона, Полібія, Солона, Кліофена, Ефіальта, Перікла, Ксенофона, Цицерона та інших).

Проте під кутом зору філософсько-правового осмислення, в розвиток учення щодо поділу влади значний внесок зробив англійський філософ Томас Гоббс у своїй праці «Левіафан». Але формування повноцінної концепції поділу державної влади відбулось під впливом Джона Локка та Шарля Луї де Монтеск'є.

Отже, завдяки вагомим здобуткам філософів епохи Античності та Середньовіччя (Реформація та Просвітництво) ідеї демократії, народного суверенітету та поділу влади стали загальноновизнаними принципами конституціоналізму й покладені в основу конституційної організації й функціонування державної влади в багатьох країнах, зокрема і в Україні, організаційною основою здійснення державної влади якої є її поділ на законодавчу, виконавчу та судову.

Ключові слова: демократія, народовладдя, народний суверенітет, народне волевиявлення, безпосередня демократія, форми безпосередньої демократії, поділ влади.

Вступ. Сучасне розуміння демократії, її сутності та форм реалізації не може ототожнюватись з історичними формами здійснення народовладдя та сутнісними уявленнями про її природу. Водночас без відповідного аналізу витоків становлення та розвитку демократії як

політико-правового режиму неможливе реальне розуміння правових форм, засобів, механізмів реалізації народовладдя на сучасному етапі розвитку української державності.

Мета та завдання. Тому основною метою статті є вивчення впливу та ролі філософських ідей та принципів на становлення та розвиток демократії, безпосередньої демократії, народовладдя, народне волевиявлення, поділ влади, принципу народного суверенітету, а також комплексний аналіз суті, змісту та форми цього принципу.

Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність вирішення таких завдань:

1) охарактеризувати вплив та роль філософських ідей та принципів на становлення та розвиток поняття, сутності та змісту категорій «демократія», «народовладдя», «народний суверенітет», «народне волевиявлення», «безпосередня демократія»;

2) спираючись на філософсько-правове осмислення, розглянути теоретико-правові засади становлення та розвитку принципу поділу державної влади.

Методи дослідження. У процесі написання поданої статті застосовувались такі методи та підходи: історико-правовий метод (закріплення поняття народний суверенітет); системний підхід (співставлення різних теоретико-концептуальних позицій щодо тлумачення змісту принципу народного суверенітету); логічний та діалектичний (для визначення окремих ключових категорій, зокрема таких, як «народовладдя», «народний суверенітет», «народне волевиявлення», «безпосередня демократія», «поділ влади»).

Результати. Витоки демократії як політико-правового вчення про владу народу можна простежити ще за часів Античності у працях Аристотеля та Платона. Так, Аристотель писав, що «Основний принцип демократичного права полягає в тому, що рівність здійснюється в кількісному відношенні, а не на підставі гідностей; якщо справедливість у цьому, а верховна влада належить народу, то тоді, зрозуміло, все, що вирішується більшістю, вважається остаточним і справедливим» [1, с. 571]. Інакше кажучи, він уважав справедливим, що народ як більшість повинен усе вирішувати самостійно, йому повинна належати верховна влада. Це положення надалі знайшло відбиток у ст. 5 Конституції України, яка визнає народ як єдине джерело влади [2].

Платон у всім відомій роботі «Держава» стверджував, що демократія – це одна із чинних форм державного правління, зміст якої полягає в тому, що народ отримує всю повноту влади й урівнює всіх вільних громадян у праві на участь в управлінні державними справами. Але сам Платон не був прихильником такої форми державно-політичного режиму й писав, що в демократичній державі немає жодної потреби брати участь в управлінні, навіть якщо в когось до цього є здібності [3, с. 344]. Не можемо погодитись із цим, оскільки для справедливого й ефективного управління державними справами потрібні неабиякі здібності, тому що саме такі особи повинні керувати державою. В іншому разі держава не буде розвиватись та процвітати, а її народ бідуватиме.

Кардинальні зміни в розумінні категорії «демократія» відбулись у XVI ст. завдяки Ж. Бодену, Дж. Локку, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббсу та Б. Спінозі, які розробили вчення про суверенітет монарха, народний суверенітет та суспільний договір [4, с. 233; 5, с. 57]. Таким чином, висловлюючи схожі позиції, ці вчені обґрунтували наявність двох видів суверенітету: державного (тобто монарха) та народного.

Із плином часу наприкінці XVIII – на початку XIX ст.ст. принцип народного суверенітету було закріплено на офіційному рівні в перших конституціях. Наприклад, Конституція Франції 1791 р. в Розділі 3 одночасно проголошує принцип поділу влади (про який буде йтись нижче) й закріплює суверенітет нації. Так, «жодна частина народу, жодна особа не може привласнити собі його здійснення. Нація <...> є єдиним джерелом усіх влад» [6]. Після цього у світі принципи народного суверенітету народу та розподілу влади стали вважатись основними засадами конституційного та державного ладу.

Як уже було зазначено вище, Конституція України закріпила принцип народного суверенітету у ст. 5, зміст якого полягає в тому, що «<...> влада українського народу є первинною, єдиною й невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу <...>» [7].

Суть та зміст категорій «народний суверенітет», «безпосередня демократія», «народне волевиявлення» та «форма безпосередньої демократії» досить удадо проаналізував В.Л. Федоренко. Так, за своєю суттю безпосереднє народовладдя, відповідно до положень Конституції (ст.ст. 5, 38, 69 тощо), є насамперед прямим волевиявленням народу (народним волевиявленням) шляхом таємного голосування на виборах і референдумах або волевиявленням, вираженням волі через інші форми безпосередньої демократії. Тобто безпосередня демократія – це самостійна реалізація українським народом своєї волі щодо власних інтересів (загалом чи щодо частини суспільства) або щодо інших народів і держав [8]. Підтримуючи позицію В.Л. Федоренко, водночас хотілось би наголосити на тому, що здійснення безпосередньої демократії (вираженням волі народу) зовсім не повинно стосуватись інтересів інших народів та держав – вона повинна здійснюватись виключно в межах проживання конкретного народу, території держави.

Народний суверенітет – це історично сформоване політико-правове вчення про природне право народу на повноту абсолютної публічної влади в суспільстві та державі, яку народ може реалізовувати безпосередньо чи через органи державної влади й органи місцевого самоврядування, яке утвердилось у XIX–XXI ст.ст. як ключовий принцип конституціоналізму, основна засада конституційного ладу та домінуюча модель розбудови демократичної правової держави [8]. Аналізуючи визначення народного суверенітету, хотілось би зауважити, що за наявності в народі «права на повноту абсолютної публічної влади в суспільстві та державі» якось не логічно передавати свої повноваження представникам. Здається, в такому разі народ може безпосередньо реалізовувати свою владу, наприклад, ухвалювати необхідні закони шляхом референдумів. Тому все ж таки вбачається за доцільне розглядати народний суверенітет як право народу (носія суверенітету та єдиного джерела влади) на реалізацію влади безпосередньо або опосередковано (через обраних представників), без указівки на абсолютність його влади, тому що вважається, що це є утопією.

Народне волевиявлення, за В.Л. Федоренко, являє собою виявлення волі народу шляхом узагальнення результатів голосування громадян на виборах і референдумах та трансформація їх у політичну волю народу загалом [8]. Що ж до народного волевиявлення, то воно може здійснюватись згідно з Конституцією України також в інших формах (ст. 69) Адаже Конституційний Суд України, надаючи офіційне тлумачення ст. 69 Конституції України, зазначив, що «Влада народу <...> здійснюється <...> через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії в порядку, визначеному Конституцією та законами України. Влада народу здійснюється <...> у спосіб й у формах, установлених Конституцією та законами» [9].

Щодо категорії «форма безпосередньої демократії», то під нею необхідно розуміти організаційно-правову форму народного волевиявлення, визначену Конституцією та законами України (це передусім вибори й референдуми). Таким чином, категорії «народний суверенітет», «безпосередня демократія», «народне волевиявлення» та «форма безпосередньої демократії» є спорідненими, але не тотожними поняттями і співвідносяться між собою як сутність (народний суверенітет), зміст (безпосереднє народовладдя й народне волевиявлення) й форма (форма безпосередньої демократії) [8].

На продовження теми розбудови демократичної правової держави варто сказати про принцип поділу влади, який є одним з основних критеріїв визначення держави як демократичної та правової. Його відсутність є свідченням недемократичності державної влади й політичного режиму будь-якої держави. Застосовуючи поняття «поділ державної влади», необхідно зважати на те, що, попри виокремлення трьох гілок влади, сама державна влада залишається єдиною й неподільною.

Концепція поділу влади з'являється не раніше XVI–XVII ст. (в часи англійської реформації та просвіти), необхідно зазначити, що з позиції цивілізаційного підходу в межах античної цивілізації концепція поділу влади як в ідейному, так і у практичному плані була реалізована й абсолютно раціональна.

Поділ влади в античній державі – це насамперед одна з головних політико-правових гарантій античної демократії. Можна зробити припущення, що останнє послугувало при-

чиною того, що до проблеми поділу влади зверталось багато античних мислителів – не тільки представників грецької, але й римської епохи. Передусім варто виділити Аристотеля, Платона, Ксенофонта, Цицерона тощо. Також зазначимо, що у своїй праці «Політика» Аристотель писав – «у всякому державному устрої є три головні частини. Ось ці три частини: перша – законодавчий орган, який розглядає справи держав, друга – посади, третя – судові органи» [1]. Першим, хто вказав на необхідність розподілу державних функцій між окремими органами (посадовими особами), був Платон (теорія ідеальної держави). Задля підвищення ефективності державного управління Платон запропонував відокремити функції: управління, законодавства, суддівства та військової справи [10].

Також чималий інтерес становить і античний досвід практичної реалізації концепції поділу влади, що тією чи іншою мірою проходить через усі основні етапи реформування політичної влади, тобто від Солона і Кліофена до Ефіяльта й Перикла. З останніми двома іменами пов'язане остаточне становлення політичної системи давньогрецьких демократичних держав, тут використовувався термін «пряма демократія», тому що головну роль відіграють Народні збори (еклесія), чесно кажучи, вони були не політичним інститутом, а сукупністю громадян, яким належала вся повнота верховної законодавчої, виконавчої й судової влади. Тому із сучасних позицій Народні збори не входять у систему поділу влади, вони знаходяться наче над трьома галузями влади, й тому скоріше можуть бути визначені як джерело народної влади [11].

Як зазначено в історичних джерелах, Антична Греція передала естафету Римській республіці (імперії). Грецька модель поділу влади в основних своїх рисах була запозичена Римською республікою. Вона була базовою, майже ідеальною формою організації державної влади, до якої прагнув Рим, яку досяг, забезпечивши тим самим визначену правову й політичну стабільність у державі, гармонію суспільних відносин (насамперед між аристократами-патриціями і плебеями), починаючи з ліквідації царської влади наприкінці VI ст. до н. е. до відкритих порушень демократичних традицій у державному керуванні в I-II ст. н. е. Сенату, магістратур, консулів. Народні збори являли собою досить відточену, осмислену, ефективно дієву систему [12, с. 208–209].

Також варто зазначити, що джерела вчення про розподіл влади криються в запропонованому античними мислителями розподілі праці між різноманітними гілками державного апарату. Платон, Аристотель, Полібій та інші мислителі поклали в основу класифікації державних органів відмінність між ними за їх функціональним призначенням (законодавча функція, виконавча функція, діяльність судів).

Тим самим був закладений фундамент й основа для обґрунтування організаційного відокремлення різних видів державних органів (гілок влади) й закріплення за кожним із них спеціальних повноважень, що показують їх функціональне призначення.

Якщо розглянути три гілки державної влади – законодавчу, виконавчу та судову, – можна сказати, що найпершим атрибутом стародавнього світу був саме інститут правосуддя. «Стародавні царі були насамперед суддями, а не законодавцями, і в первинному суспільстві зовсім було відсутнє уявлення про можливість самочинно змінити установлені права. Початком прояву державного владарювання було саме судове рішення, а не закон» [13].

Із моменту створення держави та державних органів влади повноваження та функції правосуддя здійснювались окремими органами держави. Наприклад, у Стародавній Греції за часів Солона судові функції здійснювала геліея – суд присяжних, – яка мала право вето на законодавчі пропозиції народних зборів. Вона здійснювала судові функції з політичних, релігійних та багатьох інших питань, розглядала скарги на рішення інших судових інстанцій.

Проте необхідно зазначити, що відносини в тогочасному суспільстві визначались навіть не судовим рішенням, а звичаями, і звернення за вирішенням спору було спрямоване до суддів, оскільки саме вони їх знали. Виконання судового рішення також забезпечувалось авторитетом суду. І тільки тоді, коли його було недостатньо, люди шукали підтримки в божественній силі. Саме так, із співвідношення авторитету та знань звичаїв, створювався суд, незалежний від влади вождя. І лише настільки, наскільки останній ставав

авторитетом, він набув і функцій судді, але все ж закликав для вирішення конфліктів найавторитетніших членів роду або племені [12].

Однак за всієї важливості епохи античності варто все ж таки зазначити, що більш важливим етапом, котрий підготував основні ідейно-теоретичні й духовні передумови для подальшої розробки й модернізації концепції «поділу влади», стало середньовіччя (Реформація та Просвітництво).

Реформація, поряд із Відродженням і Просвітництвом, були саме тією основою, на якій досить успішно розвивалась протягом майже трьох століть західноєвропейська й виросла з неї американська правова й політична культура.

Щодо філолофсько-правового осмислення, важливим етапом на цьому шляху стали роботи англійського філософа Томаса Гоббса, передусім «Левіафан, або матерія, форма і влада держави церковного й цивільного» (1651 р.) [14] «Левіафан» цілком виправдано вважається першим просвітником Нового часу, що розгорнув повне й систематичне вчення про державу. Причому під час розгляду ролі здобутків Гоббса настановлення концепції поділу влади треба звернути увагу на три значимі проблеми: сутність і природу людини; роль держави; осмислення устрою ідеально-функціонуючої держави.

Прийняття в 1689 р. нормативно-правового акта «Білль про права» він став багато в чому основою для історії англійської монархії. У своїх тринадцятьох статтях «Білля про права» Гоббс чітко встановив конституційні гарантії влади парламенту, обмеживши компетенцію короля в законодавчій, судовій, фінансовій і військовій владі. Фактично це дало поштовх у закладення правової основи конституційної монархії, був знайдений компроміс між буржуазією, котра набирала силу, і дворянством та визначила розвиток Англії на багато століть уперед як парламентської монархії [14].

Саме Джон Локк додав теорії поділу влади характеру універсальної доктрини. У своєму вченні він стверджує, що держава була створена за взаємною згодою людей для захисту їхнього життя, волі та майна. Для виконання цього завдання політична влада наділяється правомочністю видавати закони й застосовувати для виконання цих законів силу суспільства. Законодавча й виконавча влада у своїй діяльності незалежні, але обидві ці влади мають над собою вищого суддю в особі народу, який має право притягувати до відповідальності будь-яку владу. Законодавчій владі в особі народу належить виключне право видавати закони, обов'язкові для всіх. Відрізняючись один від одного своїми функціями, ці влади, за Локком, повинні бути розділені, тому що інакше правителі одержують можливість звільняти себе від підпорядкування законів і пристосовувати їх до своїх приватних інтересів [14]. Він визначає основні напрями і принципи дослідження політичної влади: поділ і взаємодія влади, необхідність їхнього зв'язку і співпідпорядкованості, представницький характер законодавчої влади, верховенство закону, незалежність суддів.

Із часом з'явився більш розширений теоретичний варіант цієї концепції, котрий одержав загальне визнання та був запропонований Шарлем Луї де Монтеск'є. В 1748 р. він публікує свою роботу «Про дух законів», яка ще за життя французького мислителя визнана сучасниками найвидатнішим добутком XVIII століття. Своє уявлення про розподіл влади Шарль Луї де Монтеск'є сформулював головним чином на прикладі конституційного будівництва Британії початку XVIII ст. Для Монтеск'є характерний особливий підхід до розуміння виконавчої влади, яка повинна була функціонувати в досить обмежених межах. Суть свого розуміння розподілу влади Монтеск'є виразив так: «Якщо влада законодавча й виконавча будуть поєднані в одній особі або установі, то свободи не буде, тому можна побоюватись, що монарх або сенат почнуть видавати тиранічні закони для того, щоб титанічно їх використовувати. Не буде свободи і в тому разі, якщо судова влада не буде відокремлена від законодавчої та виконавчої» [15].

Формулюючи принцип поділу влади, Монтеск'є виділяє два основні моменти функціонування системи «стримувань і противаг». По-перше, що вона є гарантією від узурпації влади жодною із трьох її гілок. Учений наголошує: «Щоб попередити зловживання владою, необхідний такий порядок речей, за якого різні влади мали б змогу взаємно стримувати одна одну»

[15, с. 289]. Запорукою цього є така комбінація гілок влади, коли кожна з них утримує від крайнощів інші тав їх. По-друге, що система «стримувань і противаг» забезпечує необхідну динаміку під час взаємодії гілок влади: гілки влади мають обмежувати і стримувати одна одну, діючи водночас узгоджено. Безсумнівно, можна вважати, що той уклад, який уніс Шарль-Луї де Монтеск'є в систему поділу владних повноважень, ліг в основу теорії розподілу гілок влади та безупинно розвивався та вдосконалювався впродовж століть.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Витоки формування вчень про народний суверенітет та споріднені категорії: «народовладдя», «народне волевиявлення», «безпосередня демократія» з'явилися завдяки працям Ж. Бодена, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса та Б. Спінози в XVII–XVIII ст.ст. Хоча зародження ідеї демократії виникло ще в античні часи, її можна прослідкувати у працях таких філософів, як Аристотель та Платон. Але офіційне закріплення народного суверенітету в перших конституціях як принципу конституційного права відбулось наприкінці XVIII – на початку XIX ст.ст.

2. Проблема поділу влади також була об'єктом вивчення багатьох античних мислителів, причому не тільки представників грецької, але й римської епохи (Аристотеля, Платона, Полібія, Солона, Кліофена, Ефіальта, Перікла Ксенофонта, Цицерона та інших).

Проте під кутом зору філософсько-правового осмислення в розвиток учення щодо поділу влади значний внесок зробив англійський філософ Томас Гоббс у своїй праці «Левіафан». Проте ормування повноцінної концепції поділу державної влади відбулося під впливом Джона Локка та Шарля Луї де Монтеск'є.

Отже, завдяки вагомим здобуткам філософів епохи Античності та Середньовіччя (Реформація та Просвітництво) ідеї демократії, народного суверенітету та поділу влади стали загально-визнаними принципами конституціоналізму й покладені в основу конституційної організації й функціонування державної влади в багатьох країнах, зокрема і в Україні, організаційною основою здійснення державної влади якої є її поділ на законодавчу, виконавчу та судову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Политика. *Собрание сочинений в 4 томах*. Т. 4. Москва, 1983. 620 с.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Платон. Государство. *Собрание сочинений : в 4 т.* / пер. с др.-греч. А.Н. Егунова ; под. общ. редакцией А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи ; вст. статья и ст. в прим. А.Ф. Лосева ; прим. А.А. Тахо-Годи) 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Мысль, 1994. Т. 3. С. 79–420.
4. История политических и правовых учений. *Средние века и возрождение* / отв. ред. В.С. Нерсесянц. Москва, 1986. 353 с.
5. Конституция Франции 1791. *Электронный ресурс*. Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1791.htm>.
6. Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп у справі про здійснення влади народом. *Офіційний вісник України*. 2005. № 41. Ст. 2605. С. 31.
7. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / пер. с венг. Москва : Юристъ, 2001. 292 с.
8. Федоренко В.Л. (Комісія з питань здійснення народовладдя). Щодо сутності та змісту категорій «народний суверенітет», «народне волевиявлення», «безпосередня демократія», «форма безпосередньої демократії» та їх співвідношення в конституційній правотворчості. *Електронний ресурс*. Режим доступу: <http://cau.in.ua/ua/activities/analytics/id/v.l.fedorenko-komisija-z-pitan-zdijsnennja-narodovladdja.-schodo-463/>.
9. Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 у справі про прийняття Конституції та законів України на референдумі. *Вісник Конституційного Суду України*. 2008. № 3. С. 15.
10. Фрицький Ю.О. Державна влада в Україні: становлення, організація, функціонування : монографія. Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ ; Ліра ЛТД, 2006. 360 с.

11. Цицерон М. Про державу. *Філософія політики: Хрестоматія У 4 т.* / авт.-упоряд. В.П. Андрущенко (кер.) та ін. Київ : Знання України, 2003. Т. I. С. 59–66.
12. Любашиц В.Я., Мордовцев А.Ю., Тимошенко И.В. Теория государства и права : учеб. пособие. Ростов-на-Дону : MART, 2002. 512 с.
13. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. *История вчень про право і державу : Хрестоматія для юрид. вузів і фак.* / уклад., заг. ред. проф., д-р іст. наук Г. Демиденко. 2-е вид., доп. і змін. Харків : Легас, 2002. С. 216–231.
14. Гоббс Т. Левиафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / переклад з англійської : Р. Димерець, В. Єрмоленко, Н. Іванова, Є. Мірошниченко, Т. Олійник ; передмова та примітки: Т. Польска та В. Малахов. Київ : Дух і Літера, 2000. 600 с.
15. Монтеск'є Ш. О духе законов. *История вчень про право і державу : Хрестоматія для юрид. вузів і фак.* / уклад., заг. ред. проф., д-р іст. наук Г. Демиденко. 2-е вид., доп. і змін. Харків : Легас, 2002. С. 247–288.

REFERENCES

1. Aristotel. Politika // Sobraniye sochineniy v 4 tomakh/ Aristotel. [Politics] Т. 4. М., 1983. 620 s. [in Russian].
2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine as of June 28, 1996 No. 254k/96-VR] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141 [in Ukraine].
3. Platon. Gosudarstvo [The Republic] // Sobraniye sochineniy : v 4 t. / per. s dr.-grech. A.N. Yegunova; pod. obshch. redaktsiyey A.F. Loseva, V.F. Asmusa, A.A. Takho-Godi; vst. statya i st. v prim. A.F. Loseva; prim. A.A. Takho-Godi). 2-ye izd., pererab. i dop. М.: Mysl', 1994. Т. 3. S. 79–420 [in Russian].
4. Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy. Sredniye veka i vozrozhdeniye [History of Political and Law Studies. Middle Ages and Renaissance] / Otv. red. V. S. Nersesyants. М., 1986. 353 s. [in Russian].
5. Konstitutsiya Frantsii 1791. [Constitution of France of 1791]. Retrieved from: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1791.htm> [in Russian].
6. Rishennia Konstitutsiinogo Sudu Ukrainy vid 5 zhovtnia 2005 roku № 6-рр u spravi pro zdiisnennia vlady narodom [Decision of the Constitutional Court of Ukraine as of October 5, 2005 No. 6-рр on Execution of Power by the Nation] // Ofitsiyni visnik Ukrainy. 2005. № 41. St. 2605. S. 31. [in Ukraine].
7. Shayo, A. Samoogranicheniye vlasti (kratkiy kurs konstitutsionalizma) [Power Self-Restriction (A Short Course of Constitutionalism)] : Per. s veng. – М. : "Yurist", 2001. – 292 s. [in Russian].
8. Fedorenko, V.L. (Komisiia z pytan zdiysnennia narodovladdia). Shchodo sutnosti ta zmistu katehoriy «narodnyy suverenitet», «narodne volevyyavlennya», «bezposerednya demokratiya», «forma bezposerednioyi demokratiyi» ta yikh spivvidnoshennya v konstytutsiyniy pravotvorchosti [On the Essence and Content of the Categories: National Sovereignty, Expression of the People's Will, Direct]. Retrieved from: <http://cau.in.ua/ua/activities/analytics/id/v.l.fedorenko-komisija-z-pitan-zdijsnennja-narodovladdja.-schodo-463/> [in Ukraine].
9. Rishennya Konstitutsiinogo Sudu Ukraini vid 16 kvitnya 2008 roku № 6-рр/2008 u spravi pro priynyattya Konstitutsii ta zakoniv Ukraini na referendumi [Decision of the Constitutional Court of Ukraine as of April 16, 2008. No. 6-рр/2008 on Adoption of the Constitution and Laws of Ukraine in a Referendum] // Visnik Konstitutsiinogo Sudu Ukraini. 2008. № 3. S. 15 [in Ukraine].
10. Frits'kiy, Yu.O. Derzhavna vlada v Ukraini: stanovlennya, organizatsiya, funktsionuvannya : monografiya [State Power in Ukraine: Establishment, Organization, Functioning: Monography] / Frytskiy Yu.O. D. : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 2006. 360 s. [in Ukraine].
- Tsytserson, M. Pro derzhavu [On the Commonwealth] // Filosofiya polityky: Khrestomatiya U 4 t. / Mark Tulyi Tsytserson [Avt.-uporyad. : V.P. Andrushchenko (ker.) ta in.] K. : Znannya Ukrainy, 2003. Т. I. С. 59–66. [in Ukraine].
11. Lyubashyts, V.Ya., Mordovtsev, A.Yu., Tymoshenko, Y.V. Teoryya hosudarstva y prava: [Theory of State and Law: Tutorial] Ucheb. Posobyе. Ростов-на-Дону: MART, 2002. 512 s. [in Russian].

12. Hobbs, T. *Leviathan or The Matter, Forme and Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civil* // *Ictoriya vchen pro pravo i derzhavu : Khrectomatiya dlya yuryd. vuziv i fak. / Tomac Hobbs [Uklad., zah. red. prof., d-r ict. nauk H. Demydenko]. 2-e vyd., dop. i zmin. KH. : Lehac, 2002. C. 216–231 [in Russian].*

13. Hobbs, T. *Leviathan, abo Sut, budova i povnovazhennya derzhavy tserkovnoyi ta tsyvil'noyi. [Leviathan or The Matter, Forme and Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civil] Pereklad z anhliys'koyi: Rostyslav Dymerech, Volodymyr Yermolenko, Nataliya Ivanova, Yevhen Miroschnychnenko, Tetyana Oliynyk; peredmova ta prymitky: Tamara Pol'ska ta Viktor Malakhov. – Kyiv: Dukh i Litera, 2000. 600 s. [in Ukraine].*

14. *Monteck'ye, Sh. O dukhe zakonov [The Spirit of the Laws] // Ictoriya vchen pro pravo i derzhavu : Khrectomatiya dlya yuryd. vuziv i fak. / SHarl'-Luy Monteck'ye [Uklad., zah. red. – prof., d-r ict. nauk H. Demydenko]. 2-e vyd., dop. i zmin. KH. : Lehac, 2002. C. 247–288 [in Russian].*

Kuli-Ivanchenko Kseniia Kostiantynivna

Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor at the Department of Constitutional Law
National University “Odesa Law Academy”
23, Fontanska doroha str., Odesa, Ukraine

Petinova Oksana Borysivna

Doctor of Philosophy,
Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Management of Socio-Cultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

**ROLE OF PHILOSOPHIC IDEAS AND PRINCIPLES IN THE FORMATION
AND DEVELOPMENT OF SUCH CATEGORIES AS DEMOCRACY,
POWER OF THE PEOPLE, PEOPLE’S SOVEREIGNTY, EXPRESSION
OF PEOPLE’S WILL, DIRECT DEMOCRACY AND SEPARATION OF POWER**

The article is devoted to the study of the influence and role of philosophical ideas and principles on the formation and development of democracy, direct democracy, power of the people, expression of their will, separation of power, the principle of people’s sovereignty, and a comprehensive analysis of the essence, content and form of this principle which represents the objective of this study. To achieve this objective we should solve the following tasks, namely: to characterize the influence and role of philosophical ideas and principles on the formation and development of the concept, essence and content of such categories as “democracy”, “power of the people”, “people’s sovereignty”, “people’s will”, “direct democracy”; to consider theoretical and legal foundations of the formation and development of the principle of state power separation based on philosophical and legal understanding.

The origins of the studies associated with people’s sovereignty and related categories such as “democracy”, “people’s will”, “direct democracy” appeared in the works of J. Bodin, J. Locke, J.-J. Rousseau, T. Hobbes and B. Spinoza in the 17th and 18th centuries. Although the idea of democracy originated back in ancient times, it can be traced in the works of such philosophers as Aristotle and Plato. But official mentioning of people’s sovereignty in the first constitutions as a principle of constitutional law took place in the late 18th and 19th centuries.

The problem of separation of power also presented the subject of the studies by many ancient thinkers who represented not only the Greek but also the Roman era (Aristotle, Plato, Polybius, Colon, Clyofenus, Ephialtes, Pericles, Cephensus, Xenophon, Cicero etc.).

However, from the point of view of philosophical and legal understanding, it was an English philosopher Thomas Hobbes who made a significant contribution to the development of the doctrine on separation of power in his work called “Leviathan”. Finally, the formation of a meaningful concept of separation of power took place under the influence of John Locke and Charles Louis de Montesquieu.

Thus, owing to significant achievements of philosophers of antiquity and the Middle Ages (Reformation and Enlightenment), the ideas of democracy, people's sovereignty and separation of power became universally recognized principles of constitutionalism and formed the basis for constitutional organization and functioning of state power in many countries including Ukraine. The constitutional basis for exercise of state power in our country is represented by its division into legislative, executive and judicial branches.

Key words: *democracy, power of the people, people's sovereignty, expression of people's will, direct democracy, forms of direct democracy, separation of power.*

УДК 111.1:37.013.73

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.6>**Максюта Микола Єгорович**

доктор філософських наук,

професор кафедри філософії

Національного університету біоресурсів і природокористування України

вул. Героїв Оборони, 15, Київ, Україна

ОНТОЛОГІЯ ЛЮДСЬКОГО НА ЛАНДШАФТІ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТЕЙ ГУМАНІЗАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКО-НАУКОВОЇ ОСВІТИ

Актуальність проблеми. У статті наголошується, що людськість є душою олюдненої дійсності, зманіфестуванням значень, зокрема, поступальних змін у суспільних сферах та індивідуальному бутті як людинозначущий чинник єдності особистості й суспільства. У міжлюдських взаєминах людяність – моральна якість людини, прояви поваги, щирості, довіри, доброчесності, достоїнства, доброзичливості, добросердечності та завдячливості, яка у відповідних ракурсах реалізує принципи гуманізму. Проте людина епохи Модерн самовільно визначила свій статус на засадах насильницького освоєння та використання природного довкілля – як суб'єкта активної, цілеспрямованої діяльності, озброєного науковими знаннями й науковим методом, покликаними як вищий здобуток індустріального суспільства легітимізувати його активність. Тому гуманізація філософсько-наукової освіти повинна розглядатись як дієва форма поєднання сучасних соціокультурних процесів розвитку суспільства й науки, видів наукової діяльності, передусім – діяльності науково-пізнавальної, як форми утривалення полілогу соціальних суб'єктів. Тому цілком логічно, контекст взаємодії «наука – суспільство», з одного боку, актуалізує роль науки як соціальної інституції, самозростаючої системи знання тощо. Але ж, з іншого боку, не менш злободенними є й питання відкритості суспільства до проблем, перспектив, сучасних тенденцій та наслідків розвитку науки й наукового дослідництва.

Метою дослідження став теоретичний аналіз гуманізуючої спрямованості філософсько-наукової освіти як способу повноти реалізації науки у статусі форми буття культури.

Методи дослідження – компаративний, герменевтичний, фундаментальні наукові принципи – об'єктивності й конкретності, а також традиційні логічні прийоми й засоби – індукція, дедукція, аналіз і синтез.

Одержані результати: З'ясовано, що гуманізуюча спрямованість філософсько-наукової освіти репрезентує науку, наукові знання як необхідну передумову поглиблення розуміння відповідальності сучасної людини й суспільства за наслідки науково-технічної цивілізації. Переосмислення можливостей впливати на природний світ та необхідності переорієнтації всіх видів діяльності від цінностей і норм традиційного антропоцентризму до сучасних вимог біоцентризму є, по суті, безальтернативно людиностверджувальним. Озброєна новітнім науковим і технологічним потенціалом, людина покликана формувати максимально оптимальні екологічні умови.

Ключові слова: відповідальність, гідність науки, гносеологізований суб'єкт, наукова культура, гуманність мислення, людські виміри суцього.

Вступ. Присутність людини у природі, в матеріальній дійсності – це передусім демонстрація сутнісної спрямованості її життєздійснення на освоєння, «олюднення» дійсності. Людина знає, спираючись водночас на значущі для неї явища, процеси, предмети природи, на відповідні смисли. Ставлення до дійсності носить вибіркового характер, визначений відповідними прагненнями, потребами, інтересами й цілями життєздійснення, коли відповідно до останнього воно обмежується як визначена сфера. Людські знання олюдненої природи, предметності матеріальної дійсності, смислотворчість людського – зманіфестування людськості людини. Людське як таке, олюднення природи здійснюються в умовах історично поступального внутрішнього зростання людини, вдосконалення духовно-інтелектуальних та матеріально-виробничих умов і можливостей соціального суб'єкта, людськості спрямованості і змісту творчо-самотворчого життєздійснення особистості. Людяність – здобуток людської історії, значущий

чинник соціального буття людини, самоздійснення особистості у створених умовах соціальної культури як просторі людського, наскрізно життєбуттійнісним чинником якого є праця. Принципи гуманізму – орієнтація мислення, діяльності, життєвої позиції на передусім бачення, розуміння та співпереживальне ставлення до іншої людини, як безумовної засади ствердження і зміцнення своєї людяності: це – людське бачення людини в життєвих катаклізмах чи соціальних катастрофах, розуміння неприйнятності насильницького ставлення й тому доконечність також розуміння необхідності захисту людини й людськості.

Мета та завдання. Мета статті – теоретичний аналіз гуманізуючої спрямованості філософсько-наукової освіти як способу повноти реалізації науки у статусі форми буття культури.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань: на засадах гуманізму виробити синтетичний підхід до навчально-виховної тематизації філософсько-наукової проблематики; висвітлити визначальні риси людиностверджувально-цілісного образу науковця інформаційного суспільства.

Методи дослідження. У процесі дослідження порушеної проблеми застосовувались такі методи: компаративний, герменевтичний, фундаментальні наукові принципи – об'єктивності й конкретності, а також традиційні логічні прийоми й засоби – індукція, дедукція, аналіз і синтез.

Результати. У процесі висвітлення питань історичного генезису науки необхідно наголосити на наступному. Наука й наукове дослідництво – це постійні інтелектуальні, морально-світоглядові вимоги до людини як суб'єкта наукового пошуку, але, зрештою, і як суб'єкта соціального. Так, наукові відкриття означають вихід на чільні позиції науки, необхідність чіткого визначення нових пізнавальних об'єктів, цілей, завдань, методології, а водночас і відповідних світоглядових вимірів, актуалізацію наукової культури. Розвиток наукових досліджень – це постійний захопливий пошук, *запрошення*, звернене до людини, долаючи труднощі здійснювати відкриття нових знань удосконалювати, поглиблювати свої інтелектуально-вольові якості. Наука не може руйнувати традиційну мораль, але під її впливом інтенсифікується внутрішнє життя. «Вона може породжувати нові почуття не через те, що почуття можуть бути об'єктом доведення, а тому що будь-яка форма людської діяльності впливає на саму людину та створює для неї нову душу <...> Вчений, вочевидь, також має свою особливу психологію, і він дещо з неї розпилує на тих, хто торкається науки лише випадково» [4, с. 508].

Гуманізуюча філософсько-наукова освіта в умовах інтенсивного розвитку науково-технічної цивілізації зреалізовується на шляхах поглиблення духовності людини як члена *громадянського суспільства*. І в цьому об'єктивна необхідність людиностверджувального поступу всіх сфер суспільного та індивідуального буття, позаяк викликані техніко-технологічними здобутками рецидиви духовного занепаду людини, занепаду культури мислення є беззаперечним свідченням наближення суспільної деградації.

В умовах постіндустріального суспільства взаємозв'язки індивідуального та соціального буття набувають невідомої раніше інтенсивності змістовних трансформацій, коли поступ громадянського суспільства залежить від інтелектуально-духовної розвиненості особистості й водночас суспільство покликане створювати необхідні передумови для формування й життєпроявів відповідальної людини. Індивідуальна особистість перетворюється на «плацдарм» взаємозіткнення різнопланових когнітивних, духовно-світоглядових тенденцій доленосно необхідного свідомого вибору практичного здійснення права людини бути собою: щоб реалізувати особистісне право бути собою, кожен має вільно відповідати на життєві запити. Як «найжахніше явище» сучасності, як «новітнє варварство» визначав Х. Ортега-і-Гасет невдячність пересічної людини за отримувану користь від здобутків сучасної науки, котрі, як відомо, відкривають нові перспективи суспільного поступу. Невдячність щодо науки – свідчення нерозвиненості самосвідомості, потреб вирішувати завдання оволодіння моральними основами культури мислення людини постіндустріального суспільства. Демократичне громадянське суспільство, з одного боку, а з іншого – розвиток науки, науково-дослідницької діяльності взаємно детерміновані забезпеченням людиностверджувальних умов. Відповідальність людини за сучасне громадянське суспільство формується на засадах належного рівня

розвиненості розуміння статусу науки, наукової свідомості й методу. Невдячність щодо науки може розумітись як відсутність належного розуміння її місця в усіх сферах буття суспільства. А з огляду на це, врешті-решт, і «відсутність» інтелектуально-духовно розвиненої людини, покликаної бути їх «центром», максимально ефективно задіювати можливості заснованих на новітніх знаннях форм буття культури й соціальних структур. Таке ставлення до науки може свідчити про відсутність моральної відповідальності та самовідповідальності, потреби збагнення й переосмислення сучасних цілей і завдань життєздійснення на засадах якраз «завдячливості» і, отже, в атмосфері належного рівня наукової свідомості й наукової культури.

Сучасна ж філософсько-наукова освіта і спрямована на пробудження завдячливої позиції мужніх особистостей, спроможних завдяки власним інтелектуальним зусиллям, досвіду життєздійснення сприймати й розуміти значення науки, наукових знань і наукового методу в соціокультурному розвитку. Але свідченням чого може бути і спроможність соціального суб'єкта здійснювати розумну діяльність в умовах науково-технологічної цивілізації як «розпоширення», постійного збагачення новими баченням і розумінням людиною людського в можливостях наукових знань – якщо для сенсу характерна тенденція «перевершування», «переростання» знань внутрішніми спрямуваннями людського.

За умов сучасної науково-технічної цивілізації значення освітньої системи як дієвого чинника вирішення завдань громадянського суспільства неспівмірно з попередніми періодами зростає, зокрема, в ракурсі її гуманізації. Негуманність мислення, пізнання, діяльності – це їх нелюдськість і, отже, антилюдськість у спрямуваннях та результатах. Гуманність потребує, щоб суспільне й індивідуальне буття не суперечили вимогам людськості. «Західний світ забруднився, потискуючи руку Гітлерові, доки той не торкався його найпотаємніших матеріальних інтересів, він утрачає свою гідність із кожною усмішкою, спрямованою вбивцям із Кремля, з якими було так добре, поки вони не займали загрозливу позицію» [1, с. 194]. Індиферентність у ставленні до безумовної пріоритетності цінностей гуманізму – свідчення приреченості позиції та сповідуваних норм. Адже сучасний техніко-технологічний, інформаційний рівень цивілізації – це, по суті, проблема, вирішення якої є неминучістю для кожного, від цього залежить успішність його життєздійснення – від глибини розуміння визначальних соціокультурних, духовних процесів, і, чи не найперше, – від усвідомлення пов'язаної із пробудженням, вихованням прагнення бути на рівні сучасної цивілізації своєї відповідальності – *щоб бути*: цивілізованою є людина, котра сприймає й розуміє сучасну їй інноваційну цивілізацію. Культура цивілізованого мислення ґрунтується на пробудженні і зміцненні широкого соціокультурного підходу до науки й наукової діяльності, наближення до осягнення їх ролі, як важливішого людиностверджувального чинника сучасного буття культури, «пробудження і зміцнення внутрішньої солідарності з майбутнім науки та цивілізації» [3, с. 66]. Тому за сучасних тенденцій науково-технічної цивілізації філософія науки як навчальна дисципліна покликана виконувати в суспільному діалозі дієву роль. Остання визначається, на наше переконання, зокрема, представленими в її межах *пропозиціями* суб'єкту навчання самостійно переконуватись у єдності дійсних та можливих вимірів і тенденцій розвитку у просторі національної культури науки як інтегративного способу актуалізації інтелектуально-творчих зреалізувань. Адже насущною не може не бути також відкритість до необхідності визначення й вирішення пов'язаних із науковим поступом загроз і викликів, як, скажімо, за відсутності належного рівня культури наукового мислення засилля «напівнауки», «напівосвіченості». «Найкращі ліки проти напівзнання – знання найглибші» [4, с. 514]. Викладач філософії науки мусить закликати до діалогу про загрози «напівзнання». Напівзнання або ж знання деформовані – передумова рецидивів злочинів проти людяності. Тому філософсько-наукова освіта покликана формувати цілісну картину світу наукових знань. «Безперечно, людина володіє й іншими силами, крім розуму <...> Але філософ мусить *говорити* про них. А щоб про них говорити, він повинен знати про них принаймні хоча б те, що можна знати. Отже, він має розглядати їхні дії. Постає питання, якими ж очима буде він їх розглядати, якщо не своїм розумом. Серце, інстинкт можуть керувати розумом, але неспроможні зробити його некорисним. Вони здатні спрямовувати погляд,

але ж не можуть замінити очі» [4, с. 254]. У вимірах педагогічного процесу філософія науки репрезентує науку як один із найуспішніших, найперспективніших способів діалогу людини із природою, але визначальним стрижнем котрого має бути позиція поглиблення й розширення заснованих на раціональних підходах і прийомах пересвідчень в адекватності пізнаваного об'єкта новим результатами.

Як навчальна дисципліна філософія науки – це спосіб повернення і зміцнення гідного науки місця у формах буття культури на шляху формування гідної позиції творчої активності, коли наука в атмосфері освітніх трансформацій набуває все більш адекватного особистісним потребам чинника зманіфестування людського в людині: зі зростанням можливостей науки й науково-технічної цивілізації сформована завдяки філософсько-науковій освіті особистість передусім демонструє глибоку переконаність у своїй відповідальності за природу, за світ в «епоху науки», за людину інформаційної цивілізації [5]. Загалом кажучи, філософсько-наукова освіта в умовах інформаційного суспільства дійсно покликана *запрошувати* суб'єкта педагогічного процесу, як майбутнього науковця, спеціаліста, до активного діалогу із природою й суспільством, здійснюваного з необхідністю на широких культурологічних засадах і цілеспрямованих, діалогов, позбавленого корисливо-насильницьких мотивів.

Істотну синтезуючу, гуманізуючу роль як чинника гідної людини відповідальності за природу в системі філософсько-наукової, філософсько-біологічної освіти покликаний виконувати біоцентрично спрямований зміст освіти.

Сучасні тенденції наукового пізнання, процеси формування масиву нових знань та їх практична реалізація, зрештою, в усіх сферах буття суспільства та людини демонструють авангардні позиції *бідосліджень* і їх результатів. Морально-етичні, духовно-світоглядові цінності й орієнтири нині, прямо чи опосередковано, актуалізуються в силовому полі потреб розширення й поглиблення реалізації знань про живе. Адже не менш важливі водночас і процеси, коли прориви науково-біологічного дослідництва, приріст наукової інформації про дивовижний світ існування живого супроводжуються надскладними когнітивними, біоетичними проблемами, від успішного визначення та вирішення яких залежить виживання людини й людства.

Гуманістичні конотації в ракурсі відношення «наука – суспільство» актуалізуються зманіфестуванням визначального призначення науки як форми буття культури й людини в конкретно артикульованих антропологічних ракурсах. Але в єдності належним чином змістовно-освітньо та навчально-методично розвиненої філософсько-наукової освіти – передумови формування відповідних вимогам сучасності наукового товариства соціально-філософської спільноти. Адже «наука здатна одночасно й однаково успішно виконувати як гуманні, так і антигуманні соціальні функції. Сприяючи досягненню одних суспільно значущих цілей, наука блокує досягнення цілей інших, настільки ж важливих для суспільства» [2, с. 12]. На наш погляд, гуманізація філософсько-наукової освіти може розглядатись як дієва форма поєднання сучасних соціокультурних процесів розвитку суспільства й науки, видів наукової діяльності, передусім – як діяльності науково-пізнавальної, як форми утривалення полілогу соціальних суб'єктів. Тому цілком логічно, контекст взаємодії «наука-суспільство», з одного боку, актуалізує роль науки як соціальної інституції, самозростаючої системи знання тощо. Але ж, з іншого боку, не менш злободенними є й питання відкритості суспільства до проблем, перспектив, сучасних тенденцій та наслідків розвитку науки й наукового дослідництва.

Висновки. Наука, наукові знання й пізнання вивільнюються, з огляду на постмодерністські рефлексії, від невиправдано наділених їм епохою Модерн винятковості емпіричної імпазантності, загальнозначимої послідовності, систематичності, самодостатності наукового методу, зокрема на шляхах гуманізуючої спрямованості філософсько-наукової освіти. Індивідуальність особистості є центром гуманістично зорієнтованого педагогічного процесу, коли зміст, форми й методи навчально-виховної діяльності реалізуються за визначеними цілями й завданнями її розвитку та утвердження. Увага зосереджується на способах і шляхах пробудження і зміцнення духовно-пізнавальних інтересів, професійних компетентностей, творчо-самотворчих можливостей особистості майбутнього фахівця

й науковця та, відповідно до запитів сучасного інформаційного суспільства, рівня наукової культури, потреб формування необхідної культури мислення.

Гуманізація філософсько-наукової освіти – поширення смислу людського на актуалізовані викладанням поняття наукової свідомості, шляхи зміцнення наукового мислення та наукового світогляду як інтегративних чинників наукової культури майбутнього науковця і спеціаліста в умовах постінформаційного суспільства, зніціювання трансформованими педагогічним процесом філософсько-науковими знаннями все більш інтенсивного й масштабного розвитку індивідуально-особистісних здібностей, інтелектуальних якостей.

Гуманізуючий потенціал філософсько-наукової освіти – в її можливостях формувати, дисциплінувати мислення покликаного змістовно аргументовано визначати наукові проблеми, віднаходити аргументовані конкретні рішення, соціально «запрошеною» педагогічною системою сучасного спеціаліста, молодого науковця. Навчально-виховна тематизація філософії науки – в різних вимірах представлена наука як інтелектуальний здобуток людства, що упродовж нової та новітньої історії найістотніше впливав і все масштабніше та інтенсивніше продовжує його здійснювати на всі сфери суспільства. Особливо вагомим принципом реалізації філософсько-наукової освіти є положення, що, як інтелектуальний здобуток людства, наука також зніціює появу викликів, які на відповідному рівні можуть і повинні успішно вирішуватись.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму. Київ : ППС-2002, 2006. 282 с.
2. Лукьянец В. Наука в горизонте постэсхатологической эпохи. *Практична філософія*. 2003. № 2. С. 3–19.
3. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас : Вибрані твори / перекл. з іспан. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. Київ : Основи, 1994. С. 15–139.
4. Пуанкаре Анри. О науке / пер. с фр. Москва : Наука, 1980. 560 с.
5. Kattsoff, L.O. *Logic and the nature of Reality*. North Carolina : Univ. of North Carolina, 1956. 247 p.

REFERENCES

1. Horkhaimer, M. (2002, 2006). *Krytyka instrumental`noho rozumu [Critique of Instrumental Reason]*. Kyiv : PPS, 282 p. [in Ukrainian].
2. Lukyanets, V.S. (2003). *Nauka v gorizonte posteskhatalogicheskoy epokhi [Science in the Post-Eschatology Age Horizon]*. *Praktychna filosofiya*, no 2. Pp. 3-19 [in Russian].
3. Orteha-i-Haset, Kh. (1994). *Bunt mas [Mass Riot]*. *Vybrani tvory : Perekl. z ispan. V. Burhhardta, V. Sakhna, O. Tovstenko*. Kyiv: Osnovy, pp. 15-139 [in Ukrainian].
4. Puankare Anri (1980). *O nauke [About Science]*. Moscow : Nauka, 560 p. [in Russian].
5. Kattsoff, L.O. *Logic and the nature of Reality*. North Carolina : Univ. of North Carolina, 1956. 247 p. [in English].

Maksiuta Mykola Yehorovych

Doctor of Philosophical Sciences,

Professor at the Department of Philosophy

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

15, Heroiv Oborony str., Kyiv, Ukraine

THE ONTOLOGY OF THE HUMAN ON THE LANDSCAPE OF HUMANIZATION OF PHILOSOPHICAL-SCIENTIFIC EDUCATION

Actuality of the Problem. *The article emphasizes that the humanity is a soul of humanized reality, manifestation of values, in particular, progressive changes in the social spheres and individual being as a human-significant factor of the unity of the personality and society. In interhuman relations, the humanity is a moral quality of a human, manifestations of respect, sincerity, trust, virtue, dignity, benevolence, good-heartedness and gratitude, implementing the principle of humanism from*

the relevant perspectives. However, a man of the Modern Age has willfully established his status on the grounds of forced exploration and use of the natural environment – as a subject of active, purposeful activities, equipped with scientific knowledge and scientific method, intended, as the highest achievement of the industrial society, to legitimize his activity. So, humanization of philosophical-scientific education should be considered as an effective form for combining contemporary sociocultural processes of development of society and science, types of scientific activity, in the first turn, – scientific-cognitive activity as a form of extending the polylogue of social subjects. So, quite logical, the context of the “science-society” interaction, on the one hand, actualizes the role of the science as a social institution, a self-growing of knowledge etc. But, on the other hand, no less topical are also the matters of the society’s openness to problems, prospects, modern trends and consequences of development of science and scientific researching.

***The purpose** of research was a theoretical analysis of a humanizing orientation of philosophical-scientific education as a method of completeness of implementation of the science in the status of the form of being of culture.*

***Methods of research** – comparative, hermeneutic, fundamental scientific principles – of objectivity and specificity as well as traditional logical techniques and methods – induction, deduction, analysis and synthesis.*

***Received results:** It has been found that humanizing orientation of philosophical-scientific education represents the science, scientific knowledge as a prerequisite for deepening the understanding of responsibility of a modern human and the society for the consequences of scientific-technical civilization. Rethinking of possibilities to have an impact on the natural world and of the necessity to reorient all types of activity from the values and norms of traditional anthropo-centrism to the current demands of bio-centrism is, in essence, non-alternatively human-affirming. Equipped with advanced scientific and technological capacities, a human is meant to form maximally optimal ecological conditions.*

***Key words:** responsibility, dignity of science, gnoseologized subject, scientific, humanity of thinking, human dimensions of the existent.*

УДК 37.013.73:133.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.7>**Троїцька Олена Михайлівна**

професор кафедри історії, археології і філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, Мелітополь, Запорізька область, Україна

Троїцька Тамара Серафимівна

професор кафедри історії, археології і філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, Мелітополь, Запорізька область, Україна

ФІЛОСОФІЯ В ІННОВАЦІЙНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: З ДОСВІДУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТІВ

Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю філософського підсилення психолого-педагогічних досліджень, зокрема інноваційних соціально-освітніх проєктів, яким потрібний методологічний, аналітичний, рефлексивно-критичний і ціннісно-смысловий потенціал філософії як теоретичної форми світогляду. На основі аналізу досліджень і практичного досвіду встановлено суперечності, пов'язані з обмеженням функціонального поля філософії через визнання переважно тільки її методологічної й пізнавальної функції та через тлумачення філософії як «служниці» наук, що суттєво зменшує можливості психолого-педагогічного пошуку. Мета статті полягає у філософській рефлексії практичного і теоретичного досвіду підготовки психолого-педагогічних інноваційних проєктів та в обґрунтуванні ролі філософського супроводу їх реалізації. Методи дослідження, що розгортають зміст філософських специфічних побудов і філософської творчості, представлено діалогом, конструюванням, діалектичним методом, феноменологічною редукацією та дискурсивним мисленням. Філософську, загальнонаукову і конкретно-наукову методологію представлено рефлексивно-оцінним, інтерпретаційним, аналітико-синтетичним та іншими способами конструктивного інноваційного пошуку. Результати дослідження полягають у виявленні суперечностей, колізій теорії й практики, що заважають сучасному інноваційному психолого-педагогічному пошуку та потрапляють у функціональне поле філософії, здатної аналітично-рефлексивно і методологічно-раціонально їх спрямувати в конструктивну площину. Визначено концептуальні засади світоглядно-ціннісного формування особистісної здатності людини жити в умовах криз та «кристалізовано» методологічні поради щодо моделювання психолого-педагогічного супроводу гармонізації відносин у сім'ях, що виховують дітей з особливими потребами. Використання аксіологічного, антропологічного, комунікативно-діалогічного, феноменологічного, праксеологічного підходів відрефлексовано на предмет їхньої відповідності комплементарному (доповнювальному) принципу дослідження і діяльності, а також експлікована особлива роль аксіологічного підходу, що формує соціальну взаємодію людей у спільному житті, залучає до участі в ньому, ціннісно, гуманістично регламентує спільну діяльність. Роль філософії у психолого-педагогічних дослідженнях розкривається через її головне призначення – розроблення граничних ціннісних орієнтацій, глобальних цілей, що зводяться до єдності людей та їх піднесення у розв'язанні життєвих проблем у русі переходу з прагматичної спрямованості життєдіяльності до гармонійної реалізації людського потенціалу.

Ключові слова: аксіологічний підхід, життєва криза, методологія, рефлексія, світоглядні зміни, філософські підходи, функції філософії.

Вступ. Визначення ролі філософії сьогодні постає надзвичайно різноманітним: від її провідної ролі у житті людини і суспільства до оцінювання певних функцій, які вона виконує (причому спектр їх достатньо широкий). Функції філософії часто пов'язують з проблемами, що концентруються навколо центрального філософського питання – питання про людину, про мету її буття, що впливає на усі інші проблеми, і у такий спосіб розуміння функціонального поля філософії функції класифікуються як онтологічні, теоретико-пізнавальні, аксіологічні,

праксеологічні, або духовно-практичні. Але, починаючи з Нового часу, розуміння філософії було зведено до пізнання і різновиду науки, що значною мірою продовжує домінувати в уявленнях деяких теоретиків і практиків.

Водночас, по-перше, на рівні здорового глузду не можна не визнати поліфункціональності філософії, адже поряд із пізнавальними функціями існують ідеологічні, які, у свою чергу, залежно від «суб'єкта» і «об'єкта» називають моральними, політичними, правовими, естетичними тощо.

По-друге, якщо поділити функції на теоретичні і методологічні, то їх можна представити як світоглядні (гуманістична, соціально-аксіологічна, культурно-виховна, пояснювальна або інформативно-експлікаційна) та загальнометодологічні (конструктивно-евристична, координаційна, синтезуюча і логіко-методологічна).

По-третє, останнім часом, коли наука виявила негативні наслідки свого «панування», за слушним зауваженням М. Булатова, «...філософія, котра довгий час виконувала роль «служниці науки», почала оживляти й інші свої функції. Можна помітити більшу диференціацію науки і філософії: перша становить основу всього виробництва, друга – засіб формування людини і протидії руйнівній експансії науково-технічного прогресу» [1, с. 552].

По-четверте, зміни, які відбуваються в сучасному світі, активізували прикладні комплексні дослідження, що мають відповідати на потреби інноваційного розвитку науки, освіти, суспільства, людини. Інноваційні проєкти, розробки, програми, охоплюючи комплекс проблем, вимагають саме філософської поліфункціональності.

Визнання цих фактів є важливою причиною актуалізації зазначеного у назві статті наукового питання, котра доповнюється змінами у напрямках, методах та інструментарії досліджень, перш за все прикладних, що виявилось у відмові від логоцентризму, від визнання переваги теорії над практикою, відмови від метафізичного мислення і що, у свою чергу, зумовлює світоглядне спрямування науковців на практико орієнтовані дослідження і діяльність. Сам по собі цей принцип є цілком логічним, але в реальності він часто постає проявом «інструментального розуму».

Така ситуація створює особливо для гуманітарних і соціально-поведінкових інноваційних досліджень низку проблем і суперечностей у досягненні науково-практичного результату. Виникає гостра потреба у філософському супроводі (і не лише у методологічному) зв'язку науки з практикою, узгодження тематики наукових проєктів із потребами людини і суспільства, в осмисленні значущості нового наукового знання для суспільства і людини та процесу впровадження наукових результатів у різні суспільні сфери життя та розвиток інноваційної людини. Усе зазначене вище, спонукало нас до філософського дослідження важливої проблеми оптимізації інноваційного руху на прикладі конкретного наукового проєкту.

Мета дослідження полягає у філософській рефлексії практичного і теоретичного досвіду підготовки психолого-педагогічних інноваційних проєктів та в обґрунтуванні ролі філософського супроводу в їх реалізації.

Завдання дослідження реалізують мету і полягають у виявленні проблем, суперечностей, колізій практики, що потрапляють у функціональне поле філософії, здатної методологічно їх спрямувати у конструктивну площину; визначити методологічні засади світоглядно-ціннісного спрямування формування особистісної здатності людини жити в умовах криз; «кристалізувати» методологічні поради щодо моделювання психолого-педагогічного супроводу гармонізації відносин у сім'ях, що виховують дітей з особливими потребами; відрефлексувати використання аксіологічного, антропологічного, комунікативно-діалогічного, феноменологічного, праксеологічного підходів на предмет їх відповідності комплементарному (доповнювальному) принципу дослідження і діяльності.

Методи дослідження, що розгортають зміст філософських специфічних побудов і філософської творчості, представлено діалогом, генетичним конструюванням, діалектичним методом, феноменологічною редукцією та дискурсивним мисленням. Філософську, загальнонаукову і конкретно-наукову методологію представлено рефлексивно-оцінним, інтерпретаційним, ана-

літико-синтетичним та іншими способами конструктивного інноваційного пошуку, що уможливили досягнення мети.

Результати. Перше. Аналіз останніх досліджень свідчить, з одного боку, про певну зацікавленість вчених інноваційними науковими розробками. На державному рівні з'являються положення щодо інноваційної діяльності, аналізується інноваційний досвід зарубіжних університетів, кожен з яких достатньо уваги приділяє управлінню інноваціями [2] та інші.

З іншого боку, за межами філософської рефлексії не залишаються певні колізії інноваційного руху, що пов'язані з теоретичним осмисленням тієї його частини, що стосується бізнесу, економічної сфери життя суспільства. Треба вказати також на певну «фрагментарність» у розгляді проблем, на часту відсутність принципів положень, що характеризують сучасний процес наукових нововведень, на неоднозначне тлумачення сутності «інновацій», які здійснюються як у різних сферах розвитку суспільства, так і в інноваційному розвитку особистості.

Інноваційний світогляд людини власне і є частиною предметної площини педагогіки і психології. Тому останнім часом, слідом за філософією освіти, що пріоритетом наукових досліджень визначила аксіологічний вимір, психологія і педагогіка головний акцент інновацій «переносять» у ціннісно-смыслову сферу філософії та формують інноваційні напрями – психологічна аксіологія (З. Карпенко [3], О. Киричук, І. Пасічник, Н. Скотна, А. Фурман та інші) і педагогічна аксіологія, що ґрунтовно розкриває зміст і рівні освітніх інновацій (Л. Буркова, В. Вакуленко [4], М. Кларин, В. Олійник, І. Підласий, К. Шілов та інші).

Водночас сучасна антропологічна ситуація найбільш потребує від світоглядно-поведінкових наук допомоги в життєвих кризах людини, і саме таких проєктів не вистачає. Саме тому у нас є можливість окреслити певні методологічні орієнтири виконання держбюджетного дослідження, що пов'язано з проблемами подолання життєвих криз родинами, які виховують дітей з особливими потребами, оскільки вони не мають бути у демократичному гуманному суспільстві вирішуватися лише неймовірними зусиллями членів цих сімей.

Отже, наука, що має надавати людині способи покращення життя, намагається встановити закономірності того чи іншого процесу та створити нове конструктивне знання, здатне розв'язати проблему, гармонізувати відносини або мінімізувати ризики у розвитку кризових ситуацій.

Друге. Психологи, педагоги, медики, філософи, богослови, у першу чергу, вивчають антропологічні кризи, створюють теоретичні і практичні проєкти та програми допомоги родинам у проходженні кризових станів. Вітчизняна психолого-педагогічна наука накопичила значний потенціал у дослідженні особистісних криз, пов'язаних з певними природними і соціальними катастрофами, із сімейними та особистісними втратами близьких людей, з травмами фізичного і морального насилля (І. Бех, О. Бондаренко, П. Горностаї, Л. Гридковець, Г. Мустафаєв, Т. Титаренко, О. Шепетяк та інші). У цих працях представлено багато теоретичних і практичних розробок щодо регулювання поведінки особистості у кризових ситуаціях, зокрема надано обґрунтування соціально-особистісних моделей, соціальних моделей колективного і родового несвідомого, моделей родини і сценаріїв сім'ї з різними взаємовідносинами тощо [5; 6].

Водночас, на нашу думку, по-перше, у більшості випадків мова йде про поведінку людини у життєвих кризах, що мають «ситуаційний» характер, тобто криза триває певний час; по-друге, у моделюванні психолого-педагогічного супроводу недостатньо використовуються методологічні засади світоглядно-ціннісного спрямування формування особистісної здатності людини жити в умовах криз; по третє, не завжди враховуються впливові чинники соціокультурного простору на кожного члена родини.

Отже, методологічні поради щодо моделювання психолого-педагогічного супроводу гармонізації відносин у сім'ях, що виховують дітей з особливими потребами, а точніше – з фізичними і психічними вадами, мають спиратися на філософську рефлексію, що «перевірена часом». Найпершим завданням у моделюванні проєктів такої тематики є встановлення контекстуального характеру розвитку так званого «об'єкту» життєвої кризи – особистостей батьків і дитини.

Тому на рівні філософської методології, що надає ретельну характеристику підходам, принципам дослідження і ставлення до такого роду явищ, слід провести системно-наукову рефлексію усіх проектних заходів на предмет їх відповідності комплементарному (доповнювальному) принципу використання аксіологічного, антропологічного, комунікативно-діалогічного, феноменологічного, праксеологічного підходів. Функції кожного з цих підходів у проекті уможливають концептуалізацію психолого-педагогічної допомоги родинам, які потрапили у життєві негаразди. Якщо, навіть умовно, окреслити значущість окремого підходу, хоча, звичайно, вони діють комплексно, то варто зазначити, що антропологічний і праксеологічний підходи сприяють виявленню напрямів установаження гармонійних відносин у родинах та генеруванню конструктивних, ефективних стратегій формування простору смислоутворення особистісної здатності подолання антропологічних криз. Аксіологічний підхід до дослідження і до смислової діяльності стає базою урахування світоглядно-ціннісних зрушень у сучасному суспільстві. Йдеться про суттєві зміни світогляду людини та, відповідно, її ставлення до сприйняття нових знань, інформації, певних настанов і порад. Ці зміни, на думку Ю. Габермаса, концентруються навколо таких спрямувань свідомості на постметафізичне мислення, на лінгвістичний поворот, на відмову від логоцентризму і визнання пріоритету теорії над практикою [7]. Цей рух суттєво впливає на поведінку людини особливо в умовах «інформаційного буму», адже безліч інформації спрямовує мислення людини від метафізичних («високих», одвічних) постулатів і максим «справжнього» життя до різних «правд» і смислів, до лінгвістичних, герменевтичних тлумачень за «логікою»: «Я так бачу світ... Це моя правда...». Такий стан речей, на нашу думку, можна було б вважати перебільшенням, якби у комунікативно-діалогічному просторі не існувало значної кількості перформансів, які за суттю є симулякрами. Тому варто погодитися з дослідниками цієї проблеми у межах філософії освіти [8], що визначенню впливових ціннісно-особистісних екзистенціалів, психологічних особливостей характеру людини та сприйняття нею зовнішніх впливів у проходженні скрутних життєвих станів конче потрібна філософська аналітика. Доцільно також у розуміння принципів гармонійних консенсуальних відносин суб'єктів взаємодії імплементувати комунікативно-діалогічний та феноменологічний підходи, що забезпечують порозуміння та спільну інтеракцію.

У такий спосіб вже на першому етапі дослідження буде:

- концептуалізована орієнтація психолого-педагогічного супроводу сімей, що виховують дітей з особливими потребами, на створення платформи ідей, підходів, принципів, методик, практик упровадження системи психолого-педагогічної допомоги родинам у відповідній життєвій кризі;
- апробована система інноваційних форм, методів, методик, технологій інтерактивного виховного впливу на суб'єктів сімейного та інклюзивного просторів;
- заснована платформа однодумців з працівників інклюзивно-ресурсних центрів, практичних психологів, педагогів, соціальних працівників, логопедів та інших фахівців, які досліджують цю проблему і надають безпосередню допомогу родинам;
- створено інтернет-ресурс, як онлайн-комунікативний тривекторний простір «вчитель – родина – фахівець» із метою покращення взаємодії, взаємодопомоги та взаєморозуміння між родинами (батьками, опікунами, членами родини), вчителями та фахівцями (психологами, соціальними педагогами, логопедами та представниками благодійних організацій);
- розроблений банк-практикум тренінгової, консультативної, корекційної допомоги для батьків та інших членів сім'ї, що має на меті покращення процесу ефективної діалогічної взаємодії, гармонізації родинних взаємовідносин, зниження почуття провини, сорому та інших деструктивних емоційних переживань особистості.

Висновки. Дослідження підтвердило думку про необхідність філософського підсилення психолого-педагогічних досліджень, зокрема сучасних соціальних і культурно-освітніх проектів. Потенціал філософії, як теоретичної форми світогляду, може бути використаний у цих проектах і уможливити їх результативність та ефективність. Функціональне поле філософії представлено не тільки її методологічною функцією, а й глибинною рефлексією граничних засад усіх видів

людської діяльності, зокрема наукової, досягнення якої у філософії синтезуються і формують світорозуміння, а також визначає і обґрунтовує вектори індивідуальної і соціальної творчості, впливаючи на світогляд і виконуючи практичну функцію. На прикладі аксіологічного підходу комплементарно доведена поліфункціональність філософії та результативність використання у проєктах антропологічного, комунікативно-діалогічного, феноменологічного, праксеологічного та інших філософських підходів. Експлікована особлива роль аксіологічного підходу, що формує соціальну взаємодію людей у спільному житті, залучає до участі в ньому, ціннісно, гуманістично регламентує спільну діяльність. Концептуалізація ролі філософії у психолого-педагогічних дослідженнях розгортається також через розкриття головного призначення філософського знання, що полягає у розробці граничних ціннісних орієнтацій, глобальних цілей, що зводяться до єдності, до піднесення людини. Саме у цієї телеології знаходяться й психолого-педагогічні дослідження і, у першу чергу, ті з них, що звертаються до антропологічних викликів, пов'язаних із життєвими кризами особистості. Ми вбачаємо перспективу дослідження у розробці проєктів, що на основі філософської аналітики, рефлексії і критичного мислення допоможуть повсякденній людині (людині здорового глузду) із прагматичної спрямованості життєдіяльності зростати до гармонійної реалізації людського потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булатов М.О. Філософський словник. Київ : СтилоС, 2009. 575 с.
2. Harvard Business School. URL: <http://www.exed.hbs.edu/programs/Ipi/Pages/default.aspx>.
3. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості : монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 512 с.
4. Вакуленко В.М. Види інновацій в освіті та їх класифікація. *Вісник Національної академії прикордонної служби України*. 2010. № 4.
5. Ганчукова Д.Р. Инклюзивное образование: принципы, подходы и опыт реализации. *Философия образования*. Ин-т философии и права СО РАН. 2013. № 1 (46).
6. Гридковець Л.М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу : монографія. Львів, 2016. 516 с.
7. Habermas, J. Die Einheit der Vernunft in der Vielfalt ihrer Stimmen. *Nachmetaphysisches Denken*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, (1988). S. 153–186.
8. Troitska, T.S., Osadchyi, V.V. Philosophical and methodological landmarks of value and semantic information VS the “dictatorship” of digital information in the modern anthropological situation. *Ukrainian journal of Educational Studies and Information Technology*. 2019. Vol. 7. № 4. S. 24–30.

REFERENCES

1. Bulatov, M.O. (2009). *Filosofskyi slovnyk*. [Philosophical dictionary]. Kyiv: Stylos [in Ukrainian].
2. Harvard Business School. URL: <http://www.exed.hbs.edu/programs/Ipi/Pages/default.aspx>.
3. Karpenko, Z.S. (2009). *Aksiologichna psykholohiia osobystosti* [Axiological psychology of personality]: Ivano-Frankivsk: Lileia – NV [in Ukrainian].
4. Vakulenko, V.M. (2010). *Vydy innovatsii v osviti ta yikh klasyfikatsiia* [Types of innovations in education and their classification]. *Bulletin of the National Academy of Border Guard Service of Ukraine*. № 4 [in Ukrainian].
5. Ganchukova, D.R. (2013). Inclusive education: principles, approaches and implementation experience. *Philosophy of education*. Institute of Philosophy and Law SB RAS. No. 1 (46) [in Russian].
6. Gridkovets, L.M. (2016). *Svit zhyttievkykh kryz liudyny yak dytyny svoiei simi, svoho rodu ta narodu*. [The light of life is a crisis of people like a child of their own family, a kind of people]. Lviv: Screen [in Ukrainian].
7. Habermas, J. (1988). *Die Einheit der Vernunft in der Vielfalt ihrer Stimmen*. *Nachmetaphysisches Denken*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
8. Troitska, T.S., Osadchyi, V.V. (2019). Philosophical and methodological landmarks of value and semantic information VS the «dictatorship» of digital information in the modern anthropological situation. *Ukrainian journal of Educational Studies and Information Technology*. Vol 7. 2019. № 4.

Troitska Olena Myhailivna

Professor at the Department of History, Archeology and Philosophy
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
20, Hetmanska str., Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine

Troitska Tamara Serafimivna

Professor at the Department of History, Archeology and Philosophy
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
20, Hetmanska str., Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine

PHILOSOPHY IN INNOVATIVE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH: FROM THE EXPERIENCE OF PROJECT IMPLEMENTATION

The relevance of the study is related to the need for philosophical strengthening of psychological and pedagogical research, in particular innovative socio-educational projects that require methodological, analytical, reflective-critical and value-semantic potential of philosophy as a theoretical form of worldview. Based on the analysis of research and practical experience, contradictions related to the limitation of the functional field of philosophy through the recognition of only its methodological and cognitive functions and through the interpretation of philosophy as a “servant” of science, which significantly reduces the possibilities of psychological and pedagogical search. The purpose of the article is a philosophical reflection of practical and theoretical experience of preparation of psychological and pedagogical innovative projects and in substantiation of the role of philosophical support of their realization. Research methods that develop the content of philosophical specific constructions and philosophical creativity are represented by dialogue, construction, dialectical method, phenomenological reduction and discursive thinking. Philosophical, general scientific and concrete-scientific methodology is presented by reflexive-evaluative, interpretive, analytical-synthetic and other ways of constructive innovative search. The results of the study are to identify contradictions, collisions of theory and practice that hinder modern innovative psychological and pedagogical search and fall into the functional field of philosophy, able to analytically-reflexively and methodologically-rationally direct them in a constructive plane. The conceptual principles of worldview and value formation of a person’s personal ability to live in crisis conditions are determined and methodological advice on modeling psychological and pedagogical support of harmonization of relations in families raising children with special needs is “crystallized”. The use of axiological, anthropological, communicative-dialogical, phenomenological, praxeological approaches is reflected in their compliance with the complementary (complementary) principle of research and activity, as well as the special role of the axiological approach, which forms social interaction in its common life, values, humanistically regulates joint activities. The role of philosophy in psychological and pedagogical research is revealed through its main purpose – the development of boundary value orientations, global goals, reduced to the unity of people and their rise in solving life problems in the transition from pragmatic life to the harmonious realization of human potential.

Key words: *axiological approach, life crisis, methodology, reflection, worldview changes, philosophical approaches, functions of philosophy.*

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 930.1:1

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.8>**Воловчук Наталия Николаевна**кандидат философских наук, преподаватель
Украинской инженерно-педагогической академии
ул. Университетская, 16, Харьков, Украина**КЛАССИЧЕСКАЯ, НЕКЛАССИЧЕСКАЯ, ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКАЯ
НАУЧНЫЕ ПАРАДИГМЫ И ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА**

Актуальність проблеми зумовлена складною взаємодією епістемології та історії. Завданням роботи є встановлення положення історичного пізнання, виявлення наслідків його розвитку з метою завдання певної перспективи теоретичної основи історичної науки на основі виявлення особливостей гносеологічного, методологічного й теоретичного характеру сучасної історичної науки з урахуванням можливостей її віднесення до класичної, неklasичної й постнеklasичної наукових парадигм. Методами дослідження проблеми стали об'єктивність, системність, конкретно історичний і діалектичний підхід у дослідженні особливостей історичної науки. У процесі дослідження автор дійшов висновку, що внесок неklasичної й постнеklasичної науки в розвиток історії значний, водночас головне завдання історичного пояснення та інтерпретації не може бути відкинуто, воно є необхідним підходом, в основі якого лежать причинно-наслідкові моделі, здатні подолати релятивізм, обмеженість усередині дисциплінарного дискурсу, вузькі межі суб'єктивності й інтертекстуальності. Крайнощі метаісторичного, модерністського й постмодерністського підходів, які націлюються на пошук всеосяжних інтерпретаційних схем (метаісторіцизм), наполягають на відсутності сенсу в історії (модернізм), фрагментарності свідомості, на потребі звільнити розум та уяву, відмові від ціннісних орієнтацій, стверджується позитивістська нейтральність історичної події, фікціональність історичної розповіді (постмодернізм), долаються історіцизмом ХХІ століття, що націлює історика на пошук у минулому об'єктивної основи для дій у сьогоденні й орієнтує на універсальне й загальнозначуще. Основним завданням історика має стати створення історичних праць, котрі орієнтуються на наукову методологію, загальну для істориків, незалежно від їх ціннісних установок та орієнтацій. Звідси необхідність плюралізму історичних пояснень та інтерпретацій, взяття до уваги специфіки історичної аргументації й розуміння того, що історична реальність не проста й доступна для поверхневого розуміння, а складна, багатогранна й вимагає глибокого аналізу. Таке розуміння є необхідною передумовою зрілого соціально-економічного й політичного дискурсу.

Ключові слова: філософія історії, епістемологія, гносеологія, методологія, наукова парадигма.

Введение. Общественное сознание обращено к исторической проблематике для получения исторических экстраполяций и интеллектуально обоснованных ответов на вызовы современности. С одной стороны, историческая наука предлагает определённые объяснительные схемы исторического развития общества, накапливает прагматически-утилитарный социальный опыт людей. С другой стороны, в рамках философии истории предлагаются различные модели и установки, способные, по мнению их авторов, преобразовать общество. Говорить о развитии исторической науки вне философского анализа сегодня невозможно. Философский анализ исторической науки представляет собой концептуально и логически ориентированную форму видения человеческих проблем в ходе исторического развития. Исследование гносеологических и методологических возможностей исторических наук позволяет установить положение исторического познания, выявить его последствия и задать определённую перспективу теоретическому основанию исторической науки.

Актуальность проблемы обусловлена непростым взаимодействием эпистемологии и истории, «историческая эпистемология» привлекает внимание не только классиков философской мысли, но и современных исследователей исторической науки. В середине XX века К. Ясперс писал: «В настоящее время происходит как будто изменение нашего исторического сознания. Великое дело научной историографии продолжается. Однако теперь перед нами встаёт вопрос, как ввести существующий материал в новые формы, насколько он пригоден для того, чтобы, будучи очищен в горниле нигилизма, мог преобразоваться в единый прекрасный язык вечных начал <...> То, как мы представляем себе историю, уже не безразлично. Смысл нашей собственной жизни определяется тем, как мы определяем своё место в рамках целого, как мы обретаем в нем основы истории и её цель» [1, с. 271]. Исследователи начала XXI века подчёркивают, с одной стороны, утрату интереса к фундаментальным философским проблемам в современной исторической науке, с другой – важность осознания методологических и гносеологических проблем в исторической науке. Так, например, Л.П. Репина пишет: «Траектория развития исторической науки в последней трети XX – первом десятилетии XXI века показала всю контрпродуктивность отчуждения «практикующих» историков от теоретических построений и обобщений, от серьёзного анализа своего категориального аппарата и обсуждения проблем эпистемологии и методологии» [2].

Цель и задачи. Цель и задачи работы – установить положение исторического познания, выявить последствия его развития и задать определённую перспективу теоретическому основанию исторической науки на основе выявления особенностей гносеологического, методологического и теоретического характера современной исторической науки с учётом возможностей её отнесения к классической, неклассической и постнеклассической научным парадигмам.

Методы исследования. Методами исследования являются объективность, системность, конкретно исторический и диалектический подход в исследовании особенностей исторической науки в рамках классической, неклассической и постнеклассической научных парадигм.

В XIX веке в рамках классического сознания развивались два разнонаправленных направления – позитивизм и идеализм (некоторые исследователи предпочитают термин «герменевтика» (например, Г.Х. фон Вригт). Распространение позитивизма было обусловлено влиянием научного метода. Считалось, что основная задача историка – это индуктивный сбор фактов, подлинность которых подтверждается в ходе критического анализа первоисточников. На эти факты, в конечном счёте, и опираются объяснения и интерпретационные схемы прошлого. Идеалистическое направление вводит методологическую дихотомию объяснения и понимания, подчёркивает ограниченность применения индуктивного метода в историческом исследовании и акцентирует внимание на роли человеческих чувств, намерений и ментальных установок на интерпретационные схемы историков.

В рамках классической исторической науки были сформулированы метаисторические схемы развития человечества: религиозная версия, берущая начало в философии Августина; Просветительская идея поступательного развития человечества; исторический материализм, рассматривающий историю как поступательное движение общества от низших способов производства к высшим. Метаисторический подход акцентирует внимание на ценностных установках исторического объяснения – религиозных, общечеловеческих и так далее. В то же время метаисторический подход, отдавая предпочтение абстрактным интерпретационным схемам, не замечает множества конкретных исторических концепций.

Современное классическое сознание, получившее название историцизм, преодолевает крайности позитивистской, идеалистической и метаисторической установок. Основными чертами историцизма становятся: признание уникальности проявлений человеческого духа (культура, ценности) на всех этапах человеческой истории; рассмотрение истории как средства к пониманию мира; введение принципа объективности, рассматриваемого как попытка выяснения, как все происходило на самом деле, и создающего реальную основу для понимания сути радикальных инициатив; учёт когнитивной составляющей исторического познания. Так, например, польский историк К. Помьян, который считал, что человеческая память, субъективная по

своей природе, является интерпретацией объективно происходящих событий, писал: «Сегодня мы нуждаемся в истории, которая сделала бы центром своих исследований взаимодействие между познанием, идеологиями, письмом, короче, различные и дисгармоничные аспекты работы историка. Это такая история, которая смогла бы перекинуть мост между историей наук, историей философии и литературы, а возможно, и искусства. Точнее, между историей познания и историей различных способов его производства» [3, с. 14].

В рамках классической парадигмы английский историк Дж. Тош выделяет три основных принципа исторического сознания: принцип различия, признающий специфику материальных условий и ментальных установок предыдущих и нынешних поколений; принцип контекста, позволяющий за счёт погружения в исторические обстоятельства объяснять различия; принцип процессуальности, связывающий исторические события во времени и придающий этим событиям смысл. Три основных принципа исторического сознания в совокупности предлагают не универсальную схему, но позволяют накапливать конкретную практическую информацию, совместимую с историческим сознанием.

Неклассическая научная парадигма подчеркивает плюрализм научной истины, релятивистский характер знания, обусловленного его связью с выбранной теорией, ее понятийным аппаратом и языком. Плюрализм, релятивизм имеет свои специфические формы в исторической науке. Так, при изучении исторического прошлого отсутствует прямое наблюдение предмета изучения. Анализ событий, деятельность субъектов истории, выявление тенденций и особенностей традиций прошлых событий для формирования исторической реальности осуществляется на основе исторических источников, информация которых, как отмечают Дж. Тош и К.В. Хвостова, субъективна по своей природе. Преодоление этой субъективности в рамках классической парадигмы, отмечает К.В. Хвостова, возможно посредством введения множества неформализованных исторических концепций, которые определяют интерпретационную эвристику. Выбираемая объяснительная схема, соответствующая определённому уровню исторического дискурса, позволяет акцентировать разные стороны социального бытия и придавать им разную значимость. Таким образом, с одной стороны, допускается определённая свобода выбора интерпретационных эвристик при решении поставленных задач. С другой стороны, интерпретируемый исторический источник обеспечивает определённую общезначимость исследования [4]. Немецкий философ К. Ясперс в духе универсализма утверждает, что история открыта и бесконечна для будущего, а выступая как совокупность прошлых событий, она – открытый для интерпретаций «мир смысловых отношений».

Можно сказать, что плюрализм интерпретационных эвристик сближает историцизм с неклассической научной парадигмой, но в то же время подразумевает и определённую общезначимость исторического представления на основе работы с историческими источниками. В рамках неклассической исторической науки история предстаёт как совокупность случайных событий и ошибок. Наличие какого-либо смысла или ценностной интерпретационной схемы отвергается. Со времён Французской революции считается, что незнание истории способствует освобождению разума, появлению творческой свободы и развитию воображения. Такое видение исторической науки приводит к отказу от притязаний на её практическую значимость и полезность.

В середине XX века в пределах аналитического направления философии истории разгорелась дискуссия о гносеологическом статусе объяснения в исторических науках. К. Поппер и К. Гемпель считали, что объяснение в исторической науке не может возводиться на основе интуиции, эмпагии. Оно должно строиться на базе гипотетико-дедуктивного или дедуктивно-номологического метода, в основе которого лежит представление, что история представляет собой сложную комбинацию простых закономерных процессов. К. Гемпель развивает подводящую теорию объяснения, которую также называют теорией охватывающего закона, в духе позитивизма Конта-Милля: общие законы занимают в гуманитарных областях знания такое же место, что и в естествознании. Гемпель рассматривает две подмодели объяснения: дедуктивно-номологическую и индуктивно-вероятностную. При этом исторической науке

дедуктивно-номологическая подмодель всегда может быть применена. Основная функция её заключается в объяснении необходимости (причины) появления исторических событий [5].

Факт того, что подводящая модель объяснения редко используется историками, К. Гемпель связывает с тем, что наше знание универсальных законов, которые очень сложны, недостаточно точно, поэтому историческая наука предлагает нам лишь зарисовку объяснения. Историческое объяснение, считает К. Гемпель, «может быть вполне ярким и убедительным и основная схема его в конечном итоге может быть расширена с тем, чтобы увеличить убедительность аргумента с помощью более полной формулировки объяснительных гипотез» [6, с. 61]. К. Поппер, наоборот, считает, что исторические закономерности просты, потому и не заслуживают прямого упоминания в трудах историков.

В рамках дедуктивно-номологической подмодели объяснения влияние таких факторов, как интуиция, эмпатия, не учитывается, но осуществляется формализация явлений, их взаимосвязей и отношений для обеспечения общности и более чёткого их понимания. Другие способы классификации и получения знания в пределах дедуктивно-номологической модели не отвергаются. С другой стороны, аналитическая герменевтика и философия языка продолжили идеалистическую традицию антипозитивизма и предложили свои гносеологические эталоны исторического объяснения. Центральной проблемой герменевтики стали проблемы языка и связанные с языком такие понятия, как «значение», «понимание», «интерпретация», «интенциональность». При этом, как отмечает Г.Х. фон Вригт, «“Понимание”, являющееся предметом рассмотрения герменевтической философии, следует отличать от вчувствования, или *Einfühlung*, поскольку оно рассматривается скорее как семантическая, а не как психологическая, категория» [5, с. 67].

Г.Х. фон Вригт отмечает трансформацию научного метода в истории идей – каузализм. Финский философ отрицает возможность компромисса между двумя основными подходами – каузальным и телеологическим. В то же время не исключён взаимообогащающий диалог между этими позициями.

М. Кукарцева отмечает слабости теоретических концепций Гемпеля-Поппера-Вригта и считает, что они не являются адекватными средствами анализа истории, так как «эпистемологическая природа этих двух подходов не сумела осуществить реальную демаркацию трёх уровней исследования истории: анализ собственно исторического прошлого; анализ языка истории, необходимый для отображения этого прошлого; философскую рефлексию над прошлым» [7].

Задача исторического объяснения в рамках классической парадигмы – раскрыть особенности субъективной и объективной обусловленности исторического процесса, представить философскую рефлексию, увидеть историю как процесс, а не набор событий. Историк с целью получения обоснованных исторических экстраполяций, удовлетворяющих критериям научности (истинность, доказательность, предсказательная определённость), выявляет тенденции, анализирует причины и следствия, предлагает определённую перспективу, которая может служить основой современного дискурса. «Откликнуться на «призыв современности», – пишет Дж. Тош, – «не значит фальсифицировать или исказить прошлое – это значит воскресить те аспекты прошлого, которые могут больше нам сказать именно сейчас» [8]. Множество исторических объяснений формируют историческое сознание и оберегают общество от вредного воздействия исторических мифов.

Плюрализм объяснительных эвристик приводит к возрастанию роли исторической аргументации. В рамках классической парадигмы при формировании единого основания исторической аргументации особое внимание уделяется такому фактору, как отсутствие ряда изначально предполагаемых данных, умолчаниям и «контрпримерам», которые способны стать элементами новых возможных областей исследования. Для объяснения данных, противоречащих первоначальной гипотезе, исследователь вводит дополнительную гипотезу, призванную пояснить суть возникших противоречий. «Исследователь, – отмечает Дж. Тош, – должен быть готов скорректировать свою первоначальную цель в свете вопросов, которые непосредственно возникают из работы с источниками» [8].

Неклассическая научная парадигма учитывает когерентность характеристик объекта и средств познания, применяемых субъектом исторического познания, постнеклассический подход пытается учесть целевые установки субъекта. Если неклассическую науку определяют такие категории, как плюрализм, релятивность, изменчивость, научные революции, фальсификация научного знания, конкуренция научных концепций и теорий, некумулятивный характер развития научного знания, то основными чертами постнеклассической науки стали: конструктивность научного познания и знания, контекстуальность научного знания, культурологичность реальной научно-познавательной деятельности и её результатов, коммуникативность научного познания, метафоричность научного знания (научное знание в существенной степени метафорично и условно), консенсуальность научных истин [9]. Все эти характеристики являются также методологическими установками постмодернистской альтернативы научного знания. Применительно к исторической науке постмодернизм подчёркивает плюралистическую природу любого знания и главенство языка над опытом. Как правильно отмечает К. Илмаз, «постмодернизм призывает историков учитывать онтологический разрыв между прошлым (или тем, что происходило в прежние времена) и историей (или письменными отчётами о прошлом), обращать внимание на роль языка и субъективность в построении исторических знаний» [10].

Современная теория языка была сформулирована Ф де Соссюром, утверждавшим, что язык, а именно речь и письмо, не отражают реальность, а являются лингвистическими структурами со своими собственными законами. Эти структуры определяют наше представление о мире. Научное познание в целом и историческое познание в частности выражается с помощью естественного или искусственного языка. И поскольку оно может быть представлено текстом, постольку научное знание выглядит текстом, который оказывается частью более широкого текста культуры. Промежуточный текст и область значений – скрытый текст – обеспечивают связь с другими текстами.

В духе постмодернистской альтернативы научного знания все известные отношения действительности могут быть представлены текстами. Исторический метод также возможен только в границах текста. Интерпретационная точка отсчёта историка формируется из языковых ресурсов толкователя. Утрата историком (литератором, критиком) своего особого положения выражена Р. Бартом в его работе «Смерть автора». Постмодернистская деконструкция текста и сосюровское разграничение означающего и означаемого позволяет предвидеть множество различных пониманий и прочтений текста, при этом ни один из этих вариантов не лучше и не хуже других. Каждый текст, по М. Фуко, является частью «дискурса», который является не просто неким образцом использования языка, но и формой власти. Языковая неопределённость и текстовый характер знания, выявленные лингвистикой, имеют пагубные последствия для исторической науки. Как отмечает Рафаэль Сэмюэль, «История превращается в «парад означающих», притворяющихся собранием фактов» [8].

Нарративный характер исторического повествования стал предметом анализа конструктивизма, герменевтики, феноменологии и других философских направлений. Считается, что исторический нарратив творится людьми в настоящем и зависит от уровня знаний исследователя, его интересов и ценностных установок. История – это не только прошлое, но и попытка осознать будущее, поэтому, выделяя события, систематизируя факты, историк создаёт историческое повествование с целью воздействия на индивидуальное и коллективное сознание. Нарративы психосоциальны, они несут груз национальной или этнической идентичности, что снижает к ним доверие. Можно сказать, что нарративность исторического повествования поднимает проблему факта и фикции. Сам термин «фикция» означает нечто придуманное, то, что существует в силу нашего общего соглашения действовать так, словно оно на самом деле имеет место быть.

Принятие точки зрения, что историческое познание есть не что иное, как литературное творчество, а историк – это писатель или поэт, отодвигает историческую науку на задний план и по большому счёту объявляет недействительной. Историческое познание

превращается в фикцию, поддерживаемую коллективным сознанием. Британский историк Р. Эванс считает, что постмодернистский подход, его акцент на лингвистике заменяет «факты» и «причины» дискурсами и тем самым колеблет фундамент исторической науки [11]. Утверждение постмодернизма о «фикциональности» исторического повествования отчасти может быть преодолено аргументацией Э.Х. Карра. Нарративная форма, считает историк, присуща любому человеческому действию и сама человеческая жизнь – это история, которую люди проживают и рассказывают себе и другим. Природа времени этого мира также нарративна, это не проживание от одного момента к другому, это воспоминание того, что было и проектирование того, что будет.

Субъективность и неопределённость, появляющиеся при прочтении текстов, могут быть преодолены обращением к внетекстовой реальности: «Каким бы ни был соблазн представить все известные отношения действительности связями текстов, – пишет В.В. Будко, – не удаётся уклониться от скрытого или явного принятия представлений о природе (скрытой сущности, происхождении, назначении и так далее) текста. Разумеется, это представление – тоже текст, но он призван заявить о картине действительности: исчерпывается ли она текстовой реальностью или включает, наряду с текстовой, внетекстовую реальность, то есть требует дополнение текста внетекстовой реальностью (иначе текст теряет смысл)» [12, с. 224–225]. Применительно к исторической науке Дж. Тош отмечает, что, несмотря на хорошую аргументацию в пользу самостоятельности и нерепрезентативности языка, обыденная практика показывает, что язык отлично работает, когда нам нужно точно передать информацию и усвоить смысл произнесённого. Эти практические функции язык выполняет в настоящем, поэтому можно предположить, что в исторических документах, с которыми работает историк, язык можно воспринимать подобным образом [8].

Английский исследователь П. Брикли, анализируя дискуссию между постмодернистами и эмпирическими историками, отмечает, что постмодернисты вполне справедливо «подчеркивают, что интеллектуальный контекст создания знаний в наше время подразумевает новые минимальные стандарты исторического объяснения. Они несколько различаются по тому, какими они могут быть – например, от лингвистики Уайта и Анкерсмита до политики Дженкинса, – но общим фактором является то, что эти стандарты должны привлекать историков, способных объяснить, как и почему они интерпретируют доказательства так, как они». В то же время, продолжает П. Брикли, «несмотря на изощренность, которую постмодернисты приносят своим пониманием интерпретационного процесса, их собственный пробел в том, что они, кажется, не хотят признать, что характер их вклада в продолжающиеся изменения в исторической методологии является лишь одним из возможных, а не принципиально сущностным, как они утверждают» [13].

Синергетика узаконивает идеи постмодернизма, утверждая новое мировоззрение и предлагая свою методологию познания. В ней происходит деонтологизация исторического знания за счёт усиления роли субъекта в познавательном процессе; критерии разграничения между реальным и вымышленным размываются; бытие предстаёт как полионтологичное. По мнению А.П. Назаретяна, синергетический подход в исторической науке позволяет с помощью современных компьютеров просчитывать «пространство исторически возможных (виртуальных) миров на всем протяжении социальной, биологической и космофизической «эволюции», при этом ясное представление о вероятностных контекстах каждого реализовавшегося сценария помогает обобщенный исторический опыт кризисов, факторы их углубления и разрешения» [14]. При этом необходимо принять во внимание особую роль историка в математическом моделировании. Историк закладывает определенные допущения и, проводя качественный содержательный анализ, пытается определить правомерность их применения в каждом конкретном случае. Наличие обоснованных допущений в области социально-экономической и политической истории при анализе пространственно-временных тенденций позволяет достаточно широко применять математические методы.

Необходимо учитывать ограниченность синергетического подхода в исторической науке. Иерархические системы и подсистемы, которые изучает историческая наука, не могут быть полностью объяснены с помощью синергетической парадигмы. Как отмечает К.В. Хвостова, с одной стороны, в современном глобальном обществе новое равновесное состояние возникает в результате влияния внешних факторов. С другой стороны, оно являлось и является следствием управленческой и реформаторской деятельности представителей властных структур [4].

Ряд авторов поднимают вопрос о целесообразности использования понятий синергетики (динамический хаос, кооперативные эффекты, аттрактор, бифуркация и так далее) в исторической науке. Так, например, Е. Топольский считает, что теория хаоса может только обогатить язык исторической науки новыми терминами и метафорами, так как не предлагает объяснений, которые были бы глубже фактографического описания истории [14].

Что касается предсказательной силы синергетики и исторической науки, то здесь обе имеют трудности. Синергетические эффекты в своих отдалённых последствиях не могут быть предсказаны, а в истории предсказание и прогноз не являются конечной целью исторического исследования. Э.Х. Карр считает, что исторические прецеденты помогают нам понять, при каких условиях происходят те или иные ключевые исторические события, но ответить на вопрос, произойдёт ли историческое событие в данный момент или нет, мы не можем. Состояние неуверенности – основное условие человеческой жизни, а контроль над будущими событиями – это иллюзия [15]. В то же время прогнозирование должно быть неотъемлемой чертой исторической науки, как отмечает К. Ясперс, «в основе нашего видения будущего должно быть научное проникновение в прошлое, а также непредубеждённое постижение настоящего» [1, с. 155].

Результаты. Классическая научная парадигма нацеливает историческую науку на поиск универсального, всеобъемлющих ценностных установок, акцентирует внимание на установлении причинно-следственных закономерностей в истории, учитывает плюрализм интерпретационных эвристик, оценивает её предсказательную силу и ориентирует на практическую значимость. Неклассическая научная парадигма привлекла внимание к таким феноменам исторической науки, как субъективность, воображение, индивидуальная и коллективная память, язык и культура, специфика исторического объяснения. Важная роль этих явлений в развитии исторической науки заставляет историка обратить более пристальное внимание на ядро исторического исследования. Положительными аспектами критики исторической науки с позиций постнеклассической парадигмы можно считать следующие. Во-первых, признание, что исторические труды являются разновидностью литературного творчества, что в свою очередь предъявляет такие требования, как наличие творческих нарративных и строго аналитических способностей у историка. Во-вторых, учёт возможности возникновения исторических фикций требует обращать внимание не только на итоговую конструкцию исторического знания, но и на процесс исторического конструирования. В-третьих, понимание того, что создание исторических трудов отнюдь не невинное и независимое от политических влияний занятие. В-четвёртых, отвержение кумулятивной социально-линейной схемы модели истории и рассмотрение её как открытого, изменчивого процесса, предполагающего выбор.

Выводы. Вклад неклассической и постнеклассической науки в развитие истории значителен, вместе с тем главная задача исторического объяснения и интерпретации не может быть отброшена, она является необходимым подходом, в основе которого лежат причинно-следственные модели, способные преодолеть релятивизм, ограниченность внутри дисциплинарного дискурса, узкие рамки субъективности и интертекстуальности. Крайности метаисторического, модернистского и постмодернистского подходов, нацеливающих на поиск всеобъемлющих интерпретационных схем (метаисторизм), настаивающих на отсутствии смысла в истории (модернизм), фрагментарности сознания, необходимости освобождения разума и воображения и отказе от ценностных ориентаций, позитивистской нейтральности исторического события, фикциональности исторического повествования (постмодернизм) преодолеваются историцизмом XXI века, который нацеливает историка на поиск в прошлом объективной основы для

действий в настоящем и ориентирует на универсальное и общезначимое. Основная задача историка – это создание исторических трудов, которые ориентируются на научную методологию, общую историкам независимо от их ценностных установок и ориентаций. Отсюда необходимость плюрализма исторических объяснений и интерпретаций, учёт специфики исторической аргументации и понимание того, что историческая реальность не проста и доступна для поверхностного понимания, а сложна, многогранна, требует глубокого анализа и является необходимой предпосылкой зрелого социально-экономического и политического дискурса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. Москва : Политиздат, 1991. 527 с.
2. Репина Л.П. «Историографическая революция» и теоретические поиски на рубеже веков / «Revolution in historiography» and theoretical elaborations at the turn of the centuries». *Электронный научно-образовательный журнал «История»*. 2013. Выпуск 2(18): Теория и методология современной исторической науки / отв. ред. Л.П. Репина, 2013. Дата обращения 20.06.20 Электронный ресурс: https://www.academia.edu/11667165/Revolution_in_historiography_and_theoretical_elaborations_at_the_turn_of_the_centuries.
3. Историки в поисках новых перспектив. Коллективная монография / под общей редакцией З.А. Чеканцевой. Москва : Аквилон, 2019. 416 с. (История истории. Шаг в XXI век [Т. I] / отв. ред. серии – З.А. Чеканцева, М.С. Петрова).
4. Хвостова К.В. Современная неклассическая научная парадигма и историческая наука. *Вопросы философии*. 2014. № 10 С. 25–36. Дата обращения: 20.06.20 Электронный ресурс: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1031&Itemid=52
5. Гемпель К. Функция общих законов в истории. *Альманах «Время мира»*. 1998. Вып. 1. С. 13–26. Дата обращения: 20.06.20. Электронный ресурс: <http://abuss.narod.ru/Biblio/hempel.htm>
6. Вригт Г.Х. фон Логико-философские исследования: Избранные труды / пер. с англ. ; общ. ред. Г.И. Рузавина и В.А. Смирнова ; сост. и авт. предисл. В.А. Смирнов. Москва : Прогресс, 1986. 600 с.
7. Кукарцева М.А. Современная философия истории США. Иваново : Иван. гос. ун-т, 1998. 215 с. Дата обращения: 20.06.20 Электронный ресурс: http://abuss.narod.ru/Biblio/kukartzeva/kukartzeva2_1.htm
8. Tosh J. The Pursuit of History (2010), Harlow, Pearson Education Limited. *Fifth edition*. Дата обращения: 20.06.20 Электронный ресурс: https://archive.org/stream/91288819ToshPursuitOfHistory5thEd/91288819-Tosh-Pursuit-of-History-5th-Ed_djvu.txt
9. Лебедев С.А. Три эпистемологических парадигмы: классическая, неклассическая и постнеклассическая. *Вестник Московского государственного университета. Серия: Философия науки*. 2019. Дата обращения: 20.06.20. Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/tri-epistemologicheskikh-paradigmy-klassicheskaya-neklassicheskaya-i-postneklassicheskaya>
10. Yilmaz Kaya Postmodernism and its Challenge to the Discipline of History: Implications for History Education Educational Philosophy and Theory, Vol. 42, № 7, 2010. Doi: 10.1111/j.1469-5812.2009.00525.x Дата обращения: 20.06.20 Электронный ресурс: https://www.academia.edu/21973338/Postmodernism_and_its_Challenge_to_the_Discipline_of_History_Implications_for_History_Education
11. Эксле О.Г. «Факты и фикции: о текущем кризисе исторической науки». *«Диалог со временем»*. *Альманах интеллектуальной истории* / под ред. Л.П. Репиной. Выпуск 7. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 392 с. Дата обращения: 20.06.20. Электронный ресурс: <http://abuss.narod.ru/Biblio/eksle.htm>
12. Будко В.В. Философия науки. Харьков : Консум, 2005. 268 с.
13. Brickley P.F. Postmodernism and the Nature of History. Дата обращения: 20.06.20. Электронный ресурс: https://www.academia.edu/3424534/Postmodernism_and_The_Nature_of_History.
14. Бородин Л.И. «Порядок из хаоса»: концепции синергетики в методологии исторических исследований. *Синергетика и эволюция*. Дата обращения 20.06.20 Электронный ресурс: <http://spkurdyumov.ru/evolutionism/poryadok-iz-chaosa/>

15. Carr, E.H. What is History? (1990) London, Penguin History, Second Edition edited by R.W. Davies. – 188 p. Дата обращения 20.06.20 Электронный ресурс: http://seas3.elte.hu/course-material/LojkoMiklos/E.H._Carr,_What_is_History,_1961.pdf

REFERENCES

1. Yaspers, K. (1991) Smysl i naznachenie istorii: Per. s nem . [The Meaning and Purpose of History] – M.: Politizdat. [in Russian].
2. Repina, L.P. (2013) Istoriograficheskaya revolyutsiya» i teoreticheskie poiski na rubezhe vekov / [«Revolution in historiography» and theoretical elaborations at the turn of the centuries] Elektronnyy nauchno-obrazovatelnyy zhurnal «Istoriya». Vypusk 2 (18): Teoriya i metodologiya sovremennoy istoricheskoy nauki / Otv. red. L.P. Repina. [in Russian], viewed 20 July 2020, <https://www.academia.edu/11667165/Revolution_in_historiography_and_theoretical_elaborations_at_the_turn_of_the_centuries>
3. Istoriiki v poiskakh novykh perspektiv. Kollektivnaya monografiya (2019) / Pod obshchey redaktsiyey Z.A. Chekantsevoy. M.: Akvilon, [Historians in the research of new perspectives] (Istoriya istorii. Shag v XXI vek [T. I] / Otv. red. serii — Z.A. Chekantseva, M.S. Petrova). [in Russian].
4. Khvostova, K.V. (2014) Sovremennaya neklassicheskaya nauchnaya paradigma i istoricheskaya nauka [Contemporary non-classical scientific paradigm and history science] // Voprosy filosofii. № 10. [in Russian], viewed 20 July 2020, <http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1031&Itemid=52 >
5. Gempel Karl (1998) Funktsiya obshchikh zakonov v istorii [The function of common laws in History] // Almanakh « Vremya mira» Vremya mira, vyp. 1. [in Russian], viewed 20 July 2020, <<http://abuss.narod.ru/Biblio/hempel.htm>>
6. Vrigt, G.X. fon (1986) Logiko-filosofskie issledovaniya. [Logical and Philosophical research] Izbr. tr.: Per. s angl. / Obshch. red. G. I. Ruzavina i V. A. Smirnova; Sost. i avt. predisl. V. A. Smirnov. – M.: Progress. [in Russian].
7. Kukartseva, M.A. (1998) Sovremennaya filosofiya istorii SSHA [Contemporary Philosophy of USA History]/Ivan. Gos. un-t. – Ivanovo: Ivan. gos. un-t. [in Russian], viewed 20 July 2020, <http://abuss.narod.ru/Biblio/kukartzeva/kukartzeva2_1.htm>
8. Tosh, J. (2010) The Pursuit of History, Harlow, Pearson Education Limited. Fifth edition. [in English], viewed 20 July 2020, <https://archive.org/stream/91288819ToshPursuitOfHistory-5thEd/91288819-Tosh-Pursuit-of-History-5th-Ed_djvu.txt>
9. Lebedev, S.A. (2019) Tri epistemologicheskikh paradigmy: klassicheskaya, neklassicheskaya i postneklassicheskaya [Three epistemological paradigms: classical, non-classical, post-non-classical] // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filosofiya nauki. [in Russian], viewed 20 July 2020, <<https://cyberleninka.ru/article/n/tri-epistemologicheskikh-paradigmy-klassicheskaya-neklassicheskaya-i-postneklassicheskaya>>
10. Yilmaz Kaya (2010) Postmodernism and its Challenge to the Discipline of History: Implications for History Education Educational Philosophy and Theory, Vol. 42. [in English], viewed 20 July 2020, <https://www.academia.edu/21973338/Postmodernism_and_its_Challenge_to_the_Discipline_of_History_Implications_for_History_Education>
11. Eksle, O.G. (2001) «Fakty i fiktsii: o tekushchem krizise istoricheskoy nauki» [Facts and fictions: about current crisis of historian Science] // «Dialog so vremenem». Almanakh intellektualnoy istorii. Pod red. L.P. Repinoy. Vypusk 7. M., Editorial URSS. [in Russian], viewed 20 July 2020, <<http://abuss.narod.ru/Biblio/eksle.htm>>
12. Budko, V.V. (2005) Filosofiya nauki [Philosophy of Science] Kharkov: Konsum. [in Russian].
13. Brickley, P.F. Postmodernism and the Nature of History. [in English], viewed 20 July 2020, <https://www.academia.edu/3424534/Postmodernism_and_The_Nature_of_History>
14. Borodkin, L.I. «Poryadok iz khaosa»: kontseptsii sinergetiki v metodologi istoricheskikh issledovaniy. // Sinergetika i evoluzia. [in Russian], viewed 20 July 2020, <http://spkurdyumov.ru/evolutionism/poryadok-iz-xaosa/>
15. Carr, E.H. What is History? (1990) London, Penguin History, Second Edition edited by R.W. Davies. [in English], viewed 20 July 2020, http://seas3.elte.hu/coursematerial/LojkoMiklos/E.H._Carr,_What_is_History,_1961.pdf

Volovchuk Natalia Nikolaevna

Candidate of Philosophical Sciences, Lecturer

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

16, Universitetskaya str., Kharkiv, Ukraine

CLASSICAL, NON-CLASSICAL, POST-NON-CLASSICAL SCIENTIFIC PARADIGMS AND HISTORICAL SCIENCE

The urgency of the problem is due to the difficult interaction of epistemology and History. The task of the work is to establish the position of historical knowledge, and to identify the consequences of its development in order to set a certain perspective on the theoretical basis of historical science based on identifying the features of the epistemological, methodological and theoretical nature of modern historical science, taking into account the possibilities of its attribution to the classical, non-classical and post-non-classical scientific paradigms. Objectivity, consistency, specifically the historical and dialectical approach in the study became the methods of research. The author argues that the contribution of non-classical and post-non-classical science to the development of history is significant. However, the main task of historical explanation and interpretation cannot be discarded. It is a necessary approach, which is based on causal models that can overcome relativism, the limitations within the disciplinary discourse, the narrow framework of subjectivity and intertextuality. The extremes of metahistorical, modernist approaches and postmodern approaches are overcome by historicism of the XXI century. Historicism directs the historian to search in the past for an objective basis for action in the present and directs him to the universal and universally significant. The main task of the historian should be the creation of historical works that are guided by the scientific methodology common to historians, regardless of their value attitudes and orientations. Hence the importance of pluralism of historical explanations and interpretations, taking into account the specifics of historical argumentation and understanding that historical reality is not simple and accessible for superficial understanding, but complex, multifaceted and requires deep analysis.

Key words: *philosophy of history, epistemology, methodology, scientific paradigms.*

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 141.1:37.022

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.9>

Авдими́рець Ната́лія Васи́лівна

аспірант кафедри історії, археології і філософії

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, Мелітополь, Запорізька область, УкраїнаРОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНО-ДІАЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ЯК РЕЗУЛЬТАТ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

Актуальність проблеми. Проблема комунікативно-діалогічної компетентності загалом, а зокрема її розвитку, як результат освітнього процесу в період змін, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, потребують нових підходів в освітянській практиці та в системі української освіти. Процеси євроінтеграції, входження у світовий освітянський простір вимагають перегляду тих підходів та методів, які побутували донедавна. На зміну вимогам формування професійних «знань – умінь – навичок» у майбутніх спеціалістів у систему освіти приходить компетентнісний підхід, котрий потребує свого філософського осмислення. Розвиток загальних та професійних компетентностей учасників освітнього процесу, на відміну від набуття ними певного рівня ЗУН, має вирішити низку важливих завдань у процесі повороту українського суспільства від колективноцентричного типу до людиноцентричного. За такої умови комунікативно-діалогічна компетентність постає однією із центральних. Але на сьогодні у філософії освіти немає достатнього теоретичного обґрунтування щодо набуття комунікативно-діалогічних компетентностей в освітньому процесі, й водночас методологічного – для науково-теоретичного й філософського дослідження проблем освіти. Крім цього, комунікативні практики залишаються без належного теоретико-методологічного супроводу.

Різні аспекти феномена комунікативно-діалогічної компетентності активно розглядалися та аналізувалися у працях М. Бубера, В. Біблера, М. Бахтіна, К.-О. Апеля, І. Кагана, В. Лоренца, В. Малахова, О. Назарчука, А. Єрмоленка, Ю. Габермаса, Дж. Пітерса, К. Ясперса та інших філософів. Ґрунтовне розкриття функцій комунікації й діалогу як регуляторів відносин суб'єктів суспільства, визначення принципів соціально-філософського аналізу та методології дослідження складників комунікації й діалогу значно збагатили не лише науку, а і практику стратегічного управління соціальними й культурно-освітніми процесами, зокрема технологіями спрямування саморуху людини до інтелектуальності, моральності та духовності.

Мета нашої роботи є виділення поняття «комунікативно-діалогічна компетентність» та його філософське осмислення.

Методи та результати дослідження. Дослідження є комплексним і в межах філософії містить у собі філософсько-освітню проблематику як методологічне й теоретичне підґрунтя, котре дозволяє аналізувати цю проблематику. Результати дослідження показали, що поняття комунікативно-діалогічної компетентності стосуються як розвитку внутрішньо-особистісних якостей учасників культурно-освітнього процесу, так і їх інтерацій у вигляді взаєморозуміння та практичних взаємодій, що спрямовані на гуманізацію суспільних відносин.

Ключові слова: компетентнісний підхід, комунікативно-діалогічна компетентність, гуманізація освіти, морально-етичний складник освітнього процесу.

Вступ. У статті розглядається поняття комунікативно-діалогічної компетентності під кутом зору філософії освіти. Аналізується поняття компетентності як одне із центральних у сучасній системі освіти. Розмежовуються традиційна знаннева сучасна компетентнісна парадигма в освіті, що означає перехід від отримання професійних знань, умінь та навичок до результатів освітнього процесу.

Мета та завдання. Щодо проблеми компетентності, то необхідно зауважити її міждисциплінарний характер, її дослідженням займаються представники різних галузей знань – філософи, педагоги, психологи, соціологи, економісти, філологи та інші науковці. Цю проблему піднімали у своїх працях С. Пролєєв, О. Слюсаренко, А. Хуторський, В. Шамрай, І. Зимня, О. Красільнікова, Ж. Таланова, Ю. Татур, І. Тонкович та інші. Але поняття комунікативно-діалогічної компетентності досі не було виділено в науково-теоретичному доробку, хоча практика набуття та застосування цієї компетентності в освітньому процесі є очевидною. Тому метою та завданням дослідження буде:

- з'ясувати необхідність розробки нової концепції освіти, яка відображає зміни, що спрямовані на відтворення таких властивостей особистості, як мобільність, динамізм, конструктивність, професіоналізм;
- розкрити мовну компетентність як носія тієї чи іншої мови, котра є основою і джерелом розвитку комунікативно-діалогічної компетентності;
- проаналізувати положення діалогічної філософії, яка акцентує увагу на її етичному складнику.

Методи дослідження. Методи дослідження передбачають використання аналітичного та системного методу, контент-аналіз, феноменологічного підходу.

Для початку з'ясуємо, що таке компетентність, як усвідомлюється ця категорія в сучасній системі освіти та в наукових працях, присвячених цій проблемі. Науковці зазначають, що причини підвищеної цікавості до таких понять, як «компетенції», «компетентність», «компетентнісний підхід», зумовлені необхідністю розробки нової концепції освіти, котра відображала б зміни, спрямовані на, з одного боку, відтворення таких властивостей особистості, як мобільність, динамізм, конструктивність, професіоналізм, а з іншого боку – на пошук нових підходів до визначення цілей, розробки змісту та організації освіти [3, с. 149]. На сьогодні в науковій літературі немає єдиного підходу до трактування поняття «компетентності», дослідники пропонують багато визначень. Чимало з них є тотожними або суперечать одне одному. Принциповим для розробників компетентнісного підходу є розмежування традиційної знанневої парадигми із сучасною, в основу якої покладено результати освітньої діяльності [2, с. 34].

У методичних рекомендаціях Міністерства освіти й науки України щодо розроблення стандартів вищої освіти наводиться таке формулювання: «Компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, яка визначає здатність особи успішно соціалізуватись, провадити професійну та/або навчальну діяльність» [4]. Розробка даних рекомендацій українськими освітянами базувалась на документах Проекту TUNING (ключового на сьогодні формату «гармонізація освітніх структур у Європі»). В українському перекладі одного з документів Проекту компетентності визначаються так: «Компетентності являють собою динамічне поєднання когнітивних та метакогнітивних умінь та навичок, знань та розуміння, міжособистісних, розумових та практичних вмінь та навичок й етичних цінностей» [9, с. 98]. Як бачимо, в цих рамкових документах підкреслюється динамічний характер компетентностей, важливість не тільки професійного, але й мисленнєвого, ціннісного, зокрема етичного їх складника, необхідність набуття та розвитку вмінь та навичок міжособистісної взаємодії. Водночас українські філософи С. Пролєєв, В. Шамрай, аналізуючи новий підхід в українському освітньому просторі, підкреслюють, що «<...>компетентності мають бути не ідеальними побажаннями, якоюсь освітньою утопією, а дієвими регулятивами навчального процесу та освітньої політики університету<...>» [10, с. 211].

Дослідниця Н. Петровська вважає, що компетентність має історичні та культурно зумовлені характеристики, підкреслює, що сучасність потребує принципової гуманістичної переорієнтації у процесі набуття компетентностей. У структурі компетентностей дослідниця виділяє основні рівні: рівень цінностей особистості, рівень її установок та рівень умінь, водночас ціннісна картина світу, як уважає вчена, є визначальною, такою, що надає стратегічні орієнтири практики в будь-якій діяльності людини [7, с. 54]. Якщо говорити про компетентність як здатність до взаємодії з іншими людьми, то основним складником виступає «Я-компетентність»,

тобто можливість адекватної саморефлексії. Йдеться про культуру рефлексії як складник компетентності, як один із передумов виходу на комунікативно-діалогічний рівень взаємодії.

Тож, на нашу думку, компетентність можна визначити як певну одиницю виміру набутих результатів навчання, особистісного досвіду, практичної взаємодії, що носять як спеціалізований (професійний), так і загальний (культурний, рефлексивний, аксіологічний, етичний, комунікативно-діалогічний тощо) характер. Компетентність не є сталістю, а, скоріше, постійно змінюваною динамічністю, яка має враховувати соціальні, історичні, культурні зміни, що відбуваються в суспільстві. Компетентність постає комплексним поняттям, яке охоплює знання та навички щодо особистісної саморефлексії, так і взаємодії на міжособистісному, груповому (командному) та загальносуспільному рівнях. Компетентність досягається шляхом як формальної, так і неформальної освіти. За такої умови вагоме значення набуває самоосвіта.

Комунікативно-діалогічна компетентність людини є, на нашу думку, важливим складником широкої і складної проблеми розвитку її як професійно, так і особистісно значущих якостей. У практичному аспекті це постає завданням підвищення загальної ефективності в діяльності людини. Ми спираємось на ідеї діалогічної та комунікативної філософії й намагаємось створити проєкцію на визначення спілкування як засобу практично-духовного освоєння світу, предметно-сміслового хронотопу людської діяльності, в якому представлена сутнісно-суб'єктна форма буття людини та суспільства у вимірах гуманістично-орієнтованого погляду.

Усвідомлення спілкування як базової категорії існування людини характеризується творенням людської присутності у світі, тобто втілення її у формі усвідомлення буття, переплетенням матеріального та ідеального. Це визначається духовністю (вимірами спілкування людини з Небом та Землею), цінностями культури (як способу переведення світу речей у світ речень). Головна наша теза полягає в тому, що найсприятливішим середовищем для розвитку розуму є мова, адже людина залежить від мови відтоді, як вона вчиться говорити, мислити. Але, з іншого боку, мова залежить від людини, оскільки людина творить мову. Тому ми зважаємо на те, що мовна компетентність суб'єкта як носія тієї чи іншої мови є основою і джерелом розвитку комунікативно-діалогічної компетентності. Водночас необхідно враховувати і психолінгвістичний, соціолінгвістичний, когнітивний та інші складники.

Усвідомлення глибинного значення комунікативних процесів як фундаментальної проблеми людського буття в соціальних та особистісних вимірах зумовило активізацію досліджень діалогу як комунікаційної моделі у світовій філософії. Водночас філософське переосмислення діалогу через призму комунікативного підходу послужило збагаченню й розширенню уявлень про природу комунікації. О. Назарчук зазначає, що концепт комунікації, який розвивався в межах лінгвістичного й системно-кібернетичного підходів, спочатку спирався на філософську парадигму діалогізму: модель передавача/приймача схематизувала ситуацію діалогу, тоді як інші парадигми тлумачення комунікації – герменевтика, філософія мови, психологія свідомості – взагалі не виокремлювали передачу повідомлення як істотний момент комунікації [5, с. 52]. Дійсно, слово «комунікація» як науковий термін спочатку розвивалось у кібернетиці й мало скоріше технічний смисл. У гуманітарному знанні феномен комунікації вперше став центром уваги К. Ясперса. Філософ виділяє типи комунікації й говорить про екзистенційну комунікацію як таку, що відповідає повноті справжнього людського буття на противагу поверховим типам комунікації [12, с. 140]. Сучасний американський дослідник у галузі теорії комунікації Дж. Пітерс вважає, що гуманітарний сенс комунікації можна розкрити тільки у вигляді «проєкту узгодження “я” з “іншим”» [8, с. 19].

Відносини між “я” та “іншим” знаходяться в центрі уваги одного із засновників діалогічної філософії М. Бубера. Головною його ідеєю є прагнення відшукати «третій шлях» між, з одного боку, ідеалом об'єктивізму, а з іншого – картезіанською фетишизацією таїни власної індивідуальності, що погрожує соліпсизмом. Висхідною точкою М. Бубер обирає феномен співіснування «Я» з іншою особистістю, «співбуття» з іншими людьми [1, с. 16]. Філософ проводить доволі чітке розрізнення між ставленням до іншого як до «Воно» і став-

ленням як до «Ти». Необхідно зауважити, що поняття «Ти» в єврейській думці взагалі має сакральний зміст, це – звернення до Бога, яке має онтологічний смисл. Світ, що будується ставленням «Я» – «Ти», носить священний характер. Тобто діалог у цьому разі виступає певним онтологічним центром, у якому твориться сам світ, вибудовується його структура. І ця онтологія нерозривно пов'язана як із мовно-дискурсивними інтенціями, так і з етико-моральними настановами «Я».

Тож комунікація й діалог відображають різні смисли людських взаємин. Якщо комунікація має на увазі процеси передачі та сприймання інформації, а також узгодження людських взаємодій на основі взаєморозуміння, знаходження спільних граней зацікавленості, то діалог передбачає процес будівництва спільного світу на основі смислів та етико-моральних настанов його учасників.

Українська дослідниця О. Троїцька, аналізуючи проблеми діалогу й толерантності, переконливо наполягає на «<...>необхідності підсилення полікультурності філософсько-світоглядними, зокрема аксіологічними й духовно-практичними засадами. Оскільки головним інтегратором зусиль щодо полікультурної діяльності постає полікультурна освіта, а її зосередженість на пошуках культурно- і природовідповідних способів розвитку полікультурності особистості, заслуговує на значну увагу <...>» [11, с. 22].

Наразі виникає сумнів щодо можливості забезпечення рівноваги між запитаннями та відповідями, між проблемами та їх розв'язанням. Світ стає накопичувачем знань, залишаючи для нас чимало запитань. У нашу електронну епоху стало очевидним, що її науково-технічні засоби, і насамперед комп'ютерні системи, дуже ефективні в розв'язанні питань, які закономірно виникають, але поступаються перед людським духом у справі їх формування.

Із настанням XXI століття ще більше загострилась цікавість до проблеми людини. Адже здавна предметом зацікавленості людей, їх життєвих турбот та філософських роздумів стала саме людина, її життя і смерть, призначення та цінності, природа та сенс існування, перспективи саморозвитку й бачення майбутнього. У сучасних умовах наука формує нову картину світу, а філософія, відповідно, є теоретично вираженим світоглядом. У сферу філософії входить не навколишній світ людини, а сенс її буття у світі, людина – не просто річ серед речей, а суб'єкт, який здатний до зміни світу в самому собі [6].

Водночас комунікативно-діалогічна компетентність постає однією з найважливіших у сучасному освітньому просторі. Вона постає основою формування власного адекватного образу себе, позбавлення упереджень, оптимізація самооцінки людини. Зворотний зв'язок та діалог впливає на оцінку людиною своєї поведінки, на формування адекватності «Я-концепції». Людина саме через комунікацію, діалог сприймає певну картину світу, базовий набір цінностей, зокрема моральних, та завдяки цьому позиціонує себе в навколишньому світі. Не можна не погодитись із тим, що проблема всебічного та гармонійного виховання людини набуває нової соціальної значущості в умовах розвитку суспільства, знань у XXI столітті [11, с. 277].

Результати. Нами було проведено польове дослідження та проаналізовані базисні настановлення студентської молоді. Отримані результати можна представити у вигляді таких співвідношень:

Таблиця 1

Базисні настановлення студентської молоді в освітньому просторі

комунікація	повідомлення
діалог	порозуміння іншого
компетентність	освіченість, майстерність, креативність

Таблиця 2

Самовизначення студентської молоді

сенс	свобода
цінності	громадянськість, власний вибір, відповідальність
етика	моральність та мораль

Складено автором

Як бачимо з наведених таблиць, є взаємозалежність між базисними настановами студентської молоді та її самовизначенням. Це дає можливість зрозуміти умови їх існування, збагнути їх сутність, визначити власне ставлення до них і сформулювати відповідні запитання. Тобто діалог – це, поза сумнівом, механізм комунікативної компетентності. Наразі ми доходимо висновку, що, розчленовуючи означену цілісність, ми тим самим піддаємо наше майбутнє омані непорозуміння. І тільки з метою збереження їх та власної рефлексії для подальшого буття необхідно створювати спільний комунікативно-діалогічний світ, а не руйнувати його.

Висновки. Отримання комунікативно-діалогічної компетентності як одного з результатів освітнього процесу, є вагомим чинником досягнення взаєморозуміння та гармонізації відносин між людьми, налагодження їх конструктивної взаємодії. Формування та розвиток комунікативно-діалогічної компетентності учасників освітнього простору постає одним із головних завдань сучасної освіти, що потребує переосмислення цілого комплексу ідей, положень та їх переоцінки.

Отже, поняття «комунікативно-діалогічна компетентність» стосується як розвитку внутрішньо-особистісних якостей учасників культурно-освітнього процесу, так і їх інтеракцій у вигляді взаєморозуміння та практичних взаємодій, що спрямовані на гуманізацію суспільних відносин. До того ж розвиток комунікативно-діалогічної компетентності необхідно розуміти як специфічний спосіб ставлення людини до світу та інших людей, як діяльність, що спрямовується на втілення ідей, знань у відносинах із людьми, з якими вона взаємодіє, перетворюючи світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бубер М. Я и Ты / пер. с нем. Ю. Терентьева, Н. Файнгольда. Москва : Высшая школа, 1993. 175 с.
2. Вітченко А.О., Вітченко А.Ю. Компетентнісний підхід до підготовки викладача ВНЗ. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 5(30). С. 33–37.
3. Красільнікова О. Компетентнісний підхід як основа філософії освіти. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 1. с. 147–168. URL: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2018/01/14.pdf>.
4. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти. Київ, 2016. 30 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/rekomendatsii-1648.pdf>.
5. Назарчук А. В. Философское осмысление диалога сквозь призму коммуникативного подхода. *Вестник Московского университета*. Серия 7: Философия. 2010. № 1. С. 51–71.
6. Новоселов М.А. Забытый путь опытного богопознания. Типография В. С. Соколовой, 1902. 72 с.
7. Петровская Л.А. Общение – компетентность – тренинг : избранные труды. Москва : Смысл, 2007. URL: http://www.al24.ru/wp-content/uploads/2014/01/%D0%BF%D0%B5%D1%82_1.pdf.
8. Пітерс Дж. Слова на вітрі: історія ідей комунікації / пер з англ. А. Іщенко. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 302 с.
9. Проект TUNING (2006) (ТБЮНІНГ) – гармонізація освітніх структур у Європі: Внесок університетів у Болонський процес. *Загальна брошура: українська версія*. URL: http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf.
10. Пролеєв С., Шамрай В. Компетентнісний підхід у філософії освіти: можливості і проблеми. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2017. № 1(20). С. 196–212. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompetentnisniy-pidhid-u-filosofiyi-osviti-mozhливosti-i-problemi/viewer> (дата звернення: 07.02.2020).
11. Троїцька О.М. Діалог і толерантність у культурно-освітньому просторі вищої школи: монографія. 2016. 312 с.

12. Ясперс К., Ситниченко Л. Комунікація. *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ : Либідь, С. 132–148.

REFERENCES

1. Buber, M. *Ya i Ty [Me and You]* / per. s nem. Yu. Terenteva, N. Fanhgolda. Moskva: Vysshaya shkola, 1993. 175 s.
2. Vitchenko, A.O., Vitchenko, A.Yu. Kompetentnisnyi pidkhid do pidgotovky vykladacha VNZ [Competence approach to the training of university teachers]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy*. 2012. № 5 (30). S. 33-37.
3. Krasilynikova, O. Kompetentnisnyi pidkhid yak osnova filosofii osvity [Competence approach as the basis of the philosophy of education]. *Visnyk KHTEU*. 2018. № 1. S. 147-168. URL: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2018/01/14.pdf>
4. *Metodychni rekomendatsii shchodo rozroblennia standartiv vyshchoi osvity* [Methodical recommendations for the development of standards of higher education]. Kyiv, 2016. 30 s. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/rekomendatsii-1648.pdf>
5. Nazarchuk, A.V. Filosofskoe osmyslenie dialoga skvoz prizmu kommunikativnogo podkhoda [Philosophical understanding of dialogue through the prism of a communicative approach]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 7: Filosofia*. 2010. № 1. S. 51–71.
6. Novoselov, M.A. *Zabytyi put opytnogo bogopoznaniia* [The Forgotten Way of Experienced God Knowledge]. Tipografiia V. S. Sokolovoi, 1902. 72 s.
7. Petrovskaia, L.A. *Obshchenie – kompetentnost – trening: izbranye Trudy* [Communication – competence – training: selected works]. Moskva: Smysl, 2007. URL: http://www.al24.ru/wp-content/uploads/2014/01/%D0%BF%D0%B5%D1%82_1.pdf
8. Piters, Dzh. *Slova na vitri, istoriia idei komunikatsii* [Words in the wind: the history of the idea of communication] / per.z angl. A. Ishchenko. Kyiv.: Vyd. dim «KM Akademiia», 2004. 302 c.
9. Proekt TUNING (2006) (TUNING) – garmonizatsiia osvitnikh struktur u Yevropi: Vnesok universytetiv u Bolonskyi protses [Project TUNING (2006) – harmonization of educational structures in Europe: The contribution of universities to the Bologna Process]. Zagalna broshura: ukrainska versiia. URL: http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf
10. Proleiev, S., Shamrai, V. Kompetentnisnyi pidkhid u filosofii osvity: mozhlyvosti i problemi [Competence approach in the philosophy of education: opportunities and problems]. *Filosofia osvity. Philosophy of Education*. 2017. № 1 (20). S. 196–212. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompetentnisniy-pidhid-u-filosofiyi-osviti-mozhlyvosti-i-problemi/viewer> (Data zvernennia: 07.02.2020).
11. Tpoitska, O.M. *Dialog i tolerantnist u kulturno-osvitnomu prostori vyshchoi shkoly* [Dialogue and tolerance in the cultural and educational space of higher education]: monografiia. 2016. 312 s.
12. Yaspers, K. *Komunikatsiia* [Communication] / Sytnychenko L. *Pershodzherela komunikativnoi filosofii*. Kyiv.: Lybid, S. 132–148.

Avdymyrets Natalia Vasylivna

Postgraduate Student at the Department of History, Archeology and Philosophy
Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University
20, Hetmanska str., Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE-DIALOGICAL COMPETENCE AS A RESULT OF THE EDUCATIONAL PROCESS: PHILOSOPHICAL DIMENSION

Problem. *The problem of communicative-dialogical competence in general, and in particular its development, as a result of the educational process, in the period of changes taking place in modern Ukrainian society, requires new approaches in educational practice and in the system of Ukrainian education. The processes of European integration, entering the world educational space require a review of those approaches and methods that existed until recently. In place of the requirements for the formation of professional «knowledge – skills – abilities» in future professionals, the education system comes to a competency approach, which requires its own philosophical understanding. The*

development of general and professional competencies of participants in the educational process, in contrast to their acquisition of a certain level of ZUN, should solve a number of important tasks in the process of turning Ukrainian society from a collectively centric type to a human-centric one. Communicative and dialogical competence is one of the central ones. But today in the philosophy of education there is no sufficient theoretical basis for the acquisition of communicative and dialogical competencies in the educational process, and, at the same time, methodological - for scientific, theoretical and philosophical study of education. In addition, communicative practices remain without proper theoretical and methodological support.

Various aspects of the phenomenon of communicative-dialogic competence were actively considered and analyzed in the works of M. Buber, V. Bibler, M. Bakhtin, K.-O. Apel, I. Kagan, V. Lorentz, V. Malakhov, O. Nazarchuk, A. Yermolenko, Y. Habermas, J. Peters, K. Jaspers and other philosophers. Thorough disclosure of the functions of communication and dialogue as regulators of relations of society, defining the principles of socio-philosophical analysis and research methodology of communication and dialogue have greatly enriched not only science but also the practice of strategic management of social and cultural processes, including technologies of human self-movement. to intellectuality, morality and spirituality.

***The purpose** of our work is to highlight the concept of «communicative-dialogic competence» and its philosophical understanding.*

***Methods and Results.** The research is complex and within philosophy includes philosophical and educational issues, as a methodological and theoretical basis that allows to analyze these issues. The results of the study showed that the concepts of communicative-dialogical competence refer both to the development of intra-personal qualities of participants in the cultural and educational process and their interactions in the form of mutual understanding and practical interactions aimed at humanizing social relations.*

***Key words:** competence approach, communicative-dialogical competence, humanization of education, moral and ethical component of educational process.*

УДК 1:81'243-057.875

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.10>**Балашенко Інна Валеріївна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

Самчук Лариса Сергіївна

провідний фахівець навчально-методичного відділу
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ ЗВО

Статтю присвячено дослідженню соціокультурної діяльності мовної особистості іноземного здобувача вищої освіти у полілінгвальному освітньому просторі вітчизняного закладу вищої освіти. Розширено поняття освітнього простору та визначено його основні ознаки. Проаналізовано виміри мовної особистості студента – онтологічний, практико-логічний, аксіологічний. Досліджено компоненти полікультурної мовної особистості – мовний, комунікативний та етносемантичний. З позиції соціальної філософії найбільш значущим постає етносемантичний компонент, що передбачає симбіоз світоглядних установок, ціннісних прагнень, поведінкового досвіду, інтегровано відображених в лексичній системі декількох мов. Розглянуто освітньо-педагогічний потенціал соціокультурної діяльності в системі формування культури мовної особистості здобувача вищої освіти. Проаналізовано прагматичну характеристику мовної особистості за трьома параметрами: мотиваційним, когнітивним, функціональним. Процес формування мовної особистості є розвитком мовної компетентності окремого носія мови, який через включення в комунікацію в конкретному соціокультурному середовищі здійснює соціокультурну діяльність, яка ґрунтується на певному ціннісному ставленні до неї. Соціокультурну діяльність ми трактуємо як сукупність інтелектуальних, художніх, естетичних та інших занять, де найбільш активно сконцентровано й ефективно здійснюється формування ціннісних орієнтацій іноземної студентської молоді.

Ключові слова: соціокультурна діяльність, мовна особистість, полілінгвальний простір, полікультурна мовна особистість, іноземний здобувач вищої освіти.

Вступ. У сучасному суспільстві комунікативні процеси постають значущими факторами соціальних змін. Соціальні перетворення, що відбуваються в Україні під впливом соціально-економічних реформ, призвели до зміни багатьох педагогічних орієнтирів. Сьогодні здобуття іноземцями освіти в закладах вищої освіти (далі – ЗВО) нашої держави постало одним із найбільш пріоритетних факторів покращання іміджу України в світі. Університети прагнуть запросити на навчання якомога більше іноземних студентів, і, звичайно, постає проблема мовно-комунікативного бар'єру, соціокультурної адаптації, соціокультурної діяльності іноземних громадян. Відтак особливої актуальності набуває осмислення соціокультурної діяльності мовної особистості іноземного здобувача вищої освіти в освітньому просторі українського університету.

Мета та завдання статті – проаналізувати виміри мовної особистості здобувача вищої освіти, розглянути освітньо-педагогічний потенціал соціокультурної діяльності в системі формування культури мовної особистості, дослідити соціально-філософські аспекти реалізації соціокультурної діяльності мовної особистості в освітньому просторі ЗВО.

Результати. Питання тлумачення соціокультурної діяльності, характеристик мовної особистості, характеристик освітнього простору неодноразово поставало предметом наукових розвідок українських і зарубіжних учених (Н.В. Кочубей, В.В. Красних, І.С. Левенок, Л.В. Малес, Н.М. Рибка, А.В. Сахарова та ін.). Проте досі немає комплексних філософських досліджень соціокультурної діяльності мовної особистості в освітньому просторі ЗВО, які б слугували орієнтиром у розробці стратегій мовної освіти іноземних громадян для педагогічної галузі нашої держави. Ключовим у нашому дослідженні є тлумачення терміну «мовна особистість», який часто аналізують лише у контексті лінгвістики, педагогіки та психології. Однак з позицій соціальної філософії доречно звернутися до цього поняття, щоб зрозуміти його онтологічну суть. Як зауважує А.В. Сахарова [7, с. 16], мовна особистість у соціально-філософському аспекті може розглядатися у трьох основних вимірах: онтологічному, практиологічному та аксіологічному, тобто як єдність соціально-культурної основи, індивідуального дискурсу та внутрішньої системи цінностей. Відтак процес формування мовної особистості є розвитком мовної компетентності окремого носія мови, який через включення в комунікацію в конкретному соціокультурному середовищі здійснює соціокультурну діяльність, яка ґрунтується на певному ціннісному ставленні до неї. Передусім слід звернутися до учення В. Красних, який, характеризуючи концепт мовної особистості, виділяє: 1) людину, яка говорить – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність; 2) мовну особистість – особистість, яка реалізує себе в комунікації, обирає та здійснює певну стратегію і тактику спілкування, обирає та використовує набір засобів – лінгвістичних та екстралінгвістичних; 3) комунікативну особистість – конкретний учасник комунікативного акту, який реально діє в реальній комунікації [3, с. 17].

Освітньо-педагогічний потенціал соціокультурної діяльності в системі формування культури мовної особистості здобувача вищої освіти визначається: комунікативною природою форм спільної діяльності; різноманіттям видів соціально-культурної практики; використанням інтерактивних методів та прийомів організації освітнього процесу; поєднанням традиційних та інноваційних технологій; реалізацією програмно-цільового принципу формування комунікативно-поведінкових основ характеру учасників освітнього процесу. Соціокультурну діяльність ми трактуємо як сукупність інтелектуальних, художніх, естетичних та інших занять, де найбільш активно сконцентровано й ефективно здійснюється формування ціннісних орієнтацій іноземної студентської молоді.

Дослідження наукових розвідок щодо професійної підготовки іноземних здобувачів вищої освіти у вітчизняних ЗВО дозволяє нам стверджувати про труднощі, які виникають у процесі їх соціокультурної адаптації до інокультурного середовища українських вишів. Передусім труднощі ці пов'язані з проблемами міжособистісного спілкування учасників полікультурного освітнього процесу, мовно-комунікативним бар'єром.

Освітній простір ЗВО включає виховний простір, в якому здійснюється педагогічно доцільна діяльність щодо актуалізації і підтримки особистісно-професійної самореалізації студента. Відтак слід зауважити, що освітній простір – це ціннісна інтегративна одиниця соціуму та світового освітнього простору, нормативно або стихійно структурована та яка має свою систему координат, що визначають можливості для саморозвитку особистості на різних етапах її становлення. Освітній простір відображає переважно внутрішні (педагогічні, психологічні, дидактичні) зміни в системі освіти, на що звернула увагу в своєму дослідженні Н. Рибка [6, с. 8].

З позицій соціології комунікації у контексті нашого дослідження нас зацікавила структура прагматичної характеристики мовної особистості, яка передбачає три параметри: мотиваційний, когнітивний і функціональний. Центральним елементом є мотивація, природа якої може трактуватися по-різному. Важливими є положення теорії мотивації О.М. Леонтьєва, Д.О. Леонтьєва, які визначали мотив як стимул, який визначає, що саме потрібно суб'єкту в цей момент і передбачає «зону цілей» [4, с. 47; 5, с. 56]. Принципово важливим є розмеж-

ування мотивів-стимулів, що спонукають інтерес, і мотивів, що мають особистісний сенс і, відповідно, надають сенс дії.

Когнітивний параметр уособлює набір характеристик, що відповідають за формування внутрішнього світу мовної особистості в процесі накопичення індивідуального пізнавального досвіду. До найбільш значущих з них належать: знання комунікативних кодів, що дозволяють адекватно сприймати отримувану інформацію та реагувати відповідно до комунікативної установки, здатність спостерігати за своєю мовною свідомістю; адекватно оцінювати когнітивний потенціал співрозмовника.

Функціональний параметр описується трьома характеристиками, які й визначають ступінь комунікативної компетентності мовної особистості. До них належать: 1) практичне володіння індивідуальним запасом вербальних і невербальних засобів для актуалізації процесу комунікації; б) вміння варіювати комунікативними засобами залежно від зміни комунікативної ситуації; в) конструювання дискурсу відповідно до норм обраного комунікативного коду та правил мовного етикету.

Вищезазначені параметри дозволяють впливати на соціокультурну діяльність іноземної студентської молоді шляхом створення оптимального освітнього, культурного, виховного середовища. Сьогодні це завдання не лише педагогіки – це комплексне завдання, яке постало перед соціальною філософією, соціологією, культурологією, психологією. Від якості завдань, які пропонуватимуть іноземним здобувачам вищої освіти, буде залежати їхня соціокультурна діяльність, самореалізація не лише на теренах нашої держави, але й у себе на батьківщині.

З огляду на те, що ми аналізуємо проблему соціокультурної діяльності мовної особистості іноземного здобувача вищої освіти, слід розширити поняття «освітній простір» та доповнити його. У нашому розумінні полілінгвальний освітній простір – це складна, відкрита, динамічна реальність, наповнена поліфонічністю смислів, що допомагають учасникам навчального процесу долучитися до культурної спадщини і культурного процесу загалом для подальшої самоідентифікації і самореалізації в житті, пізнанні, праці та спілкуванні, що своєю чергою дозволяє знайти ціннісні особистісні смисли, розвинути здатність до особистісної включеності в процес пізнання і самопізнання.

У полілінгвальному освітньому просторі полімовна особистість виступає активним носієм кількох мов. С. Бейсханова слушно зауважує, що полімовна особистість є комплексом різних складників: по-перше, мовного (комплекс психофізіологічних властивостей, що дозволяють індивіду здійснювати мовну діяльність одночасно кількома мовами), по-друге, комунікативного (сукупність здібностей до вербальної поведінки і використання декількох мов як засобу спілкування з представниками різних лінгвосоціумів), по-третє, словникового, або етносемантичного (симбіоз світоглядних установок, ціннісних спрямувань, поведінкового досвіду, інтегровано відображених в лексичній системі декількох мов) [1, с. 90]. Насамперед полікультурний простір зумовлює розуміння цінності мови як засобу спілкування, що сприяє високій мотивації студентів до оволодіння іноземною мовою, зокрема українською. В системі вищої освіти необхідно створити умови формування полікультурної мовної особистості, яка буде здатною до співпраці з носіями різних етнокультурних цінностей. Ми виокремлюємо такі умови формування полікультурної мовної особистості:

1. Гносеологічні умови, спрямовані на формування активного пізнавального інтересу іноземних здобувачів вищої освіти до української культури. В освіті повинна бути відображена самотність і унікальність рідної культури в діалектичній єдності з українською та світовою. Формування полікультурного пізнавального інтересу прямо пов'язане з вирішенням проблеми залучення студента до цивілізаційних знань і цінностей одночасно із забезпеченням національної самоідентифікації.

2. Культурологічні умови, що спрямовані на формування етнічної самосвідомості особистості як складової частини глобальної свідомості, подолання небезпек замкнутого, вузь-

конаціонального мислення, негативних ї стереотипів щодо представників інших етнічних спільнот і їх культур. Саме культурологічне знання виступає основою для формування полікультурного мислення.

3. Рефлексивні умови, орієнтовані на сприйняття і усвідомлення важливості культурного різноманіття для розвитку особистості і прогресу цивілізації, становлення моральних уявлень і оцінок, пов'язаних з культурним плюралізмом, і перетворення їх на стійкі переконання і навички конструктивного гуманного поведіння.

Як слушно зазначає Н.В. Кочубей, людина обов'язково є співпричетною до процесу залучення її до культури, у цьому проявляється її свобода, вільний вибір нею власних уподобань і цінностей [2, с. 17]. Нам імпонує запропоноване ученою тлумачення соціокультурної діяльності, одним з аспектів якого постає процес залучення людини до культури та активне включення самої людини в цей процес [2, с. 17]. На нашу думку, це повинно постати одним з пріоритетних завдань у навчанні іноземних здобувачів вищої освіти, сприятиме їх включенню в полілінгвальний освітній простір, розвитку творчої активності студентів в українських ЗВО, популяризації української системи освіти.

Висновки. Отже, процес формування мовної особистості є розвитком мовної компетентності окремого носія мови, який через включення в комунікацію в конкретному соціокультурному середовищі здійснює соціокультурну діяльність, яка ґрунтується на певному ціннісному ставленні до неї. Соціокультурну діяльність ми трактуємо як сукупність інтелектуальних, художніх, естетичних та інших занять, де найбільш активно сконцентровано й ефективно здійснюється формування ціннісних орієнтацій іноземної студентської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бейсханова С.А. Полиязычное образование как инструмент становления компетентного специалиста. *Вестник ТГПУ*. 2013. 9 (137). С. 90–92.
2. Кочубей Н.В. Соціокультурна діяльність : навч. посіб; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Суми : Університетська книга, 2015. 121 с.
3. Красных В. Основы психолінгвистики и теории коммуникации. Москва : Гнозис, 2001. 270 с.
4. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. Москва : Смысл, 2000. 509 с.
5. Леонтьев Д.А. Общее представление о мотивации человека. *Психология в вузе*. 2004. № 1. С. 51–65.
6. Рыбка Н.М. Єдиний освітній простір як інтегративна система: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Одеса, 2005. 24 с.
7. Сахарова А.В. Формирование языковой личности: социально-философский аспект : автореф. дис. ...канд. филос. наук : 09.00.11. Иваново, 2017. 30 с.

REFERENCES

1. Bejshanova S.A. Polyazychnoe obrazovanye kak ynstrument stanovlenyya kompetentnogo spetsyalysta. *Vestnyk TGPU*. 2013. 9 (137). S. 90–92.
2. Kochubej N.V. Sociokulturna diyalnist': navch. posib; Nacz. ped. un-t im. M.P. Dragomanova. Sumy: Universytetska knyga, 2015. 121 s.
3. Krasnyh V. Osnovy psyxolyngvystyky` y teoryu kommunykacyu. Moscow : Gnozys, 2001. 270 s.
4. Leontev A.N. Lekcyu po obshhej psyxologyu. Moscow : Smysl, 2000. 507 S.
5. Leontev D.A. Obshhee predstavlenye o motyvacyu cheloveka. *Psychologya v vuze*. 2004. # 1. S. 51–65.
6. Rybka N.M. Yedynyj osvitnij prostir yak integratyvna systema: socialno-filosofskyy analiz: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.03. Odesa, 2005. 24 s.
7. Saxarova A.V. Formyrovanye yazykovoj lychnosty: socalno-fylosofskyy aspekt : avtoref. dys. ... kand. fylos. nauk : 09.00.11. Yvanovo, 2017. 30 s.

Balashenko Inna Valeriivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy,
Sociology and Management of Socio-Cultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26 Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

Samchuk Larysa Serhiivna

Leading Specialist at the Educational and Methodological Department
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26 Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

SOCIO-CULTURAL ACTIVITY OF LANGUAGE PERSONALITY IN THE EDUCATIONAL SPACE OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION

The article is devoted to the study of socio-cultural activity of the language personality of a foreign applicant in higher education in the polylingual educational space of a domestic higher education institution. The concept of educational space is expanded and its main features are defined. The dimensions of the student's linguistic personality are analyzed – ontological, praxiological, axiological. The components of a multicultural linguistic personality – linguistic, communicative and ethnosemantic – are studied. From the standpoint of social philosophy, the most significant is the ethnosemantic component, which provides a symbiosis of worldviews, values, behavioral experience, integrated into the lexical system of several languages. The educational and pedagogical potential of socio-cultural activity in the system of formation of culture of language personality of the applicant of higher education is considered. The pragmatic characteristic of the language personality is analyzed according to three parameters: motivational, cognitive, functional. The process of formation of language personality is the development of language competence of an individual native speaker, who through inclusion in communication in a particular socio-cultural environment carries out socio-cultural activities based on a certain value attitude to it. We interpret socio-cultural activity as a set of intellectual, artistic, aesthetic and other occupations, where the formation of value orientations of foreign student youth is most actively concentrated and effectively carried out.

Key words: *sociocultural activity, language personality, polylingual space, multicultural language personality, foreign applicant for higher education.*

УДК 37.013.73:133.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.11>**Набокова Анна Сергіївна**

аспірант кафедри історії, археології і філософії

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

вул. Гетьманська, 20, Мелітополь, Запорізька область, Україна

**АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ: ФІЛОСОФІЯ МОЖЛИВОСТЕЙ**

Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю концептуального і методологічного підсилення розвитку громадянської культури здобувачів вищої освіти. Аналіз теоретичного і практичного досвіду громадянської освіти й освіти загалом свідчить про значну залежність її успішності та успішності суспільного руху від вдалого використання традиційних цінностей і новітніх ціннісних концептів модернізаційних змін. Але педагогіка сучасної вищої освіти у формуванні громадянської культури майбутніх фахівців не досить використовує методологію та філософсько-аксіологічне осмислення суперечливої і часто амбівалентної інтерпретаційної «палітри» ціннісно-світоглядних орієнтацій молоді як суб'єкту культурно-освітнього простору. Метою статті є визначення та обґрунтування аксіологічного потенціалу філософії у розвитку громадянської культури здобувачів вищої освіти. Методи дослідження представлено комплексом аналітично-теоретичного і герменевтично-феноменологічного характеру (аналітико-синтетичний, рефлексивно-оцінний, методи теоретизації, універсалізації та інші), що уможливили розкриття закономірностей, тенденцій і напрямів аксіологічного підсилення розвитку громадянської культури майбутніх фахівців та формування їхньої ціннісно-сислової свідомості. Комплементарність філософських методів забезпечена систематизацією методологічних підходів для виокремлення авторських ідей та позицій, методами моделювання тезаурусу базових дефініцій. Результати дослідження полягають в обґрунтуванні ролі філософії як методології зміни статусу педагогіки на педагогічну філософію, що якраз відображає філософсько-гуманістичну парадигму сучасної освіти, а саме: визначено суперечності процесу розвитку громадянської культури Ното ediscandus, виявлено впливові чинники її ціннісного смислотворення та особливості сучасного світорозуміння і ставлення до громадянського зростання; обґрунтовано роль філософії у спрямуванні педагогічних досліджень на створення «картини» громадянської єдності, яка розгортається навколо значущості норм, правил, ідеалів, цінностей; через аксіологічний вимір становлення особистості експліковано в єдності соціального, громадянського та індивідуально-особистісного; доведено значущість філософської аксіології у включенні в дослідницьке поле педагогіки ціннісно-смилових екзистенціальних феноменів, у розкритті потенціалу культурно-освітнього простору та його ролі в розширенні векторів вибору особистістю індивідуальної культурно-освітньої траєкторії громадянського зростання.

Ключові слова: аксіологічний підхід, громадянська компетентність, культурно-освітній простір, міждисциплінарність, педагогічна філософія, світоглядні зміни, ціннісно-смилове ставлення до світу, філософія освіти.

Вступ. Зміни, які відбуваються в сучасному світі, активізували пошук нових, життєво важливих механізмів спільного життя людей, заснованого на гармонізації розмаїття цінностей особистостей, націй, народів, країн. Цей факт стає більш значущим для молоді, яка здобуває вищу освіту і, будучи значно «мобільною» у сприйнятті новітніх змін і весь час перебуваючи у багатокультурному освітньому просторі, не завжди готова і здатна інтерпретувати їй оцінювати ціннісне розмаїття. Майбутній фахівець, як зазначено у Національній рамці кваліфікацій для третього рівня вищої освіти України, має бути здатним «...розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики» [1]. І хоча безпосередньо та «буквально» цей документ не націлює на аксіологізацію освіти, проте, на усіх рівнях вищої освіти передбачено «...переосмислення, розв'язання, вирі-

шення певних проблем і здійснення інновацій тощо », що означає неможливість професійної підготовки фахівців без формування у них ціннісно-сміслового, рефлексивно-критичного мислення і комплексу загальнокультурних і спеціальних компетентностей.

Визнання цього факту не є єдиною причиною актуалізації зазначеного у назві статті наукового питання. Довгі роки панування офіційної ідеології «морально-політичної єдності» суспільства як основи консенсуального буття більшості членів суспільства призвело до певного розуміння такої «єдності» як природного стану людських спільнот. Становлення «відкритого суспільства, відкритої освіти» з усією очевидністю висвітлює розмаїття цінностей, що, у свою чергу, висунуло комплекс проблем і питань до науки про цінності. У світлі того, що аксіологічна детермінованість молоді значною мірою зумовлюється освітою, проблема аксіологічного підходу стала актуальним предметом наукових досліджень у вітчизняній філософії освіти та педагогіці (В. Андрущенко, Т. Андрущенко [2], Н. Асташова, І. Бех, О. Вишневський, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, О. Сухомлинська та інші). Ці праці підтверджують нерозривність освітньої трансформації соціального середовища та уявлень людини про світ, про соціум і себе, доводять думку про природу цінності, яка являє не тільки різноманітні, але й амбівалентні, часто протилежні оціночні підстави, широку інтерпретаційну «палітру» явищ і процесів.

Останнім часом успішність освіти і розвитку суспільства пов'язуються з вдалим використанням традиційних цінностей і новітніх ціннісних концептів модернізації (Ш. Айзенштадт, Р. Дарендорф, Н. Дж. Смелзер [3], С. Гантінгтон, П. Штомпка [4] та інші). Аксіологічні виміри імплементуються в стратегії глобально-орієнтованої освіти і, частково у виховні системи громадянського виховання, насамперед у європейських країнах [5]. У вітчизняних наукових дослідженнях і практиці соціалізації молоді зосереджений певний досвід громадянської освіти, яка почала розповсюджуватися у кінці 90-х років ХХ століття і яка в концептуальних державних документах України представлена як спеціалізована специфічна підготовка людей до життя в умовах демократії [6]. Низка дослідників проаналізувала український історичний і сучасний досвід розвитку громадянського суспільства, ролі освіти в цьому розвитку (С. Золотухіна, О. Рацул та інші) і висвітлила різні аспекти громадянської освіти студентів, що потребують методологічного і теоретичного розв'язання (А. Панчук, М. Подберезський, І. Щербак та інші).

Цей аналіз дає нам змогу визначити у предметній площині філософії освіти такі суперечності: – у сучасній педагогіці аксіологічні проблеми розглядаються або в аспекті аксіологічного підходу, або у межах спеціальної науки – педагогічної аксіології, але часто педагогічна предметність у моделюванні умов розвитку громадянської культури залишає за межами дослідницького пошуку філософський зміст аксіології не тільки як системи норм, правил, ідеалів, ціннісних регуляторів взаємодії людини зі світом, але й як методології ціннісно-сміслової діяльності; – демократизація освіти, що потребує «олюднення» громадянської освіти, не надає можливості суб'єктам вищої освіти у повному обсязі реалізувати особистісні траєкторії навчання без філософської аналітики світоглядних змін сучасного суспільства і Ното *educandus*; – наступна суперечність висвітлює певну некогерентність культурно-освітньої трансформації громадянського суспільства, культурного простору та уявлень людини про свій філо-онто-професіогенез; – суттєво заважає розвитку громадянської культури здобувачів вищої розгляд проблеми тільки у площині громадянської компетентності, яка не розгортається у навчанні цілісно, як складова соціокультурного знання, досвіду народів, цивілізацій, що презентує безліч інваріантів аксіології.

Мета та завдання – визначення та обґрунтування аксіологічного потенціалу філософії у розвитку громадянської культури здобувачів вищої освіти, а завданнями, що її реалізують, мають стати: обґрунтування необхідності філософського ціннісно-світоглядного смислотворення стратегій і моделей громадянської вищої освіти; – проектування методології аксіологічного посилення громадянського навчання здобувачів вищої освіти та доповнення методологічної бази предметно-культурного розширення векторів вибору особистістю індивідуальної траєкторії громадянського навчання; – експлікація аксіологічного потенціалу культурно-освіт-

нього простору як філософського феномена, аподиктична значущість якого розгортається як континуум єднання, самореалізації, саморозвитку особистостей – свідомих громадян.

Методи дослідження представлено комплексом аналітично-теоретичного і феноменологічного рівнів, зокрема аналітико-синтетичним, рефлексивно-оцінним, методами теоретизації, універсалізації, реконструкції, аналогії, інтерпретації та іншими. Доповнюють ці методи систематизація методологічних підходів для виокремлення авторських ідей та позицій, філософської, соціологічної, культурологічної, природознавчої, психолого-педагогічної, мистецтвознавчої літератури, а також методи індукції, дедукції, порівняння та моделювання тезаурусу базових дефініцій.

Результати пов'язані із спробою окреслити аксіологічні засади розвитку громадянської культури майбутніх фахівців на основі філософської рефлексії. Перше. Філософія через аксіологічний вимір може сприяти створенню нового знання і використання його у практиці громадянської освіти через імплементацію його у педагогіку, що спрямовує педагогічні дослідження на гуманістичні орієнтації і надає активності усім ланкам системи цінностей. Функціональне поле філософії передбачає формування методологічного інструментарію, який може виступати в якості системостворювального фактора в організації діяльності суб'єктів педагогічного процесу та в їх ставленні до предметів осмислення, яке розгортається навколо змісту і значущості норм, правил, ідеалів, цінностей громадянського єднання. Не менш значущою є філософська настанова щодо регулювання ціннісно-сислового ставлення людини до громадянських чеснот як до духовно-морального обов'язку, як цілісного сприйняття себе в єдності соціального, громадянського та індивідуально-особистісного. До того ж, саме філософія включає в дослідницьке поле педагогіки такі екзистенціальні феномени, як смисл життя, переживання, ідеал, духовність, віра, громадянська єдність, патріотизм тощо, орієнтує дослідження на вивчення не «абстрактної, а конкретної людини» у реальних культурних умовах життя, в щоденних формах існування, в тому числі в освіті, науці, громадянському просторі з усіма невід'ємними атрибутами людського буття. Філософія орієнтує на проведення міждисциплінарних досліджень, що змінюють вузькопредметний та «інтервальний» пошук нового знання про цілісний і ціннісно-сисловий, і громадянський простір особистості, в яких складається концептуальна модель бачення світу у загальнолюдському сенсі.

Друге. Аксіологічний підхід у педагогіці уможливорює розгляд кожної *Homo educandus* як вищої цінності суспільства, а як методологічна основа націлює моделювання громадянської освіти на гармонійний, цілісний, вільний розвиток культурної особистості. Це означає, що формування громадянської культури майбутніх фахівців реалізується не за рахунок «сумативного» вибору компетентностей, освітніх компонентів і програмних результатів, а за «культурним кодом» всебічно розвиненої, гармонійної особистості, яка орієнтується у професіоналізмі на інтелект, етику і духовність. Саме тому на загальнонауковому рівні методології однією з проблем сучасної філософії і практики освіти сьогодні стає пошук засадничих принципів, методів, засобів осмислення тих вимірів буття *Homo educandus*, які виходять за межі суто організаційно-управлінських умов професійної підготовки майбутніх фахівців, а іманентно включають в себе специфічне світовідчуття та ціннісно-сислове ставлення особистості до світу, зокрема її громадянську самоідентифікацію і громадянську культуру, загалом, та усі ті світоглядно-ціннісні рухи, зміни, що пов'язані із загальнокультурними процесами світу. Якщо в аксіологічному вимірі проаналізувати ті зміни, що відбулися у суспільній свідомості і світогляді людини, які суттєво впливають на ціннісне світосприйняття, світорозуміння, критичне осмислення будь-якої діяльності, то варто говорити про чотири методологічні рухи, які здійснили світоглядні зрушення: постметафізичне мислення, лінгвістичний поворот, відмова від визнання переваги теорії над практикою, конкретизація розуму [8]. Ці зміни у свідомості особистості «...характеризується перебільшенням новизни власної життєдіяльності людини, занадто «критичним» ставленням до досвіду попередніх поколінь, перебільшенням значущості своєї «правди», свого мікрокосму, недостатнім рівнем обізнаності, волі тощо. У таких умовах методологію вибудовування особистісних траєкторій громадянського зростання треба

розуміти у площині не тільки організаційно-практичної, а й світоглядно-сислової [9]. Кожен з параметрів цих світоглядних змін потребує певної уваги педагогів, адже «вільна траєкторія навчання» в умовах а) відмови від метафізичного мислення і прагнення сингулярності спровокує відмову від одвічних істин, найвищих цінностей, матричних постулатів справжнього буття; б) лінгвістичний поворот з його життєвим досвідом, наративами, перформансами тощо за певні обставини сформує «мовне і поведінкове свавілля»; в) відмова від логоцентризму й орієнтація переважно у навчанні на практику може стати пріоритетом формування «інструментального розуму». Отже, важко, на нашу думку, переоцінити роль аксіологічного підходу до мінімізації можливих негативних наслідків некритичного слідування певним нетрадиційним векторам розвитку свідомості особистості.

Третє. У інноваційних освітніх, національно-патріотичних практиках накопичено значний досвід нововведень в цілях і змісті, у методах, прийомах і засобах розвитку громадянської культури. Аналіз цих інновацій свідчить про підвищення значущості громадянської освіти в усіх елементах суспільного життя людини. Процес громадянського зростання особистості як навчання мистецтву життєтворчості і співіснування постає принципово важливою умовою, способом і смыслом реалізації її сутнісних, зокрема соціальних властивостей. Саме у цьому поступі молодь набуває норм, цінностей, смислів, а освіта перестає бути «трансляційним механізмом» знань, умінь, навичок, відтворенням лише адаптивних рис особистості, а стає способом набуття особистістю культурності. Але такий рух є можливим тільки в умовах, якщо громадянська освіта за цілями, змістом навчання і виховання та результативністю трансформування знань, умінь та навичок когерентна світоглядним пріоритетам та ціннісним настановам особистості. Проте вільний саморозвиток, творча самореалізація, інтеріоризація громадянських цінностей та норм, як було зазначено вище, не завжди перебувають у межах наукового інтересу педагогів. Філософська аксіологія передбачає поєднання формальної громадянської освіти з широким громадянським простором, в якому функціонує як формальна, так і неформальна та інформальна громадянська освіта. Саме цей простір стає місцем реалізації суб'єктами життєвих планів, засвоєння його норм і принципів співжиття, формування успішної кар'єри, моральних відносин з іншими людьми тощо. Варто зазначити, що культурно-освітній простір екзистенційно постає дуже різноманітним: як простір, на якому зберігається загальнодержавна єдність та як сума феноменів (політичний, інституційний, правовий, технологічний, економічний, екологічний, інформаційний, культурний, психологічний, освітній громадянський та ін.). Це, звичайно, ускладнює його дослідження і призводить до фрагментарних висновків, але цьому запобігає розкриття потенціалу культурно-освітнього простору як субстанційного і реляційного феномена, аксіологічна значущість якого розгортається для його суб'єктів як континуум єднання, самореалізації, саморозвитку громадянських здатностей в комунікативно-діалогічній взаємодії [10]. Тільки у такий спосіб цей простір має бути когерентним викликам часу, завданням розвитку особистості, її громадянської культури, яка на основі міждисциплінарного синтезу та обґрунтування системостворювальних компонентів розвитку громадянської культури студентської молоді та контекстуального доповнення методологем дослідження громадянської культури досвідом життєвого світу, діалогічних практичних інтеракцій.

Висновки. Дослідження підтвердило актуальність зазначеної проблеми і висвітило необхідність подальших наукових розробок та аналізу існуючих теорій, концепцій, закономірностей, моделей, практичного досвіду імплементації аксіологічних засад у процес гармонізації розвитку громадянської культури майбутніх здобувачів вищої освіти. Роль філософії у розвитку громадянської культури майбутніх фахівців розгортається через визначення методологічних орієнтирів аксіологізації найважливіших напрямів громадянської освіти. У концептуальній площині філософії розгляд аксіології як «продукту» інтеграції загальної аксіології, філософії освіти, загальної педагогіки, психології, культурології, етики, дозволяє говорити не тільки про аксіологічні засади педагогічної науки, а й про зміну її статусу на педагогічну філософію, що якраз відображає філософсько-гуманістичну парадигму сучасної освіти. Підсумовуючи новизну результатів дослідження, викладених у статті, слід зазначити, що збільшення нового

знання полягає у визначенні суперечностей процесу розвитку громадянської культури Homo educandus, виявленні впливових чинників ціннісного смислотворення та особливостей сучасного світорозуміння і ставлення молоді до громадянського зростання; у спрямуванні педагогічних досліджень на загальнонаукові гуманістичні орієнтації, на формування філософського ціннісно-смыслового методологічного інструментарію, на проведення міждисциплінарних досліджень; філософія уможливує включення в дослідницьке поле педагогіки екзистенціальних феноменів ціннісно-смыслової значущості, осмислення ролі входження особистості у системні параметри культурно-освітнього простору, а також перетворення його в громадянський континуум розширення векторів вибору особистістю індивідуальної культурно-освітньої траєкторії громадянського зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна рамка кваліфікацій. Затверджена Кабінетом Міністрів України. [Philosophical methodology as a factor of modernization of teacher training]. 25.06.2020. № 519.
2. Андрущенко В. Конституалізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. Київ : МП Леся, 2014. 460 с.
3. Smelser Neil J. Theory of Collective Behavior. New Orleans, Louisiana. 2011. 344 p.
4. Штомпка П. Социология социальных изменений / пер. с польского. Москва : Прогресс, 1998. 416 с.
5. Thanasoulas, D. Constructivist Learning. URL: <http://www3.telus.net/linguisticsissues/constructivist.html>.
6. Концепція громадянської освіти в Україні. URL: <http://library.kr.ua/women.html/pgrovuindx.html>.
7. Філософська методологія як чинник модернізації професійної підготовки педагога : монографія. Мелітополь : МДПУ; Сімферополь : Таврія, 2006. 268 с.
8. Habermas, J. Die Einheit der Vernunft in der Vielfalt ihrer Stimmen. Nachmetaphysisches Denken. Frankfurt am Main : Suhrkamp, (1988). S. 153–186.
9. Troitska, T.S., Osadchy, V.V. Philosophical and methodological landmarks of value and semantic information VS the “dictatorship” of digital information in the modern anthropological situation. *Ukrainian journal of Educational Studies and Information Technology*. Vol. 7. 2019. № 4. S. 24–30.
10. Троїцька О.М. Діалог і толерантність у культурно-освітньому просторі вищої школи : монографія. Мелітополь : Вид-во МДПУ імені Б. Хмельницького, 2016. 312 с.

REFERENCES

1. Natsionalna ramka kvalifikatsii. Zatverdzhena Kabinetom Ministriv Ukrainy. [Philosophical methodology as a factor of modernization of teacher training]. 25.06.2020. № 519. [in Ukrainian].
2. Andrushchenko, V. (Ed.) (2014). Konstytualizatsiia osvithnoho prostoru Yevropy: aksiolohichnyi vymir. [Constitutionalization of the educational space of Europe: axiological dimension]. Kyiv : MP Lesia [in Ukrainian].
3. Smelser, N.J. (2011). Theory of Collective Behavior. New Orleans, Louisiana.
4. Shtompka, P. (1998) Sotsiologiya sotsialnykh izmeneniy. [Sociology of social change]. Moscow : Progress. [in Russian].
5. Thanasoulas, D. Constructivist Learning. URL: <http://www3.telus.net/linguisticsissues/constructivist.html>.
6. Kontseptsiia hromadianskoi osvity v Ukraini. [The concept of civic education in Ukraine] URL: <http://library.kr.ua/women.html/pgrovuindx.html>.
7. Filozofska metodolohiia yak chynnyk modernizatsii profesiinoi pidhotovky pedahoha, (2006). [Philosophical methodology as a factor of modernization of teacher training]. Melitopol : MDPU; Simferopol : Tavriia [in Ukrainian].
8. Habermas, J. (1988). Die Einheit der Vernunft in der Vielfalt ihrer Stimmen. Nachmetaphysisches Denken. Frankfurt am Main : Suhrkamp.
9. Troitska, T.S., Osadchy, V.V. (2019). Philosophical and methodological landmarks of value and semantic information VS the “dictatorship” of digital information in the modern anthropological situation. *Ukrainian journal of Educational Studies and Information Technology*. Vol 7. 2019. № 4.

10. Troitska, O.M. (2016). Dialoh i tolerantnist u kulturno-osvitnomu prostori vyshchoi shkoly. [Dialogue and tolerance in the cultural and educational space of higher education]. Melitopol : Vyd-vo MDPU imeni B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].

Nabokova Anna Sergiyivna

PhD Student at the Department of History, Archeology and Philosophy
Bohdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University
20, Hetmanska str., Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine

AXIOLOGICAL FUNDAMENTALS OF CIVIL CULTURE DEVELOPMENT OF FUTURE PROFESSIONALS: PHILOSOPHY OF POSSIBILITIES

The relevance of the study is related to the need for conceptual and methodological strengthening of the development of civic culture of higher education students. Analysis of the theoretical and practical experience of civic education and education, in general, shows a significant dependence of its success and the success of the social movement on the successful use of traditional values and the latest value concepts of modernization change. But the pedagogy of modern higher education in the formation of civic culture of future professionals does not sufficiently use the methodology and philosophical and axiological understanding of the contradictory and often ambivalent interpretive “palette” of values and worldviews of youth as a subject of cultural and educational space. The purpose of the article is to determine and substantiate the axiological potential of philosophy in the development of civic culture of higher education. Research methods are a set of analytical-theoretical and hermeneutic-phenomenological nature (analytical-synthetic, reflective-evaluation, methods of theorizing, universalization, etc.), which allowed to reveal patterns, trends and directions of axiological strengthening of civic culture of future professionals and their formation. consciousness. The complementarity of philosophical methods is ensured by the systematization of methodological approaches for the separation of author’s ideas and positions, methods of modeling the thesaurus of basic definitions. The results of the study are to substantiate the role of philosophy as a methodology for changing the status of pedagogy to pedagogical philosophy, which reflects the philosophical – humanistic paradigm of modern education, namely: identified contradictions in the development of civic culture Homo educandus, identified influential factors of its value and meaning. to civic growth; the role of philosophy in directing pedagogical research to create a “picture” of civic unity, which unfolds around the significance of norms, rules, ideals, values; through the axiological dimension of personality formation is explained in the unity of social, civic and individual-personal; proved the importance of philosophical axiology in the inclusion in the research field of pedagogy of value-semantic existential phenomena, in revealing the potential of cultural and educational space and its role in expanding the vectors of individual choice of individual cultural and educational trajectory of civic growth.

Key words: *axiological approach, civic competence, cultural and educational space, interdisciplinarity, pedagogical philosophy, worldview changes, value-semantic attitude to the world, philosophy of education.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 303.4:316.334.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.12>**Щерба Олеся Іванівна**

кандидат соціологічних наук, доцент,
докторант відділу історії та теорії соціології
Інституту соціології Національної академії наук України
вул. Шовковична, 12, Київ, Україна

СТРУКТУРА ПОТРЕБ СПОЖИВАЧІВ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНИХ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЙ ЦІННОСТЕЙ І ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Метою статті є виявлення суперечностей поміж теоретичними підходами щодо тлумачення цінностей та ціннісних орієнтацій, наукове обґрунтування, визначення та виокремлення основних властивостей цінностей та суміжних із ними понять, а також вплив та зв'язок цінностей із структурою потреб споживачів. У статті розглянуто задану проблематику в дослідженнях класиків соціології, таких як М. Вебер, Е. Дюркгейм, Н. Смелзер, Т. Парсонс, П.О. Сорокін, М. Рокіч, А. Маслоу; радянських учених: С.Л. Рубінштейна, А.Г. Здравомислова, В.О. Ядова, О.М. Леонт'єва, Д.О. Леонт'єва, сучасних українських науковців-соціологів А.О. Ручки, В.С. Бакірова, Є.І. Головахи, Н.В. Костенко, Т.О. Петрушиної, В.М. Гесця, В.Р. Сіденка, О.М. Балакіревої, Ю.Б. Савельєва. Аналіз поглядів дав змогу зробити висновок про те, що цінності, будучи компонентом свідомості окремої людини, виступають також невіддільним складником і суспільної свідомості. Подано порівняння поняття цінностей із такими поняттями, як соціальна установка, норми, цілі, сенси, мотиви діяльності та потреби споживачів. Акцентовано, що сутнісно потреби діють «тут і тепер», висловлюючи поточний стан динамічних відносин споживача зі світом, а їхня внутрішня значущість і спонукальна сила постійно змінюються. Зазначено, що повноцінне мотивування життєдіяльності споживача пов'язано зі спонукальною дією як потреб, так і цінностей; наголошено, що якщо перші відображають природно-індивідуальний, багато в чому стихійний план мотивації, то другі виражають соціокультурні регулятори й активатори мотивації, є стійкішими і стабільнішими. Наголошено на вагомості та актуальності вивчення індивідуальних цінностей для сегментації потенційних споживачів. Наголошено, що особистісні цінності виражають «консервовані» відносини зі світом, узагальнені й перероблені сукупним досвідом соціальної групи, і в своєму функціонуванні вони практично не залежать від ситуативних чинників. Звернено особливу увагу на те, що цінності тісно пов'язані із соціальними змінами та відображають їх. Сформульоване власне авторське визначення понять «цінності» та «ціннісні орієнтації».

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, соціальна установка, норми, цілі, сенси, мотиви діяльності, потреби споживачів.

Вступ. Соціальний діапазон і загальнонаукова сутність цінностей, потреба в інтеграції знань про людину активізують пошуки вчених у визначенні наукового статусу, ролі та змісту цінностей в соціокультурних умовах початку третього тисячоліття. Це пов'язано з тим, що, будучи найважливішим компонентом структури особистості, цінності виступають як регулятори поведінки, які проявляються в усіх сферах діяльності людини. Особливо важливими цінності виступають у сфері споживання у постіндустріальну епоху розвитку «суспільств споживання». Цим і зумовлена актуальність теми дослідження.

Вивченням проблем цінностей та ціннісних орієнтацій займалися як класики-соціологи, такі як М. Вебер, Е. Дюркгейм, Н. Смелзер, Т. Парсонс, П. О. Сорокін, М. Рокіч, так і радянські вчені – С.Л. Рубінштейн, А. Г. Здравомислов, В.О. Ядов, О.М. Леонт'єв, Д.О. Леонт'єв. Вагомий внесок у дослідження даного питання зроблено сучасними українськими вченими-со-

ціологами А.О. Ручкою, В.С. Бакіровим, Є.І. Головахою, Н.В. Костенко, Т.О. Петрушиною, Ю.Б. Савельєвим. Визнаючи важливість даних досліджень, недостатнім є вивчення впливу та зв'язку цінностей із структурою потреб споживачів.

Метою статті є виявлення суперечностей поміж теоретичними підходами щодо тлумачення цінностей та ціннісних орієнтацій, наукове обґрунтування, визначення та виокремлення основних властивостей цінностей та суміжних з ними понять, а також вплив та зв'язок цінностей із структурою потреб споживачів.

Поставлена мета дозволяє визначити такі **завдання дослідження**: теоретико-методологічне обґрунтування понять «цінність» та «ціннісна орієнтація»; узагальнення науково-дослідницького доробку українських та зарубіжних вчених щодо заданої проблематики; виявлення і аналіз зв'язку між цінностями та цілями, сенсами, нормами, соціальною установкою, мотивами діяльності індивідів та потребами споживачів; сформулювати власне визначення понять «цінності» та «ціннісні орієнтації».

Методи дослідження. У процесі написання статті застосовувались такі загальнонаукові методи досліджень, як порівняння, аналіз і синтез.

Поняття «цінність» і «ціннісна орієнтація» виникли на межі декількох дисциплін – філософії цінностей, аксіології – науки про цінності, соціальної та культурної антропології, соціології, соціальної психології та загальної психології, а також численних теорій і течій у цих сферах.

Велику увагу поняттю «цінність» приділено в працях зарубіжних та українських вчених. У своєму аналізі світової історії і змінюваних цивілізацій вони прагнули виявити якісну своєрідність кожного суспільного розвитку. При цьому суспільство, згідно їх підходів, є системою переконань і цінностей, що виражають дух того чи іншого народу. Отже, для того щоб вивчити суспільство, необхідно вивчити цінності, що є основою суспільного життя.

На понятійному рівні відсутнє чітке уявлення про те, до чого відноситься саме слово «цінність». Воно використовується різними авторами в абсолютно різних, іноді взаємовиключних і неспівставних сенсах.

Цінності нерідко зводять або протиставляють потребам [1–5], прирівнюють до сенсів [3; 6; 7], порівнюють із нормами [8; 9], ототожнюють з особистими цілями індивідів [10; 11], позбавляючи, відповідно, цінність власного змісту. Розглянемо, які підходи існують у соціології для визначення поняття цінностей.

Виклад основного матеріалу

1. Теоретико-методологічні підходи до вивчення понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» класиків соціології.

Першим соціологом, який ввів проблему цінностей в суспільні науки, був Макс Вебер. Він уважав, що цінності виражають спрямованість інтересів різних соціальних верств у різні історичні періоди.

Найважливішим методологічним інструментом Вебера є категорія «ідеального типу» [12, с. 46]. Ідеальний тип – це і є так званий інтерес епохи, представлений у вигляді теоретичної конструкції, схеми. Ідеальні типи повинні бути сконструйовані чітко і однозначно. У цьому сенсі вони більш чужі світу, але тим самим вони краще виконують свої функції. М. Вебер розрізняв три ідеальних типи – традиційний, раціональний і харизматичний. На основі цих типів він виділяє такі цінності, як: братська любов; формальна раціональність, стихійно-екстатичне начало, харизма. Ці ідеальні типи не виступають в емпіричній реальності в чистому вигляді, але, тим не менш, є основними цінностями, які притягуються і протистоять один одному.

Цінність, за Вебером, – це норма, яка має певну значимість для соціального суб'єкта. У своїй книзі «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебер підкреслював важливість етичних і релігійних цінностей протестантизму для розвитку капіталістичного духу.

Інший класик-соціолог Еміль Дюркгейм у своїй роботі «Ціннісні і «реальні» судження» розглянув дві різні точки зору на те, що таке цінність. Згідно з першою, «цінність речі виступає як проста констатація вражень, вироблених річчю в силу її внутрішніх властивостей» [13, с. 295]. Друга точка зору ґрунтується на «реальних» судженнях. Вона передбачає, що

цінностям властива та ж об'єктивність, що і речам. Дюркгейм стверджує, що всі цінності існують поза та навколо нас.

Дюркгейм виокремлював серед ціннісних і «реальних» суджень загальне поняття – «ідеал». Перший вид ідеалів – реальні. Їх призначення тільки висловлювати реальності, до яких вони додаються. Ідеал служить символом для речі, сприяючи її засвоєнню мисленням. Другий вид – ціннісні ідеали. Для них характерним є перетворення реальностей, до яких вони належать. Тут саме річ є символом для ідеалу і дає можливість уявити її собі різним людям.

Очевидно, що реальні і ціннісні судження мають відмінності, згідно ідеалів кожного судження. Перші тільки аналізують і правдивіше висловлюють реальність. Другі ж, ціннісні, навпаки, містять висловлювання про новий аспект, яким реальність збагатилася під дією ідеалу: «одна і та ж річ може або втратити наявну у неї цінність, або набути іншу цінність, не змінюючи свою природу; достатньо того, щоб змінився ідеал» [13, с. 309].

Представник Гарвардської соціологічної школи Талкот Парсонс писав: «Цінності ... це складові частини соціальної системи ... загальноприйняті уявлення про бажаний тип соціальної системи» [14, с. 368]. Науковець визначав цінність як засіб для визначення соціальних зв'язків, нормативний стандарт соціальної поведінки особистості, диференціації і інтеграції соціальних систем, оскільки будь-яка спільнота передбачає існування деяких поділюваних усіма загальних моральних цінностей.

Розробник цивілізаційної теорії Арнольд Джозеф Тойнбі стверджував: «Цінність, подібно до часу, відносна» [15, с. 87]. Вчений вважав неможливим існування універсальних константних цінностей світової цивілізації.

Одне з провідних місць в дослідженні цінностей займають роботи Питирима Сорокіна, який прагнув розкрити механіку суспільного життя на основі аналізу факторів соціальної поведінки. Спільне життя людей розумілася Сорокіним як система залежностей різних рівнів і форм. Серед таких необхідних форм залежності, як економічна, культурна, біологічна, територіальна, найбільш значимою є соціальна. Її утворює «психічна взаємодія індивідів, що реалізується в актах їхньої поведінки». У різноманітті ж актів поведінки завжди можна виявити механізм соціального контролю у вигляді певних стандартів і соціальних санкцій. Вони і формують субкультуру регуляції, існування групи. У зміні різних механізмів контролю і полягає сутність історичного процесу [16, с. 504]. Таким чином, згідно вченого, стійкість форм соціальної поведінки залежить від соціально-мотиваційних аспектів поведінки, домінуючої системи цінностей.

Одним із основних напрямків дослідження соціології, на думку Мілтона Рокіча, повинно бути вивчення цінностей. Недарма в своїй роботі «Природа людських цінностей» він стверджує, що соціологія, яка вивчає людину в її співвіднесенні з культурою і суспільством, і є наука про цінності людини і суспільства; у будь-якій теорії суспільства, явно чи неявно, все одно присутня загальна теорія цінностей [11]. Цінності в соціології розглядаються як фундаментальні моральні і етичні норми, що виконують одночасно регулятивну і прогностичну функції і забезпечують цілісність соціальних систем за допомогою нормативного регулювання і корекції процесів, що відбуваються в суспільстві, перспектив розвитку особистості і поведінки людей.

2. Цінності в теоретичному доробку досліджень радянських учених

Великий внесок у розвиток теорії цінностей і їх ролі в життєдіяльності особистості внесений вченими радянського періоду. До поняття цінностей вони підходили, керуючись марксистською філософією, яка виводить поняття цінності з суспільних відносин. Наприклад, С.Л. Рубінштейн розуміє цінності як похідні від співвідношення світу і людини, «наявність цінностей є прояв небайдужості людини по відношенні до світу, що виникає із значущості різних сторін, аспектів світу для людини, для її життя» [17, с. 383].

Згідно з дослідниками А.Г. Здравомисловим та В.О. Ядовим [18, с. 199] ціннісні орієнтації необхідно пов'язувати з психологічними поняттями установки особистості. І якщо цінність, згідно вчених, має суспільний характер, то такі установки особистості надалі також почали розглядати як соціальні, а саме поняття ціннісних орієнтацій – як соціально-психологічний.

А.Г. Здравомислов [19, с. 202–203] визначає ціннісні орієнтації як важливі елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда й усією сукупністю його переживань. Вони відокремлюють важливе для певної людини від несуттєвого.

Вчений зазначає, що стійка структура ціннісних орієнтацій визначає такі якості особистості, як активність життєвої позиції, наполегливість у досягненні цілей, вірність певним принципам та ідеалам, цілісність, надійність; і, навпаки, суперечливість в ціннісних орієнтаціях тягне за собою непослідовність, непередбачуваність поведінки людини; нерозвиненість ціннісних орієнтацій особистості визначає її інфантилізм, панування зовнішніх стимулів у поведінці особистості, а, отже, конформізм, безликість людини [19, с. 203]. Стійка структура, несуперечливість та цілісність системи ціннісних орієнтацій є показником зрілості і автономності особистості, її суперечливість і «розірваність» – показником незрілості і маргіальності особистості.

Ціннісна сфера, згідно з вченим Д.О. Леонтьєвим, є однією із значущих аспектів рушійних сил соціальної активності особистості. Так, вчений визначає особистісні цінності як «консервовані» відносини особистості зі світом, що відображають різноваріантні аспекти загальнолюдського досвіду [3]. Кожна особистість характеризується властивою їй індивідуальною послідовністю особистісних цінностей. Для зрілої особистості цінності виконують функцію перспективних стратегічних життєвих цілей або смислових орієнтирів.

Сьогодні є декілька підходів до класифікації цінностей. Д.О. Леонтьєв виокремлює три форми існування цінностей [20, с. 37]:

1) цінність як суспільний ідеал, такі цінності можуть бути як загальнолюдськими (істина, краса, справедливість), так і конкретноісторичними (патріархат, рівність, демократія);

2) цінність, об'єктивована у вигляді творів матеріальної і духовної культури, або людських вчинків, які є конкретним предметним втіленням суспільних ціннісних ідеалів;

3) особистісна цінність як джерело мотивації поведінки людини.

Динамічність ціннісної сфери демонструє мобільність провідних особистісних установок і їх ситуативне співвідношення: деякі цінності мають вищий ранг в певних умовах, в той час як у інших суб'єктивна значимість знижується [3].

Отже, психологи розглядають цінності не як щось іманентне, а як те, що створено людською свідомістю в процесі діяльності та спілкування. При цьому ціннісне ставлення індивіда до зовнішнього об'єкта опосередковано орієнтацією індивіда на інших людей, на суспільство в цілому, на вироблені суспільством і пануючі в ньому ідеали, уявлення, норми.

Детальніше розглянемо поняття «цінностей» і «ціннісні орієнтації» та поняття, близькі до них за значенням.

3. Цінності і цілі

Досить складні відносини між поняттями цінність і мета. Деяка частина цінностей може трактуватися як цілі, але тільки як термінальні цілі всієї життєдіяльності людини, які і надають їй сенс.

М. Рокіч виділяє два класи цінностей:

– термінальні (цінності-цілі) – переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути;

– інструментальні (цінності-засоби) – переконання в тому, що якийсь характер дій або властивість особистості є кращими в будь-якій ситуації.

Набір цих цінностей у людини з плином часу залишається незмінним, змінюється лише їх ієрархія. Мотиви поведінки людей визначають термінальні цінності, а цінності-засоби є специфічним інструментом їх реалізації.

Термінальні цінності є стійкішими і мають вищий статус. В сукупності вони утворюють світогляд особистості. Цінності Рокіч характеризує за наступними ознаками [11]:

– витоки цінностей спостерігаються в культурі, суспільстві і у особистості;

– вплив цінностей простежується практично у всіх соціальних феноменах, які заслуговують на вивчення;

– загальної кількості цінностей, які є надбанням людини, порівняно мало;

- всі люди володіють одними і тими ж цінностями, хоча і в різній мірі;
- цінності організовані в системи.

Схожою до М. Рокіча є судження творця економічної соціології Нейла Смельзера, який говорить про цінності як про «переконавання щодо цілей, які поділяють в суспільстві (спільноті), до яких люди повинні прагнути, і основних засобів їх досягнення (термінальні та інструментальні цінності)» [10, с. 660].

Вважаємо, що для того, щоб поглибити розуміння сутності ціннісних орієнтацій, повніше розкрити їх особистісно-розвиваючий потенціал, доцільно виокремити в їх структурі смисло-вий компонент.

4. Цінності і сенси

Д.О. Леонтьєв визнає смислову сферу головною, конститууючою підструктурою особистості. Особистість можна розуміти як «цілісну систему смислової регуляції життєдіяльності», в якій враховується вся система відносин зі світом в цілому, причому в контексті всієї дальньої тимчасової перспективи [3, с. 154]. У підсумку, «орієнтуючись на сенс, людина піднімається над ситуацією» [3, с. 156].

Дослідник розрізняє три рівні смислової регуляції життєдіяльності особистості, в які входять смислові структури [3]: 1) перший рівень представлений особистісними сенсами і смисловими установками; 2) мотиви, смислові конструкти і смислові диспозиції; 3) особистісні цінності.

Вчений вважає [3, с. 251], що особистісна цінність є однією з різновидів смислових структур особистості. Вона проявляє себе як «стабільне джерело змістоутворення і мотивоутворення», витoki якого знаходяться «в соціокультурному цілому, до якого належить суб'єкт».

У подібній площині розумів цінності і винахідник логотерапії Віктор Франкл, який говорив, що цінності – це «універсалії сенсу, що кристалізуються в типових ситуаціях, з якими стикається суспільство або навіть все людство» [7]. Інакше кажучи, цінності носять загальнолюдський характер, а сенси у кожного свої, але при цьому є і об'єктивовані сенси, інакше б люди не могли зрозуміти один одного. У своїй праці вчений виокремлює особистісні цінності (творчості, переживання, ставлення).

Підтримує таке бачення цінностей як смислоутворювальну вісь культури і українська соціологиня Н.В. Костенко. Вчена вважає, що поряд з цінностями серед визначальних регуляторів соціокультурних диференціацій істотна роль належить суб'єктивним значимостям, сенсам, що організують індивідуальні та колективні дії. Дослідниця зазначає, що «в соціології, феномен сенсу стійко присутній в двох найважливіших перспективах: 1) культури і дії з характерним для них співвіднесенням сенсів з цінностями, символами, культурними об'єктиваціями, великими культурними системами; і 2) з значимостями каузальних і телеологічних схем поведінки у вигляді цілей, орієнтацій, преференцій, очікувань взаємодіючих суб'єктів» [6, с. 20].

Н.В. Костенко подає цікаву для нас емпіричну кластеризацію типів українських респондентів як з (1) вираженим пріоритетом «сенсу життя», з недвозначною артикуляцією важливості певних сфер («Гармонія», «Матеріалісти», «За справедливість»), так і з (2) високою або, навпаки, низькою значущістю усіх світів, підвищеною або зниженою увагою до життя взагалі («Активісти» і «Втомлені» відповідно) [21, с. 297]. Дослідниця вважає, що смислова сегментація українського соціуму залишається втіленням соціальних структур, і в ній домінують орієнтири традиційного суспільства. Сенси громадського вдосконалення більш значимі для соціально ущемлених категорій громадян, у той час як екзистенційні значимості людського існування - привілей благополучної публіки. Реалізація творчих задумів й досягнення висот професійної кар'єри, що найчастіше асоціюється з категорією сенсу як особливою «натхненною» значимістю, в дійсності витісняється на периферію смислових сфер. І вже зовсім незначна частина, переважно молодь, надає життєвого сенсу прагненню бути сучасним, освоювати складний світ нових комунікацій і технологій [21, с. 302].

Говорячи про цінності, не можемо оминати поняття «норми», яке деякі дослідники навіть ототожнюють з цінностями, а більшість вчених вказує на тісний зв'язок між ними.

5. Цінності і норми

Українські вчені В.С. Бакіров та А.О. Ручка зазначають, що цінності-об'єкти та цінності-норми, взаємообумовлюють одна одну. При цьому цей зв'язок може набувати таких форм [8, с. 12]:

1) цінності-норми можуть бути повністю інтеріоризовані індивідом і перетворитися в цінності-об'єкти на рівні переконань. Тим самим цінності-норми втрачають характер зовнішньої норми, остання перетворюється у внутрішній імператив особи;

2) цінності-норми можуть бути засвоєні індивідом тільки як інструмент для досягнення інших цінностей. У цьому випадку вони не втрачають свого нормативного характеру, бо не переходять на рівень переваг і не перетворюються в цінності-об'єкти;

3) певні цінності-норми можуть виступати лише у формі знання про те, що вони існують, однак це не супроводжується їх засвоєнням, інтеріоризацією;

4) зміст певних цінностей-норм може бути невідомим для індивідів. Це означає, що для певних цінностей-об'єктів (на рівні переконань) відсутні еквіваленти у світі цінностей-норм.

Отже, між цінностями-об'єктами та цінностями-нормами може бути встановлена як їхня узгодженість, так і неузгодженість. Те, що конкретно цінує окремих індивід або що він бажає здобути, не завжди в соціумі визначається як цінність. І навпаки, те, що визначається соціумом як цінність, не завжди цінується окремим індивідом.

Продовжує дискусію про цінності та норми, інша українська дослідниця Т.О. Петрушина. Соціолог зазначає [9, с. 185], що цінності і норми є базовими регуляторами поведінки, але регуляторами різного характеру. Норма – це правило поведінки, яке імперативно наказує і вимагає в конкретних ситуаціях дій певного типу. Вона задає певні межі, кордони допустимих варіацій, в яких соціальна поведінка зберігає свої якісні характеристики і встановлену впорядкованість. Цінністю є те, що має значимість для суб'єкта, смислоутворюючим началом його життєдіяльності. Цінністю може бути предмет будь-якої природи, матеріальної або ідеальної, ідея, якість якогось об'єкта або суб'єкта і т. д. – все, що відіграє важливу роль в житті людини і здатне задовольняти її відповідні потреби.

Таким чином, система цінностей має подвійну основу. Аналіз поглядів класиків соціології та сучасних вчених дозволяє зробити висновок про те, що цінності, будучи компонентом свідомості окремої людини, виступають також невід'ємною складовою і суспільної свідомості. Виступаючи елементом культури, цінності виконують в суспільстві інтегративну функцію, тобто допомагають індивіду вибирати соціально схвалювану поведінку. Для особистості система цінностей є головним мотиватором соціальної дії, впливаючи на потреби і інтереси. Через систему цінностей, які накопичуються в культурі суспільства, відбувається регуляція поведінки індивідів. За допомогою цінностей, існуючих в соціумі, особистість засвоює соціальний досвід і відтворює його. Однак важливою є задача засвоєння індивідами і прояви цього досвіду в певних вчинках. Для цього слід піддати аналізу ті потреби і мотиви, які спонукають людину до активності. При цьому виникає питання мотивації. В деякій мірі вибір мотиву пояснює поняття соціальної установки, або аттитюда.

Психологічна категорія цінності відноситься до широкого класу мотиваційних явищ. У психіці людей цінність виникає разом з появою позитивної або негативної емоції, з'єднаної зі знанням, яке дозволяє зробити вибір варіантів поведінки або діяльності. Це вказує на інтегративний характер цінностей як психологічних утворень, що включають когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти і виступають в нерозривній єдності цих компонентів.

На макросоціальному рівні наприкінці ХХ ст. констатується системна трансформація соціальної структури в логіці переходу від моделі «суспільства соціального добробуту» з міцним середнім класом виробників до моделі «суспільства споживання» з опорою на масового споживача-користувача. В особистісному плані такий перехід супроводжується змінами у внутрішній психологічній структурі, в якій непомірно розростається сфера потреб за рахунок зменшення вершинних ціннісно-сміслових утворень. Саме потреби є основою для виникнення мотивів – безпосередніх збудників поведінки.

Розглянемо детальніше співвідношення ціннісної структури особистості з її сферою потреб.

6. Цінності і потреби

Дослідники виявляють зв'язок між цінностями і потребами особистості. Так, Д.О. Леонт'єв вважає їх різновидами стійких мотиваційних утворень. При цьому потреби переживаються як безпосереднє відчуття зв'язку зі світом, як потреба у взаємодії з ним, їх реалізація призводить до тимчасового насичення і дезактуалізації потреби. Цінності ж носять відбиток узагальненого і переробленого соціального досвіду, сприймаються як щось зовнішнє, переживаються як «ідеали – кінцеві орієнтири бажаного стану справ», причому бажаного об'єктивно, «не тільки для мене одного» [3, с. 227]. Чим більше переважає компонент потреб в структурі мотивації, тим сильніше проявляється в людині тваринне начало.

Інший вчений О.М. Леонт'єв вказує, що цінності «не егоїстичні». На відміну від потреб, вони не обмежені даним моментом і не призводять до чогось зсередини, а «притягують ззовні» [2]. Тобто дослідник вважав потреби скороминучими, а цінності – вічними.

А. Маслоу переконаний [5, с. 127], що цінності так само значимі для особистості, як фізіологічні потреби. Дослідник в якості цінностей розглядає самі потреби, особливо ті, які носять духовний характер – потреби в захисті і безпеці; в приналежності до соціальної спільності; в дружбі і любові; в повазі, гідності, схваленні, самоповазі. Вчений зазначає, що «... самій людській природі безсумнівно притаманні вищі цінності, і їх можна в ній відшукати. Це повністю суперечить давнішому і більш звичному переконанню, що вищі цінності є породженням надприродного божественного начала або якихось інших начал, що знаходяться за межами людської природи» [4, с. 103]. Отже, дослідник високо цінував здатність людини прагнути та продукувати вищі цінності.

Маслоу вважав, що «вища природа людини спирається на його нижчу природу, як на основу, і без цієї основи просто здатна впасти. Тобто для більшості людства набуття вищої природи немислимо без задоволення природи нижчої. Кращий спосіб розвинути вищу природу – це спочатку здійснити і задовольнити нижчу природу, перетворивши її в опорну основу. Крім того, вища природа людини спирається також на сприятливі або відносно сприятливі умови навколишнього середовища, актуальні і попередні» [4, с. 105]. Отже, на думку вченого, без задоволення первинних потреб, неможливим та недоцільним є намагання людей задовольнити свої вищі потреби.

На думку українського соціолога Є.І. Головахи «предмети потреб, будучи усвідомленими особистістю, стають її провідними життєвими цінностями» [1, с. 258–259]. Тобто важливим є саме усвідомленість індивідом його потреб.

Отже, сутнісно потреби діють «тут і тепер», висловлюючи поточний стан динамічних відносин споживача зі світом, їхня внутрішня значущість і спонукальна сила постійно змінюються. Особистісні цінності виражають «консервовані» відносини зі світом, узагальнені і перероблені сукупним досвідом соціальної групи, і в своєму функціонуванні вони практично не залежать від ситуативних чинників. Таким чином, потреби у споживачів є ситуативними, а цінності – стабільні.

За формою репрезентації потреби переживаються як бажання, напруження і т. п., цінності переживаються як ідеали, тобто кінцеві орієнтири бажаного стану справ не тільки для самого себе, а й для інших. При цьому ціннісні ідеали можуть і не усвідомлюватися суб'єктом, але від цього сила ціннісного відношення не втрачається. Крім того, в структурі мотивування ці ідеали, як правило, носять основну роль, підпорядковуючи потреби, регулюючи їх спонукальним потенціалом, актуалізуючи ті потреби, які близькі ідеалу, і знижуючи дію інших, що не відповідають ідеалу.

Важливо відзначити момент з'єднання, «зустрічі» потреб споживача і цінностей, що їм відповідають, в процесі діяльності, який носить складний характер і веде до утворення особистісного сенсу. Цей сенс багато в чому обумовлює життєвий шлях особистості.

Таким чином, повноцінне мотивування життєдіяльності споживача пов'язано зі спонукальною дією як потреб, так і цінностей. Якщо перші відображають природно-індивідуальний,

багато в чому стихійний план мотивації, то другі виражають соціокультурні регулятори і активатори мотивації, більш стійкі і стабільні. Якщо споживач заряджається потребами, то він живе згідно своїх цінностей. Такі найважливіші особистісні утворення, як ідеали, сенси, переконання, принципи та ін., формуються на базі цінностей, засвоєних і сприйнятих в культурі. Ці утворення складають внутрішній духовний стержень особистості, її ментальну сутність.

А.О. Ручка, характеризуючи процес трансформації сучасного українського суспільства, підкреслює, що зміни, які відбуваються, викликають різне ставлення до них з боку існуючих суспільних груп. Одні розглядають ці зміни як загрозу їхньої ідентичності, інші, навпаки, вбачають у них шанси зміцнення своєї ідентичності або створення нової. В процесі трансформації суспільства ідентичність постає як цінність для індивідів і суспільних груп, що, власне, дає можливість зрозуміти і пояснити їхню поведінку та дії [22, с. 8]. Вчений зазначає, що певні моральні, естетичні, релігійні, пізнавальні прагматичні та інші цінності можуть бути генералізованою основою легітимності поведінки людей.

У науковій літературі поділяють цінності на індивідуальні і соціальні. Реалізація індивідуальних функцій цінностей забезпечує адаптацію людини до оточуючого природного і соціального середовища, а також сприяє подоланню границь її екзистенції (через самовдосконалення, саморегуляцію, розвиток мислення, особистої моралі). Соціальна функція цінностей базується переважно на соціальній інтеграції, в межах якої наголошується стабільність, контроль, згуртованість, профілактика девіантної поведінки. Реалізація цієї функції цінностей пов'язується з так званою соціальною раціоналізацією, яка слугує виправданню соціальних інтересів. На практиці індивідуальні і соціальні функції цінностей взаємопронизують і доповнюють одна одну [8, с. 9].

Проаналізуємо поняття індивідуальних цінностей та їхню роль у формуванні структури потреб споживачів.

7. Індивідуальні цінності і потреби споживачів

Індивідуальні (персональні або особистісні) цінності споживачів – важливий фактор відмінностей споживчих рішень. Цінності споживачів – це їхнє уявлення про життя і прийнятну поведінку. Цінності виражають цілі, які мотивують людей, і відповідні шляхи для досягнення цих цілей. Стійкість цінностей, їхня центральна позиція в структурі особистості зумовили використання цінностей в аналізі споживчої поведінки – вибору продукту, марки, сегментування ринку.

Згідно з українськими соціологами [23, с. 87], цінності розуміються як складова світогляду людей, а саме як культурно обумовлені стійкі уявлення про те, що саме у певному соціумі є соціальним благом для людини. З цінностей випливають життєві цілі і плани людей, тобто їх цілеспрямована діяльність. Якщо цінності не відповідають вимогам часу і соціальним обставинам, будь-яка навіть на перший погляд раціональна діяльність виявляється стратегічно неефективною. Так сталося з пострадянськими цінностями, які суперечили не тільки сучасним європейським, а й багатьом загальнолюдським цінностям (наприклад, цінності так званої "класової моралі", які суперечать навіть традиційним вимогам релігійної моралі).

Цінності, домінуючі в нації, є її національним характером. Як зазначають Дж.Ф. Енджел, Р.Д. Блекуел та П.В. Мініард «національні цінності, а не природні ресурси – причина багатства і бідності націй» [24, р. 443]. З цим твердженням ми цілком погоджуємося. Багатство природних ресурсів України та багатьох країн Африки не забезпечило громадянам цих країн високого рівня життя. Винятками є лише країни Близького Сходу з великими запасами нафти, які змогли забезпечити власне населення усіма необхідними (і надлишковими) благами, усі ж інші країни з найвищим рівнем природних ресурсів на одиницю населення, – серед найбідніших у світі. При цьому країни з практично повною відсутністю природних ресурсів та сільськогосподарських земель, такі як Сінгапур чи Японія, – серед найбагатших у світі. Причина цього саме у цінностях. Це стосується також і якості та доступності медичних послуг, які у Японії та Сінгапурі є найкращими у світі, а також у захисті громадянських прав і свобод та захисті прав споживачів.

Український дослідник Ю.Б. Савельєв, проаналізувавши проблеми, які не дозволяють Україні ефективно розвиватися, вважає, що «основною перешкодою розвитку України є не цінності, а несформованість відчуття екзистенціальної безпеки у переважній більшості населення, причиною чого є стійка абсолютна і відносна бідність, а також висока нерівність» [25, с. 25]. Однак, з даним твердженням ми не погоджуємося, оскільки і відчуття незахищеності, і бідність, і нерівність саме і впливають із цінностей, які (не) притаманні українцям.

Індивідуальні цінності відображають вибір індивіда з тих ціннісних систем, яким він представлений. Індивідуальні цінності споживача щодо економії коштів і марнотратства можуть визначати, в якій пропорції він ділить свій бюджет між траченням і заощадженням.

Використання індивідуальних цінностей для аналізу споживчої поведінки передбачає їхній опис, вимірювання і моделювання. Для цього використовують Шкалу цінностей М. Рокіча. Аналітики споживчої поведінки використовують цінності цієї шкали як критерії сегментації населення на гомогенних індивідів, що мають спільні системи цінностей.

Для отримання інформації про причини надання переваги споживачами товарів однієї фірми товарам інших фірм, а також для порівняння переваг в торгових марках серед різних сегментів ринку використовують Шкалу цінностей Ш. Шварца. Під цінностями соціолог розуміє «пізнані» потреби, що безпосередньо залежать від культури, середовища, менталітету конкретного суспільства. Під час розроблення опитувальника дослідник використовував методику Рокіча, модифікувавши її концептуальну базу. В основі опитувальника Шварца лежить теорія, згідно з якою всі цінності поділяються на соціальні та індивідуальні. Єдине, на думку дослідника, що відрізняє одну цінність від іншої, є її мотиваційне підґрунтя. Ш. Шварц визначає десять типів цінностей відповідно до характеру мотивацій, на яких ці цінності базуються: «Конформність», «Традиція», «Добро», «Універсалізм», «Самостійність», «Стимуляція», «Гедонізм», «Влада», «Досягнення», «Безпека» [26].

Останнім часом значного поширення набула концепція «ціннісного зсуву» Р. Інглхарта, яку ми також можемо використовувати при дослідженні цінностей споживачів. Для ціннісного підходу Р. Інглхарта характерний акцент на уявленні про нерозривний взаємозв'язок цінностей з соціетальними процесами. Важливими в контексті нашого дослідження є дві його гіпотези: 1) гіпотеза ціннісної значимості того, чого бракує передбачає, що найбільшу суб'єктивну цінність для індивіда або групи має те, чого не вистачає, так зване дефіцитне благо; 2) гіпотеза соціалізаційного лагу стверджує, що стан соціально-економічного середовища і ціннісні пріоритети взаємодіють не прямо, а опосередковано співвідносяться часовим лагом.

Згідно з концепцією Інглхарта культура змінюється поступово, відповідаючи на виклики внутрішнього і зовнішнього середовища з можливим «соціальним лагом». «Зміни в соціально-економічному оточенні, впливаючи на життєвий досвід індивідів, тим самим сприяють переформуванню переконань, позицій та цінностей на індивідуальному рівні» [27, с. 39].

В іншій праці «Модернізація, культурні зміни і демократія» Р. Інглхарт спільно з К. Вельцелем зазначає, що: «модернізація в соціально-економічній сфері створює об'єктивні передумови, що дозволяють людям будувати своє життя на основі власного вибору. Зростання надання пріоритету цінностям самовираження веде до того, що люди починають вимагати свободи вибору і відстоювати її. Демократичні ж інститути закріплюють права, що дозволяють людям діяти на основі свободи вибору» [28, с. 13]. Усі ці три процеси, вважають дослідники, ведуть до збільшення ролі самостійного вибору. Оскільки здатність до самостійного вибору є відмінною рисою, притаманною саме людям, вчені характеризують процеси, що формують цей потенціал, як феномен людського розвитку.

Цінності проявляють свою значимість в процесі прийняття рішення про покупку вже на стадії усвідомлення потреби. Вони впливають також і на стадії формування споживачем оціночних критеріїв товарів та послуг. Цінності впливають також і на ефективність комунікаційних програм при просуванні товару на ринок. Цінності – це стійкі мотиви, або життєві цілі, які люди шукають. Тому маркетологи часто подають людям засоби досягнення цих життєвих цілей. Ціннісні орієнтири споживачів можуть впливати і на попит. Споживачі із певними ціннісними орієнтаціями віддають перевагу товарам чи послугам з певними характеристиками.

Для того щоб зрозуміти, як цінності визначають ринковий попит, може використовуватися багатоступеневий аналіз або леддерінг [29]. Цей метод полягає в глибокому аналізі, спрямованому на виявлення сенсу вищого рівня як вигод (атрибутів товарів та послуг), так і цінностей. У ньому робиться спроба пояснити взаємозв'язки між характеристиками товару і цінностями, які структурують компоненти пізнавальної мережі в усвідомленні споживачів.

Отже, цінності тісно пов'язані з соціальними змінами і відображають їх. Зміни в цінностях можуть безпосередньо впливати на стратегію виробників.

Узагальнюючи вищевикладене, визначимо ціннісні орієнтації як відображення в свідомості суб'єкта системи важливих для нього та структурно ієрархічно взаємопов'язаних ідеальних і матеріальних об'єктів, що спрямовує його діяльність і поведінку в бік узгодження особистих і суспільно значущих потреб. Ціннісні орієнтації мають одночасно соціалізаційне і особистісно-розвивальне значення, виконуючи світоглядну, саморегулюючу, мотивоутворювальну функції в структурі особистості.

Цінності ж визначимо як будь-які матеріальні або ідеальні суспільні предмети або явища, які здатні задовільняти певні потреби людини, групи людей або суспільство в цілому.

Сукупність ціннісних орієнтацій формує певний стрижень свідомості, яка забезпечує стабільність особистості, спадкоємність певного типу поведінки і діяльності, що виражена через потреби та інтереси. Отже, саме ціннісні орієнтації є важливим чинником, що визначає мотивацію дій та вчинків споживачів.

Висновки. На основі поглядів соціологів-класиків, ми можемо зробити висновок, що цінності є невід'ємною частиною як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. Класики вважали, що людина сама створює цінності, а на основі цих цінностей регулюється її поведінка. Радянські вчені аналізували поняття цінностей, керуючись марксистською філософією, яка виводить поняття цінності з суспільних відносин. Сучасні українські соціологи аналізують цінності в тісному зв'язку із смисловим компонентом, нормами, мотивами діяльності та потребами індивідів. Використання особистих цінностей для аналізу споживчої поведінки передбачає їх опис, вимірювання та моделювання. Дослідники споживчої поведінки використовують цінності як критерії сегментації потенційних споживачів на групи людей, які поділяють між собою загальні системи цінностей, що тісно пов'язані з соціальними змінами і відображають їх.

У наступних наших дослідженнях маємо на меті розглянути явище консюмеризму, яке стрімко змінюється на тлі різкого загострення конкуренції між глобалізацією та локалізацією в сучасному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности // Психология личности в трудах отечественных психологов. СПб.: Питер, 2000. С. 256–269.
2. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. М.: Смысл, 2001. 511 с.
3. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. М.: Смысл, 2003. 487 с.
4. Маслоу А. На подступах к психологии бытия. Пер. с англ. / под ред. В. Данченко. М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1997. К.: PSYLIB, 2003. 138 с.
5. Маслоу А. Религии, ценности и пик-переживания // По направлению к психологии бытия / пер. с англ. Е. Рачковой. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. 272 с.
6. Костенко Н.В. Общество в перспективе смысла // Проблемы развития социологической теории: материалы конф. К.: Логос, 2013. С. 18–26.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла. Пер. с англ. и нем. / под ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева. М.: Прогресс, 1990. 368 с.
8. Бакіров В.С., Ручка А.О. Соціологія цінностей сьогодні // Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали конф. К.: Логос, 2013. С. 5–17.
9. Петрушина Т.О. Ценностные приоритеты и реальные характеристики трудовой жизни населения Украины // Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали конф. К.: Логос, 2013. С. 185–197.
10. Смелзер Н. Социология. Пер. с англ. / под ред. В.А. Ядова. М.: Феникс, 1994. 688 с.

11. Rokeach M. The nature of human values. N.Y., L., 1973. 438 p.
12. Вебер М. Избранные произведения. Пер. с нем. / под ред. Ю. Н. Давыдова. М.: Прогресс, 1990. 808 с.
13. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. Пер. с франц. / под ред. А. Гофмана. М.: ТЕРРА, Книжный клуб, 2008. 400 с.
14. Парсонс Т. Общий обзор // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы. Пер. с англ. / под ред. Г.В. Осипова. М.: Прогресс, 1972. 392 с.
15. Тойнби А.Дж. Постижение истории. Пер. с англ. / под ред. А.П. Огурцова. М.: Прогресс, 1991. 736 с.
16. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. Под ред. А.Ю. Согомонова. М.: Изд-во полит. лит-ры, 1992. 544 с.
17. Рубинштейн С.Л. Человек и мир // Бытие и сознание. Человек и мир. СПб.: Питер, 2003. С. 282–405.
18. Здравомыслов А.Г., Ядов В.А. Отношение к труду и ценностные ориентации личности. *Социология в СССР*. М., 1965. Т. 2.
19. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. М.: Политиздат, 1986. 223 с.
20. Леонтьев Д.А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности. *Вестник МГУ. Серия 14. Психология*. 1996. № 4. С. 35–44.
21. Смылова морфологія соціуму / За ред. Н. Костенко. К.: Інститут соціології НАН України, 2012. 420 с. *Semantic morphology of society*
22. Соціокультурні ідентичності та практики / За ред. А. Ручки. К.: Інститут соціології НАН України, 2002. 315 с.
23. Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України : кол. моногр. / Балакірева О.М., Геєць В.М., Сіденко В.Р. та ін.; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". К., 2014. 340 с.
24. Engel J.F., Blackwell R.D., Miniard P.W. *Consumer Behavior*. 8-th edition. New York: The Dryden Press, 1995. 951 p.
25. Савельєв Ю.Б. Перешкоди розвитку України і перспективи модернізації: особливості цінностей чи «пастка бідності»? *Український соціум*, 2016, 3 (58), С. 20-32.
26. Schwartz S.H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1). 2012.
27. Inglehart R. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. New Jersey: Princeton University Press, 1997. 440 p.
28. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития. М.: Новое издательство, 2011. 464 с.
29. Reynolds Th.J., Gutman J. Advertising Is Image Management. *Journal of Advertising Research*. № 24, February/March, 1984. P. 27–36.

REFERENCES

1. Golovaha, E.I. (2000). Zhiznennaja perspektiva i cennostnye orientacii lichnosti [Life perspective and value orientations of a person] // *Psychology of personality in the works of domestic psychologists*. SPb.: Piter. 256–269 [in Russian]
2. Leont'ev, A.N. (2001). Lekcii po obshhej psihologii [Lectures in General Psychology]. M.: Smysl. 511 [in Russian]
3. Leont'ev, D.A. (2003). Psihologija smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti [Psychology of meaning: nature, structure and dynamics of semantic reality]. M.: Smysl. 487 [in Russian]
4. Maslou, A. (1997), (2003). Na podstupah k psihologii bytija [Toward a psychology of being]. In V. Danchenko (Ed.). M.: Refl-buk, K.: Vakler, K.: PSYLIB. 138 [in Russian]
5. Maslou, A. (2002). Religii, cennosti i pik-perezhhivaniya [Religious, values and peak experiences] // *Toward a psychology of being*. In E. Rachkova (Ed.). M.: Jeksno-Press. 272 [in Russian]
6. Kostenko, N.V. (2013). Obshhestvo v perspektive smysla [Society in the perspective of meaning] // *Problems of development of sociological theory: materials of conf.* K.: Logos. 18–26 [in Russian]

7. Frankl, V. (1990). Chelovek v poiskah smysla [Person in search of meaning]. In L.Ja. Gozman, D.A. Leont'ev (Eds.). M.: Progress. 368 [in Russian]
8. Bakirov, V.S., Ruchka, A.O. (2013). Sotsiologhiia tsinnostei sohodni [Sociology of values today] // Problems of development of sociological theory: materials of conf. K.: Logos. C. 5–17 [in Ukrainian]
9. Petrushina, T.O. (2013). Cennostnye prioritety i real'nye harakteristiki trudovoj zhizni naselenija Ukrainy [Value priorities and real characteristics of the working life of the population of Ukraine] // Problems of development of sociological theory: materials of conf. K.: Logos. 185–197 [in Russian]
10. Smelzer, N. (1994). Sociologija [Sociology]. In V.A. Jadov. M.: Feniks. 688 [in Russian]
11. Rokeach, M. (1973). The nature of human values. N.Y., L. 438.
12. Veber, M. (1990). Izbrannye proizvedenija [Selected works]. In Ju.N. Davydov (Ed.). M.: Progress. 804 [in Russian]
13. Djurkgejm, Je. (2008). Sociologija. Ee predmet, metod, prednaznachenie [Sociology. Its subject, method, purpose]. In A. Gofman (Ed.). M.: TERRA, Knizhnyj klub. 400 [in Russian]
14. Parsons, T. (1972). Obshhij obzor [General review] // American Sociology. Prospects. Problems. Methods. In G.V. Osipov (Ed.). M.: Progress. 392 [in Russian]
15. Tojnbi, A.Dzh. (1991). Postizhenie istorii [Comprehension of history]. In A.P. Ogurcov (Ed.). M.: Progress. 736 [in Russian]
16. Sorokin, P.A. (1982). Chelovek. Civilizacija. Obshhestvo. [Person. Civilization. Society]. In A.Ju. Sogomonov (Ed.). M.: Izd-vo polit. lit-ry. 544 [in Russian]
17. Rubinshtejn, S.L. (2003). Chelovek i mir [Person and the world] // Being and consciousness. Person and the world. SPB.: Piter. 282–405 [in Russian]
18. Zdravomyslov, A.G., Jadov, V.A. (1965). Otnoshenie k trudu i cennostnye orientacii lichnosti [Attitude to work and value orientations of personality]. *Sociologija v SSSR – Sociology in the USSR*. M. T. 2 [in Russian]
19. Zdravomyslov, A.G. (1986). Potrebnosti. Interesy. Cennosti. [Needs. Interests. Values]. M.: Politizdat. 223 [in Russian]
20. Leont'ev, D.A. (1996). Ot social'nyh cennostej k lichnostnym: sociogenez i fenomenologija cennostnoj reguljaciji dejatel'nosti [From social to personal values: sociogenesis and phenomenology of the value-based regulation of activity]. *Vestnik MGU – Bulletin of Moscow State University*. Series 14. Psychology. 4. 35–44 [in Russian]
21. Kostenko, N. (Ed.) (2012). Smyslova morfolohiia sotsiumu [Semantic morphology of society]. K.: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 420 [in Ukrainian]
22. Ruchka, A. (Ed.) (2002). Sotsiokulturni identychnosti ta praktyky [Sociocultural identities and practices]. K.: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 315 [in Ukrainian]
23. Balakirieva, O.M., Heiets, V.M., Sidenko, V.R. et al. (2014). Tsinnisna skladova modernizatsiinykh protsesiv u suchasnomu sotsiumi Ukrainy : kol. monohr. [The value component of modernization processes in contemporary society of Ukraine]. The National Academy of Sciences of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting Ukrainian National Academy of Science. K. 340 [in Ukrainian]
24. Engel, J.F., Blackwell, R.D., Miniard, P.W. (1995). Consumer Behavior. 8-th edition. New York: The Dryden Press. 951.
25. Saveliev, Yu.B. (2016). Pereshkody rozvytku Ukrainy i perspektyvy modernizatsii: osoblyvosti tsinnostei chy «pastka bidnosti»? [Development barriers in Ukrainian society and prospects for modernization: peculiarities of values or “poverty trap”?] *Ukr. socium – Ukrainian society*, 3 (58), 20-32 [in Ukrainian]
26. Schwartz, S.H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1).
27. Inglehart, R. (1997). Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. New Jersey: Princeton University Press. 440.
28. Inghart, R., Vel'cel', K. (2011). Modernizacija, kulturnye izmenenija i demokratija: posledovatel'nost' chelovecheskogo razvitija [Modernization, cultural change and democracy: the sequence of human development]. M.: Novoe izdatel'stvo. 464. [in Russian]
29. Reynolds, Th.J., Gutman, J. (1984). Advertising Is Image Management. *Journal of Advertising Research*. № 24, February/March. P. 27–36.

Shcherba Olesia Ivanivna

PhD (Sociology), Associate Professor,

Doctoral Candidate at the Department of History and Theory of Sociology

Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine

12, Shovkovychna str., Kyiv, Ukraine

THE STRUCTURE OF CONSUMER NEEDS IN THE CONTEXT OF MODERN CONCEPTUALIZATIONS OF VALUES AND VALUE ORIENTATIONS

The goal of the article is to identify contradictions between theoretical approaches to the interpretation of values and value orientations, scientific reasoning, definition and identification of the main properties of values and related concepts, as well as the impact and relationship of values with the structure of consumer needs. The article reviews the given problems in researches of classics of sociology, such as M. Weber, E. Durkheim, N. Smelzer, T. Parsons, P.O. Sorokin, M. Rokich, A. Maslow, Soviet scientists S.L. Rubinstein, A.G. Zdravomyslov, V.A. Yadov, A.N. Leont'ev, D.A. Leont'ev. The results of researches of modern Ukrainian sociologists A.O. Ruchka, V. S. Bakirov, Ye.I. Golovaha, N.V. Kostenko, T.O. Petrushyna, V.M. Geyec, V.R. Sidenko, O.M. Balakiryeva, Yu.B. Savelyev are analyzed. The analysis of views allowed us to conclude that values, as a component of the consciousness of the individual, are also an integral part of social consciousness. A comparison of the concept of values with such concepts as social attitude, norms, goals, meanings, motives of activity and needs of consumers is given. It is highlighted that needs by its nature act "here and now", expressing the current state of dynamic relations of the consumer with the world, and their intrinsic significance and motivation are constantly changing. It is noted that the full motivation of the consumer's life is associated with the motivating effect of both needs and values; it is emphasized that if the former reflect the natural-individual, largely spontaneous plan of motivation, the latter express socio-cultural regulators and activators of motivation, are more steady and stable. Emphasis is placed on the importance and timeliness of studying individual values for segmentation of potential consumers. It is highlighted that personal values express "preserved" relations with the world, generalized and processed by the collective experience of a social group, and in their functioning they practically do not depend on situational factors. Special attention is paid to the fact that values are closely linked to social changes and reflect its. The author's own definition of the concepts "values" and "value orientations" is formulated.

Key words: values, value orientations, social attitude, norms, goals, meanings, motives of activity, consumers needs.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 304.444(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.13>**Михайлова Ольга Юрїївна**

кандидат політичних наук,

головний консультант

Національного інституту стратегічних досліджень

вул. Пирогова, 7-А, Київ, Україна

СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО В ГУМАНІТАРНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Стаття висвітлює місце сучасного мистецтва в гуманітарній політиці України часів її незалежності. Актуальність теми зумовлена недостатньою підтримкою сучасного мистецтва з боку держави, попри ту роль, яку воно здатне відіграти у процесах демократичного транзиту, модернізації, деідеологізації суспільства. Особливої гостроти тема набуває з огляду на кризу консервативних орієнтацій в культурній політиці України та потребу переорієнтації завдань культурної політики зі збереження культурних цінностей на їх створення. Цим зумовлена мета дослідження, яка полягає в аналізі місця сучасного мистецтва в гуманітарній політиці України на різних етапах її становлення. Здатність сучасного мистецтва реалізувати певну соціальну місію (функцію) зумовлює перевагу структурно-функціонального методу в дослідженні, який доповнено також історичним підходом. У результатах дослідження подано короткий нарис генези сучасного мистецтва та його специфічної соціальної місії. Також окреслено розбіжності статусу сучасного мистецтва в «закритому» та «відкритому» суспільствах і причини цього, які пов'язані з емансипативним і критичним потенціалом сучасного мистецтва. Спробу використання цього потенціалу в межах недержавного гуманітарного проєкту Дж. Сороса описано в статті з огляду на поставлені ним завдання модернізації, лібералізації, комунікативної відкритості тощо. Вказано причини байдужого ставлення держави до розвитку сучасного мистецтва в Україні протягом 1990–2000-х рр., а також окреслено етапи формування такого ставлення. Амбівалентність орієнтирів гуманітарної політики, що ускладнювала ухвалення єдиної державної стратегії, доведено апеляцією до документів із гуманітарного стратегування. Показано несумісність сучасного мистецтва та консервативних орієнтацій гуманітарної політики, які є проявом загальносвітового тренду ресентименту. Лібералізація як програма чинного Президента України дає шанс формуванню політики сприяння держави розвитку сучасного мистецтва, а також свідчить про принципову сумісність соціальної місії сучасного мистецтва та основних завдань гуманітарної політики України. При цьому окреслено, що може зробити держава для розвитку та інституалізації сучасного мистецтва й чому вона в цьому зацікавлена.

Ключові слова: сучасне мистецтво, соціальна місія, гуманітарна політика, модернізація, лібералізація, інституалізація.

Вступ. Гуманітарна політика держави в сучасному світі значною мірою визначається через ставлення до феномену сучасного мистецтва, ступінь уваги до нього та його підтримки.

В українських реаліях держава виступає суб'єктом підтримки сучасного мистецтва хіба зрідка і назагал не виявляє діяльної зацікавленості у його розвитку. За тридцять років української незалежності не створено повноцінного Музею сучасного мистецтва, артринок надалі доволі слабкий, культурна презентація України назовні засобами сучасного мистецтва хибує, зміни законодавчої бази відстають від змін реалій сучасного мистецтва, держава надалі надає набагато більшу підтримку збереженню (відтворенню) культурних цінностей, а не їх створенню.

Побудова складної системи взаємовідносин між артсередовищем і державою, а також інституалізація цих відносин – процес об'єктивний, який перетікав протягом другої половини ХХ ст.

в західному світі (і передовсім у Європі, культурну політику якої Україна бере за взірць). Від кінця ХХ ст. і до сьогодні цей процес триває в країнах, що розвиваються. Найчастіше їхні уряди таким чином стимулюють процеси транзиту. Адже сучасне мистецтво стимулює креативність та критичність, пропагує цінності свободи та самовираження. Воно може відіграти свою роль у налагодженні суспільного діалогу та діалогу генерацій, деідеологізації суспільства, ухваленні модернізаційного порядку денного. Сприяння його розвитку формує позитивний міжнародний імідж країни, сприяє розвитку музейного туризму та залученню інвестицій.

Парадоксальне поєднання демократичних орієнтацій української політики та ухилу держави від дієвої підтримки сучасного мистецтва має свої причини і свою історію. Їх артикуляція та аналіз уможливує відповідь на питання щодо сумісності соціальної місії сучасного мистецтва та гуманітарної політики України та щодо перспектив його інституалізації.

Мета та завдання – проаналізувати місце сучасного мистецтва в гуманітарній політиці України з огляду на процеси трансформацій цієї політики за часи української незалежності.

Методи дослідження. Феномен сучасного мистецтва в Україні висвітлювався на сторінках наукових видань переважно мистецтвознавчого та культурологічного характеру. Аналізу підлягали здебільшого конкретні мистецькі твори, виставки чи мистецькі напрями, діяльність митців та творчих угруповань. Водночас доволі складно знайти роботи з аналізу сучасного мистецтва України як інтегрального феномену зі своєю суспільно-політичною місією, як чинника гуманітарної та культурної політики держави. Цих питань торкалися науковці Н. Авер'янова, Н. Булавина, О. Валевський, А. Єфімова, І. Ігнатченко, О. Островська-Люта, О. Циганок, О. Червоник та деякі інші. Загалом треба зафіксувати недостатній рівень наукового висвітлення цього тематичного напрямку, попри його важливість та актуальність.

Водночас глибокі аналітичні розвідки з теми з'являлись у виданнях, які не є науковими – на сторінках спеціалізованих інтернет-видань («Коридор», «Крам»), всеукраїнських ЗМІ («Лівий берег», «Радіо Свобода», «День»), у збірках, що видавались за грантової підтримки міжнародних організацій. Вийшло також чимало інформативних інтерв'ю митців, критиків та експертів з питань сучасного мистецтва в Україні. Варто взяти до уваги офіційні повідомлення та документи, які фіксують кроки уряду з підтримки сучасного мистецтва та усвідомлення ваги цього чинника культурного життя. Оскільки сучасне мистецтво реалізує у суспільстві певну місію (функцію), це зумовлює пріоритет структурно-функціонального методу у дослідженні. В описовій частині дослідження також застосовуються елементи історичного підходу, оскільки йдеться про процеси, що тривають і нелінійно розвиваються протягом кількох десятиліть.

Результати. Питання щодо соціальної місії сучасного мистецтва постало одночасно з його появою. Власне, нові змістовні та соціальні аспекти реалізації мистецької діяльності стали для інтелектуалів середини ХХ ст. підставою виокремлення сучасного мистецтва з більш широко трактованого мистецтва модерного. Таким чином, феномен сучасного мистецтва завдячує своїй появі суспільним трансформаціям внаслідок Другої Світової війни, інтенсифікації зв'язків між Європою та Америкою та гомогенізації культурного простору західного світу, стрімкому розвитку у цьому світі ринкових відносин, медіатизації, конективності та конкурентності.

Аналіз цих процесів інструментарієм соціальної філософії, психології, культурології тощо не лише препарував актуальні мистецькі процеси, але й живив їх. Зокрема, концепт «аффірмативної культури» Г. Маркузе, «культуріндустрії» Т. Адорно та М. Горкгаймера або ліва критика «культурної логіки пізнього капіталізму» Ф. Джеймісона відчутно вплинули на розвиток візуального мистецтва, сформулювавши тлумачення його місця в структурі суспільних відносин. Таким чином авторитетні мислителі, на думку деяких дослідників, «запропонували спосіб тримати під контролем політичний активізм і соціальні та естетичні утопії, які були серцевиною класичного авангарду» [1].

Сучасне мистецтво вибивалося з культурного мейнстріму західних країн, доволі консервативного в повоєнні десятиліття. Тоді його адаптація в цьому культурному просторі країн не була самоочевидною. Умовою цього процесу стало закріплення за ним на дискурсивному рівні певної позитивної програми – сфери відповідальності в структурі суспільних стосунків. Іноді

його місію формулюють як критику заданих цінностей гегемонії та набуття голосу тими, хто його позбавлений [2], інші дослідники підкреслюють трансформаційний характер мистецтва, яке творить альтернативні конфігурації людських стосунків [3]. Однак позиціонування сучасного мистецтва поза наявними ієрархіями і статусами не оскаржує, здається, ніхто.

Спроби ультимативно вказати мистецтву його місце, функцію, виходячи з соціальної чи політичної доцільності, лишаяються найчастіше непереконаливими. Особливої гостроти ці спроби набули на теренах СРСР. В перші роки свого існування цей модерністичний політичний проєкт виявляв прихильність авангардним пошукам митців, вітаючи культурну революцію як супутника революції соціальної. Водночас – і дедалі жорсткіше – влада вважала за обов'язок контролювати культурне життя.

Визначальним у цьому амбівалентному підході став погром виставки в московському Манежі в 1962 р. Від цього епізоду остаточно визначився поворот до консервативного курсу офіційної культурної політики. В ній майже не лишилося місця мистецтву авангардному і новаторському (яке на Заході вже впевнено маркували як мистецтво сучасне). В СРСР його таврували як штукарство та формалізм, а на ідеологічному рівні – як низькопоклонство перед західними зразками та спробу розхитати етичні та поведінкові стандарти радянської людини.

У позиціонуванні щодо сучасного мистецтва напрочуд чітко визначилися орієнтації СРСР як «закритого суспільства» (в термінології К. Поппера). Ці орієнтації були проблематизовані і підважені в процесі Перебудови та створення на теренах СРСР незалежних держав. Принаймні це стосувалось України, яка запустила процес транзиту до демократії. При формуванні гуманітарної політики незалежної України не могла не відбутися публічна переоцінка соціальної місії сучасного мистецтва.

Однак негація радянської моделі не означала автоматичну появу нової моделі. Політичні еліти України в 1990-х рр. цим назагал не опікувалися, і управління сферою культури перейшло до висуванців з кіл української інтелігенції. Ці кола склалися не лише з колишніх дисидентів; вони включали також цілком лояльних (ще недавно) радянській владі освітян, науковців, митців, діячів культури. Консенсусним принципом, що поєднав ці досі опонуючі табори, стала в 1990-х рр. орієнтація на збереження і відновлення зразків традиційної української культури. Такі консервативні орієнтації були, певною мірою, реакцією на недолугий універсалізм радянського гуманітарного проєкту, який під фасадом модернізації просував денационалізацію та русифікацію.

Нова парадигма припускала лише обмежене сприйняття сучасного мистецтва, адже його критицизм і нігілізм міг загрожувати новоствореному консенсусу українських гуманітаріїв. Відповідно, відтворювались патерни «закритого суспільства»: лише поза критикою тепер мали опинитися традиційна культура і духовність. Задля цього у 1999 р. була навіть ініційований запуск державної програми під промовистою назвою «Основні напрями розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України» (згорнута в 2001 р.).

Протягом 1990-х рр. було здійснені кроки з нормативного регулювання культурної політики – ухвалено «Основи законодавства про культуру», закони України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про музеї та музейну справу» тощо. Але ці нормативно-правові акти обходили стороною питання розвитку сучасного мистецтва, тоді як і артспільнота не проявила наполегливості. «Категоричне усунування діячів мистецької сфери від царини публічної політики й від лобювання системотворчих механізмів, а також бурхливий розвиток на європейських територіях колишнього СРСР ринку як уявної панацеї від усіх хвороб радянського минулого, витворили модель приватизованої й персоналізованої культурної політики» [4, с. 116] – такими були підсумки 1990-х для митців. В той час принципи гуманітарної політики ще лишались неартикульованими. Першу спробу фіксації гуманітарної стратегії України ініційував лише в 2000 р. президент Л. Кучма.

Водночас саме в 1990-ті роки в Україні соціальна місія сучасного мистецтва була задіяна в рамках масштабного гуманітарного проєкту. Це був проєкт розвитку політичної культури посткомуністичних країн відповідно до західної ліберальної моделі, який спробував реалізу-

вати американський меценат і фінансист Дж. Сорос. Для цього він заснував мережу (більше двадцяти) інституцій, відомих як «Сорос-центри». В Києві Центр сучасного мистецтва Сороса (ЦСМС) з'явився в 1993 р.

Про завдання ліберально-демократичної нормалізації пострадянських країн, поставлені перед ЦСМС, свідчила «модернізаційно-місіонерська риторика цієї інституції й наявність у неї ідеологічно маніфестованого підґрунтя (теорія відкритого суспільства Карла Поппера)» [5]. Разом із переконанням щодо близького «кінця історії» інтелектуальний мейнстрім 1990-х рр. не передбачав сумніву щодо відставання посткомуністичних країн. Для остаточної руйнації радянської системи логічним було, як пишуть дослідники, використати «підривний потенціал» [6] бунтівних і критичних мистецьких рухів в Україні початку 1990-х рр. З цією метою ЦСМС ініціював грантові програми підтримки мистецьких проєктів молодих, радикальних і навіть скандальних митців.

У засновку соросівських ініціатив була вимога (гасло) модернізації як відтворення в наздоганяльному режимі зразків західного ліберального світу, для чого також годився інструментарій сучасного мистецтва. Таке розуміння місії сучасного мистецтва, його потенціалу впливу на суспільні процеси лишається доволі актуальним в Україні і сьогодні. Про це свідчить формулювання місії культурно-мистецького та музейного комплексу «Мистецький Арсенал»: «сприяти модернізації українського суспільства та інтеграції України до світового контексту, спираючись на ціннісний потенціал культури» [7]. В першій декаді XXI століття риторика модернізації була присутня і в документах, якими визначались пріоритети державної гуманітарної політики в Україні. Зокрема, в проєкті «Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року» значилося: «Українській державі необхідна цілісна політика гуманітарного розвитку, адекватна модернізаційним викликам» [8, с. 12]. Деталізація цієї тези щодо корекції культурної політики водночас артикулювалась в матеріалах державних аналітичних інститутів [9]. Прикметно, що вже в 2010-х рр. модернізація на рівні офіційної риторики виступає не метою, а засобом здійснення культурної та гуманітарної політики.

Підтримка сучасного мистецтва з боку ЦСМС базувалась на доволі прямолінійному ототожненні рівня модернізації суспільств з їх долученістю до технологічного прогресу. Цим зумовлена була практика надання митцям можливостей доступу до найсучаснішої техніки та технологій, передовсім технологій інформаційних та медійних. В основі її було переконання, що інформаційна відкритість – прикмета «відкритого суспільства», а можливість вільно комунікувати зі значущих тем – запорука побудови громадянського суспільства. Таким чином модернізація виступала водночас і як засіб, і як кінцева мета, реалізацію якої через мережу ЦСМС «призначено» було місією сучасного мистецтва в пострадянській Україні.

Така єдність мети й засобів має філософський бекграунд, який вибудовувався в політичній філософії в останніх десятиліттях XX ст. Йдеться передовсім про концепт комунікативної дії Ю. Габермаса, а також про його політологічну конкретизацію в концепті деліберативної демократії. Німецький філософ дійшов висновку, що дискурс, свідомо сформований і спрямований комунікаторами, здатен справити вплив на перевизначення правил співіснування людей. В книзі «Філософський дискурс модерності» [10] він показав, як практики вільної немодерованої комунікації виступають умовою репрезентації громадянського суспільства отже, можуть виступати передумовою демократизації, складником процесу транзиту до демократії.

Здобутий митцями комунікативний простір – на території нечисленних галерей чи на сторінках актуальної преси – хіба зрідка використовувався задля популяризації певного дискурсу чи ідей. Це була радше провокація на цензуру (держави) та проба на толерантність (суспільства). Загалом ці провокації лишились без відповіді. Вони не здобули їхнім авторам-митцям позитивної уваги й підтримки і з боку тих, хто формував державну політику. На початку 2000-х рр. прозелітичну діяльність ЦСМС було згорнуто, а у 2008 р. ЦСМС в Києві було остаточно закрито.

На початку 2000-х рр. українська влада нібито розгорнулася обличчям до сучасного мистецтва. Так, у виборчій кампанії 1999 р. кандидата Л. Кучми (діючого президента) були задіяні

окремі митці, які працювали над осучасненням іміджу кандидата. В 2001 р. Україна вперше взяла участь у міжнародній Венеційській бієнале, і Міністерство культури України включилося в реалізацію українського проекту. Доволі знаковим було також заснування у 2002 р. в структурі Академії мистецтв Інституту проблем сучасного мистецтва. Тим часом артспільнота плекала сподівання на підтримку держави у реалізації амбітного проекту В. Пінчука – створення Музею сучасного мистецтва.

Однак ці зрушення не були реалізацією продуманого курсу гуманітарної політики, адже й самий цей курс лишався неартикульованим. Вище вже згадувана була ініціатива Л. Кучми зі створення «Концепції розвитку гуманітарної сфери», написання якої було доручене авторитетній комісії з 26 науковців, освітян, чиновників на чолі з М. Жулинським. Однак діяльність цієї комісії була малопродуктивною, як вказують дослідники – через політичні причини [11]. Наступну спробу було здійснено президентом В. Ющенком у 2008 р. і підтримана на Всеукраїнському форумі інтелігенції. Протягом 2008–2009 рр. Концепція гуманітарного розвитку України активно доопрацьовувалася, але так і не була ухвалена Верховною Радою України. Так само нерезультативними виявилися спроби наступного президента В. Януковича ухвалити Стратегічний план розвитку гуманітарної сфери України, над яким українські науковці працювали від 2010 р.

Фатальну роль в усіх цих спробах відіграли розбіжності в ідеологічних та геополітичних орієнтаціях українських політичних сил: жодна пропонована стратегія не мала потенціалу консенсусу. Найбільш промовистою в цьому сенсі була спроба В. Ющенка, інтелектуально забезпечена експертами НІСД. Їхній доробок було акумульовано в монографії «Гуманітарна політика Української Держави в новітній період» [12] за редакцією С. Здіорука.

Вже у вступній частині були вказані пріоритети та орієнтації гуманітарної політики, доволі консервативні по суті, та варті впровадження, на думку учасників проекту: «Культурна національна традиція повинна відігравати провідну роль у формуванні національної ідеї, нової суспільної солідарності» [12, с. 6]. Водночас разом із переконанням щодо необхідності консолідації українського суспільства на основі «автентичної системи цінностей» [12, с. 7] висловлювалась потреба орієнтації на європейські цінності, на «людиноцентричну» модель європейського зразку.

Амбівалентність настанов гуманітарної політики в Україні ще з часів президентства В. Ющенка набула неприхованого характеру: адже він прийшов до влади під гаслами європеїзації та, водночас, відродження національної традиційної культури. Ця амбівалентність реалізувалась і в стосунках держави й сучасного мистецтва. Майдан 2004 р., який забезпечив перемогу В. Ющенка, надихав і молодих митців (зокрема, йому завдячує заснуванням і пізнаваністю група Р. Е. П.). Але ідея створення Музею сучасного мистецтва, виплекана артспільнотою, не набула реалізації – замість його фундації в Мистецькому Арсеналі було вирішено розмістити «Український Ермітаж». Певну роль у такому ігноруванні ідеї Музею сучасного мистецтва відіграли консервативні мистецькі уподобання самого В. Ющенка, певною мірою – опозиційний статус при цьому президентстві В. Пінчука, провідного мецената та промоутера сучасного мистецтва.

Отже, артспільнота, великий бізнес і Українська держава виявили неспроможність поєднати свої зусилля: третій щораз виявлявся зайвим. Це не завадило В. Пінчуку заснувати у 2006 р. PinchukArtCentre – міжнародний центр сучасного мистецтва, з динамічною виставковою програмою, освітньою та медійною активністю, що просував вітчизняних митців. Однак такий поворот у середині 2000-х рр. викликав розчарування, адже «музей, який мав стати візитною карткою нової європейської держави, перетворився на іміджевий інструмент олігарха» [13].

Це розчарування стало підставою для провідних митців підписати програмне звернення до влади. Воно артикулювало причини, з яких сучасна європейська держава мусить піклуватися про розвиток сучасного мистецтва (передовсім інституційний розвиток), доводило важливість його місії у формуванні сучасного, креативного, вільного від упереджень громадянського суспільства:

«В сучасній Європі культура не обслуговує ідеологію.
Вона і є ідеологія. Інтегруюча ідеологія нової Європи.
В цьому контексті особлива роль належить сучасному мистецтву. Тобто актуальному.
Що працює в режимі інновації.
Що руйнує табу й стереотипи.
Що ставить питання про місце художника в сучасному світі.
Що прагне вийти за власні межі.
Що використовує новітні технології.
Нову художню мову.
Нове мистецтво породжує принципово нові інституції» [14].

Ця розлога цитата показує рівень усвідомлення митцями власної соціальної місії, і водночас відмову у функціоналізації мистецтва. На відміну від місії, функція нав'язується мистецтву зовні і характеризує гуманітарну політику суспільств «закритого» типу (що і там не завжди спрацьовує). Аби уникнути такої функціоналізації, митець традиційно здійснював еміграцію у «внутрішнє гетто», «башту зі слонової кістки» тощо. Та сутність сучасного мистецтва лишає небагато можливостей для такого ескапізму. Сучасне мистецтво, при всьому його засадничому демократизмі, потребує системи критики та промоції. Адже критерії його оцінки не є очевидними; це результат роботи професійних мистецтвознавців, критиків, кураторів та артменеджерів. Вже тому творення сучасного мистецтва чимдалі більшою мірою вимагає інституалізації, залежить від системи складних взаємовідносин мистецьких інституцій та влади.

Сучасне мистецтво в Україні перебуває в стані інституційного дитинства [15, с. 56], як зазначають дослідники. Така ситуація, що склалась на початку ХХІ ст., характеризується не лише відсутністю Музею сучасного мистецтва, але й застарілою нормативно-правовою базою, браком державних відзнак у вигляді звань, нагород та навіть дефініцій статусу митців. Вже тому отримати визнання на батьківщині українському митцеві складно. Це стимулює шукати визнання «у широкому світі». Еміграція митців та вивіз їхніх творів протягом двох десятиліть ХХІ ст. набула в Україні системного характеру. Вирішити цю проблему без втручання держави наразі неможливо.

Персоналізований характер української політики за президентства В. Ющенка ускладнив інституалізацію сучасного мистецтва та реальне включення питання його підтримки в порядок денний гуманітарної політики. Подібна ситуація тривала й за президентства В. Януковича, дуже далекого від мистецтва назагал. Культурна політика того часу була виразно спрямована на збереження та відновлення культурного спадку, а не на підтримку сучасного мистецтва.

Такого висновку дійшли в 2013 р. експерти Програми Східного партнерства «Культура»: «Офіційні заяви з питань культури традиційно зосереджені на темах порятунку культурної спадщини... Хоча бюджет Міністерства культури передбачає статті на підтримку галузі сучасного мистецтва, на практиці кошти спрямовуються не стільки на підтримку сучасної культури як такої, скільки на підтримку престижних або статусних масштабних заходів, наприклад, участі України у Венеціанській бієнале чи аналогічних заходах в Україні... Підтримка інституційного розвитку сучасного мистецтва є одним з найбільш слабких аспектів державної політики в галузі культури» [16, с. 32–33].

Каденція П. Порошенка була відзначена новими акцентами у стосунках митців і держави. Революція гідності 2013–2014 рр., окупація РФ Криму та війна на сході України призвели до активізації громадськості, підйому патріотичних настроїв у суспільстві, запуску процесу євроінтеграції, солідаризації політикуму та проведення більш-менш системної гуманітарної політики. Але знов, як у часи В. Ющенка, проявилась суперечливість євроінтеграційних настанов та апеляції до традиційної культури. Ця амбівалентність у другій половині каденції П. Порошенка була подолана на користь консервативних орієнтацій, і вже у 2019 р. діючий президент вів свою виборчу кампанію під консервативними гаслами «Армія! Мова! Віра!».

Успіх цих гасел у колах української інтелігенції став проявом глобального тренду, який піддав опису Ф. Фукуями у книзі «Ідентичність: вимога гідності і політика ресентименту»

[17]. Вона пропонує погляд на сучасну політику як культивування ресентименту і роз'ятрення колективних травм, що відбувається під гаслами поваги ідентичності та відновлення історичної справедливості. Тріумф ресентименту як універсального рецепту політичної перемоги, на думку автора, зумовлений виснаженням тренду модернізації.

Такі висновки класика ліберальної політичної теорії виглядали як погані новини для сучасного мистецтва в Україні – якби не поразка гасел ресентименту на президентських виборах 2019 р. Виборча програма В. Зеленського передбачала лібералізацію гуманітарної сфери, і її підтримали більшість українців. Перші кроки з її реалізації переконують щодо зміни ставлення до сучасного мистецтва у владних кабінетах. Зокрема, намір заснувати Музей сучасного мистецтва був артикульований на рівні Кабінету міністрів, і під цю мету в бюджеті було виділено 54 млн грн. Цей Музей має шанси точкою перетину державної політики та сучасного мистецтва України.

На часі – низка назрілих рішень, зокрема, щодо оновлення нормативно-правової бази (ухвалення Закону «Про меценатство», положення про наглядову раду Музею сучасного мистецтва тощо). Регіональні центри сучасного мистецтва (Музей сучасного мистецтва Одеси, Музей Корсаків у Луцьку та ін.) також очікують на державну підтримку. На часі принципове коригування стратегій культурної дипломатії, переорієнтація на сучасне мистецтво при представленні України назовні: адже інтернаціоналізм візуального мистецтва та глобальний характер артринку зумовлюють транскордонний характер його творення та рецепції. Без сприяння своєї держави митцям набагато складніше виходити «у великий світ» глобального contemporary art, а тим більше – бути в цьому світі конкурентоспроможними.

Ці кроки сприятимуть європеїзації України, її входженню в глобальний культурний контекст. Що ж до довготривалих наслідків у царині гуманітарної політики, то ними має стати передовсім зменшення конфліктності в українському суспільстві, адже сучасне мистецтво є потужним інструментом деідеологізації. Орієнтація на творення нових сенсів, іронічний та провокативний потенціал сучасного мистецтва стимулюватиме в українцях креативність, критичність, готовність пережити новий досвід. Також певний психотерапевтичний ефект очікується завдяки трансляції цінності самовираження і відчуттю причетності до глобальних культурних трендів, які просуває сучасне мистецтво. Іміджеві та економічні результати розвитку та інституалізації сучасного мистецтва в Україні також є аргументами на користь підтримки його державою.

Висновки. Поєднання демократичних орієнтацій української політики та ухилу держави від дієвої підтримки сучасного мистецтва є внутрішньо суперечливим. Воно провокує питання щодо сумісності соціальної місії сучасного мистецтва та гуманітарної політики України як держави, що заявила своєю метою здійснення демократичного транзиту.

Сучасне мистецтво сприяє транзиту до демократії завдяки своєму емансипативному та критичному потенціалу, позиціонуванню поза наявними ієрархіями. Така сфера відповідальності в структурі суспільних стосунків робить сучасне мистецтво небажаним і небезпечним для «закритих» суспільств. Недарма в СРСР його таврували як штукарство та формалізм, низькопоклонство перед західними зразками та спробу розхитати етичні та поведінкові стандарти радянської людини.

Культурна політика незалежної України була від початку орієнтована передовсім на збереження та розвиток традиційної культури. Це спричинило в 1990-х рр. фактичне самоусунення діячів мистецької сфери від царини публічної політики і лобювання системотворчих механізмів. Водночас соціальна місія сучасного мистецтва була задіяна в рамках масштабного гуманітарного проекту Дж. Сороса, який ставив завдання ліберально-демократичної нормалізації пострадянських країн. Заснований ним ЦСМС в Києві просував ідею модернізації України відповідно до західних зразків, заохочував митців застосовувати новітні технології та виходити на відкритий діалог з важливих суспільних питань.

На початку 2000-х рр. українська влада підтримала низку важливих іміджевих проєктів, однак на курсі гуманітарної політики це сутнісним чином не позначилося. Певний час він

лишався неартикульованим, оскільки жодна пропонована стратегія не мала потенціалу консенсусу для провідних політичних сил. Навіть в умовах перемоги проєвропейського курсу гуманітарна політика була суперечливою, поєднувала євроінтеграційні настанови та консервативні орієнтири. Негативну роль відіграв персоналізований характер української політики, а також пріоритет збереження культурних цінностей замість їх створення. Певні позитивні тенденції намітилися лише за каденції президента В. Зеленського.

Сучасне мистецтво, попри його засадничий демократизм, потребує системи критики та промоції. Це можуть забезпечити інституції сучасного мистецтва, зокрема, Музей сучасного мистецтва. Інституалізацію та правове регулювання мистецької сфери має ініціювати держава. Також важлива її роль у просуванні своїх митців у світі. Увага до сучасного мистецтва як важливого чинника гуманітарної політики не лише сприятиме входженню України в європейський культурний простір та стимулюватиме туризм, але й просуватиме позитивні зміни всередині країни. Адже сучасне мистецтво сприяє деідеологізації та емансипації, зменшенню конфліктності, стимулює критичність та креативність громадян. Отже, місія сучасного мистецтва цілком суголосна основним орієнтирам гуманітарної політики України як демократичної європейської країни. Це зумовлює потребу підтримки сучасного мистецтва з боку держави та здійснення його інституалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Esanu, O. The Transition of the Soros Centers to Contemporary Art: the Managed Avant-Garde. URL: http://think-tank.nl/ccck/Esanu_ManagedAvant-garde.pdf (дата звернення: 31.07.2020).
2. Mouffe, Ch. Agonistics. Thinking the world politically. London : Verso, 2013. 228 p.
3. Ziarek, Kr. The force of art. Cultural memory in the present. Stanford : University Press, 2004. 240 p.
4. Ботанова К. Біг по колу. *Репорт про стан культури і НУО в Україні*. Люблін, 2012. С. 108–120.
5. Лозовий Л. Наскільки реальним був «Сорос-реалізм»? Коридор. URL: <http://korydor.in.ua/ua/stories/realnyi-soros-realizm.html> (дата звернення: 31.07.2020).
6. Островська-Люта О. Суспільна спроможність: випадок Арсеналу. Коридор. URL: <http://korydor.in.ua/ua/opinions/suspilna-spromozhnist-mystetskyi-arsenal.html> (дата звернення: 31.07.2020).
7. Місія інституції. URL: <https://artarsenal.in.ua/uk/pro-nas/misiya/> (дата звернення: 31.07.2020).
8. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року : проєкт. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 3 (12). С. 11–30.
9. Валєвський О. Актуальні проблеми формування державної культурної політики : аналітична записка. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1429/> (дата звернення: 31.07.2020).
10. Habermas, J. The Philosophical Discourse of Modernity. Twelve Lectures. / tr. by F. Lawrence. Cambridge, 1987. 430 p.
11. Меляков А. Концептуальні підвалини гуманітарної політики України: до історії формування. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. № 2. С. 280–289.
12. Гуманітарна політика Української держави в новітній період : монографія / за ред. С. Здіорука. Київ : НІСД, 2006. 403 с.
13. Калугер А. Тінь намірів. Ділова столиця. 2020. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/society/ten-tsennosti-minkult-obeshchaet-postroit-v-ukraine-muzey-29012020220000> (дата звернення: 31.07.2020).
14. Что не создано сегодня, не сохранишь завтра. Совместное заявление группы украинских художников. URL: <http://kiev.guelman.ru/rus/archofnews/news-exhibanons/zayava-muzey/> (дата звернення: 31.07.2020).
15. Булавина Н. Інституціональний ландшафт сучасного візуального мистецтва України. *Сучасне мистецтво*. 2017. Вип. 13. С. 51–58.
16. Аналітичний звіт щодо стану сфери культури та культурної політики України. URL: [https://culturepartnership.eu/upload/editor/2017/DOCS/_EaP%20Culture%20Base-line%20Report%20UKRAINE%20\(Ukrainian\).pdf](https://culturepartnership.eu/upload/editor/2017/DOCS/_EaP%20Culture%20Base-line%20Report%20UKRAINE%20(Ukrainian).pdf) (дата звернення: 31.07.2020).

17. Fukuyama, F. *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2018. 240 p.

REFERENCES

1. Esanu, O. (2008). The Transition of the Soros Centers to Contemporary Art: the Managed Avant-Garde. *www.think-tank.nl*. URL: http://think-tank.nl/ccck/Esanu_ManagedAvant-garde.pdf (viewed 31.07.2020) [in English].
2. Mouffe, Ch. (2013). *Agonistics. Thinking the world politically*. London : Verso (228 p.) [in English].
3. Ziarek, Kr. (2004). *The force of art. Cultural memory in the present*. Stanford : University Press (240 p.) [in English].
4. Botanova, K. (2012). Bih po kolu [Running in a circle]. *Raport pro stan kultury i NUO v Ukraini – Report on the state of culture and NGOs in Ukraine*. Lublin (pp. 108–120) [in Ukrainian].
5. Lozovyi, L. (2017). Naskilki realnym був «Soros-realism»? [How real «Soros-realism» was?]. *Korydor – The corridor*. URL: <http://korydor.in.ua/ua/stories/realnyi-soros-realizm.html> (viewed 31.07.2020) [in Ukrainian].
6. Ostrovska-Luta, O. (2018). Suspilna spromozhnist: vypadok Arsenalu [Social capacity: the case of Arsenal]. *Korydor – The corridor*. URL: <http://korydor.in.ua/ua/opinions/suspilna-spromozhnist-mystetskyi-arsenal.html> (viewed 31.07.2020) [in Ukrainian].
7. Misiya instytutu (n. d.) [Mission of the institution]. *www.artarsenal.in.ua*. URL: <https://artarsenal.in.ua/uk/pro-nas/misiya/> (viewed 31.07.2020) [in Ukrainian].
8. Kontseptsia humanitarnoho rozvytku Ukrainy na period do 2020 roku : proekt [The concept of humanitarian development of Ukraine for the period up to 2020 : draft]. (2009). *Stratehichni priority – Strategic Priorities, № 3 (12)*, pp. 11–30 [in Ukrainian].
9. Valevskiy, O.L. (2013). Aktualni problemy formuvannya derzhavnoi kulturnoi polityky : analitychna zapyska [Actual problems of sovereign cultural policy modelling : an analytical note]. *www.old2.niss.gov.ua*. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1429/> (viewed 31.07.2020) [in Ukrainian].
10. Habermas, J. (1987). *The Philosophical Discourse of Modernity. Twelve Lectures / tr. by F. Lawrence*. Cambridge (430 p.) [in English].
11. Meliakov, A.V. (2013). Kontseptualni pidvalyny humanitarnoi polityky Ukrainy: do istorii formuvannya [Conceptual foundations of Ukraine's humanitarian policy: to the history of formation]. *Aktualni problem derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration, № 2*, pp. 280–289 [in Ukrainian].
12. Zdioruk, S. (Ed.). (2006). *Humanitarna polityka Ukrainiskoi Derzhavy v novitnij period [Humanitarian policy of the Ukrainian state in the recent period]*. Kyiv : NISS (403 p.) [in Ukrainian].
13. Kaluger, A. (2020). Tin namiriv [Shadow of intentions]. *Dilova stolytsia – Business capital*. URL: <https://dsnews.ua/ukr/society/ten-tsennosti-minkult-obeshchaet-postroit-v-ukraine-muzey-29012020220000> (viewed 31.07.2020) [in Ukrainian].
14. Chto ne sozdano segodnia, ne sohranish zavtra. Sovmestnoe zajavlenie grupy ukrainskikh hudozhnikov [What is not created today, you will not save tomorrow. Joint statement of the group of Ukrainian artists]. (2005). *Galerea Marata Gelmana v Kieve – Marat Guelman gallery in Kiev*. URL: <http://kiev.guelman.ru/rus/archofnews/news-exhibanons/zayava-muzey/> (viewed 31.07.2020) [in Russian].
15. Bulavina, N. (2017). Instytutsionalny landshaft suchasnoho vizualnoho mystetstva Ukrainy [Institutional landscape of contemporary visual art of Ukraine]. *Suchasne mystetstvo – Contemporary art, № 13*, pp. 51–58 [in Ukrainian].
16. Analitychnyi zvit shchodo stanu sfery kultury ta kulturnoi polityky Ukrainy [Analytical report on the state of culture and cultural policy of Ukraine]. (2013). *www.culturepartnership.eu*. URL: [https://culturepartnership.eu/upload/editor/2017/DOCS/_EaP%20Culture%20Base-line%20Report%20UKRAINE%20\(Ukrainian\).pdf](https://culturepartnership.eu/upload/editor/2017/DOCS/_EaP%20Culture%20Base-line%20Report%20UKRAINE%20(Ukrainian).pdf) (viewed 31.07.2020) [in Ukrainian].
17. Fukuyama, F. (2018). *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. New York : Farrar, Straus and Giroux (240 p.) [in English].

Mykhailova Olha Yuriivna
Candidate of Political Science,
Chief Consultant
National Institute for Strategic Studies
7-A, Pyrohova str., Kyiv, Ukraine

CONTEMPORARY ART IN THE HUMANITARIAN POLICY OF UKRAINE

The article highlights the place of contemporary art in humanitarian policy of independent Ukraine. The urgency of the topic is due to insufficient support of contemporary art by the state, despite its role in democratic transit, modernization, de-ideologizing of society. Topic is particularly acute because of the crisis of conservative cultural orientations and the need to reorient Ukrainian cultural policy from cultural values preserving to their creation. So the purpose of article is to analyze the place of contemporary art in Ukrainian humanitarian policy during various stages of its formation. The contemporary art ability to realize a certain social mission (function) determines the advantage of the structural-functional method, which is also supplemented by the historical approach. The results of the study provide a brief outline of the contemporary art genesis and social mission. The differences in status of contemporary art in «closed» and “open” societies are also outlined, as far as the reasons for this, associated with emancipatory and critical potential of contemporary art. An attempt to use it in the non-governmental J. Soros humanitarian project is described in view of its tasks of modernization, liberalization, communicative openness, etc. The state’s indifference to the contemporary art development in Ukraine during the 1990–2000s and its reasons are indicated. The ambivalence of humanitarian policy, which made it difficult to adopt a unified strategy, is proved by an appeal to strategy documents. The incompatibility of contemporary art and conservative orientations of policy, as a manifestation of global resentment trend, is shown. Liberal program of acting Ukrainian President promises the state assistance to contemporary art. It testifies the compatibility of contemporary art social mission and the main objectives of Ukrainian humanitarian policy. The measures for the development and institutionalization of contemporary art are outlined, as far as state concern in this.

Key words: contemporary art, social mission, humanitarian policy, modernization, liberalization, institutionalization.

Шедяков Владимир Евгеньевичдоктор социологических наук, кандидат экономических наук, доцент,
независимый исследователь**РАЗВИТИЕ ПРОТЕСТНЫХ ДВИЖЕНИЙ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПРОБЛЕМНОГО
ПОЛЯ ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА**

Мета матеріалу – осмислення як сутності протестної хвилі (на прикладі США), так і її наслідків для світового порядку. Актуальність статті пов'язана з пошуком людством нових граней взаємин людини, суспільства й держави. Зокрема, об'єктивна необхідність у вивільненні творчої активності має може бути зрушена спочатку в напрямку протестних рухів, а пізніше – і повалення досягнень минулого. Зокрема, показано як здійснюється наростання впливу відповідних внутрішньоамериканських процесів на поведінку США на міжнародній арені, так і відштовхування країн за свого реформування від того, що відбувається в США. Особливість тексту – вивчення внутрішнього протестного руху в контексті зрушень парадигмальної якості. Застосовувані методи дослідження інтегрують історичний і логічний підходи, виділення загального, окремого і специфічного, закономірного і випадкового.

Перехідний період дає змогу глибше пізнати закони суспільного розвитку і використовувати їхній продуктивний потенціал. Водночас події далеко не завжди рухаються туди, куди хотілося б їх ініціаторам; тоді з-під задуманого проглядає логіка історії, «і тут закінчується мистецтво, і дихають ґрунт і доля». Безумовно, можливі різні сценарії подальшого розвитку подій і, відповідно, їхні коротко-, середньо- та довгострокові наслідки відповідно до логіки як нової суспільної парадигми, так і переходу до неї. У період соціетальних форсованих змін народи особливо схильні як до позитивних, так і до негативних мутацій, точка біфуркації – положення найбільшої свободи, коли удар зовсім не має бути сильним, головне – точним. Відповідно, визначення балансу стратегії, тактики й оперативки може стати фактором, що визначає подальшу траєкторію.

Україні властива своя перехідність, де перетинаються елементи національної специфіки, пострадянського транзиту і віддзеркалення глобальних трендів. Тому розвиток такого аналізу є корисним для практико-теоретичного освоєння дійсності: як для вдосконалення соціетального управління, так і для наукового вивчення й університетських навчальних спеціальних курсів.

Ключові слова: розвиток, громадянська активність, соціальний рух, протест, соціетальне управління.

Введение. Конкретно-историческая среда социализации подвижна; в ней переплетаются и сорезонируют особенности эпохи, среды (общественной, технико-технологической, духовно-нравственной), условий. Динамика социально-политических движений существенно зависит от соотношения сил, характера активности противодействующих сторон и их союзников и т.д. Правомерно ли констатировать широкий революционный подъём, оформляющийся накопленный «гнев народа против угнетателей», или же «борьбу за привилегии», умело оркеструемую ловкими манипуляторами? Должна ли идти речь о взломе устоев или же новых методах социетального управления? Между тем, протестное движение так же многолико, как и сонмы реальных конфликтов, обогащаясь глобальной, разноуровневой региональной и национальной конкретикой. Однако, в пёстром ворохе разнообразий проявляются и закономерности, и основные модели, и диапазон отличий. Так, среди сонма протестных потоков особенно приковывают внимание аналитиков события на Западе, в частности – в США. Это объяснимо. Ныне ситуация и динамика общественных процессов в США выступает важнейшим фактором перемен: с одной стороны, это государство остаётся мощнейшим и влиятельнейшим актером на международной арене, соответственно внутриамериканские события проецируются на действительность в прочих странах, с другой, – характер социально-политических потрясений вынуждает тем или иным образом отталкиваться от них, проводя собственные перемены.

Между тем, в некоторых вульгарных трактовках «гражданского общества» порой и так абсолютизируется польза мириад мельчайших дроблений интересов, а переходный период дополнительно повышает градус конфликтности. И здесь для оптимизации ресурсных баз социализации / аккультурации крайне существенно видеть переплетение наполнения происходящих процессов из совершенно разных источников. Органичному движению вперед свойственно преодоление однобокости подходов в пользу стереоскопичности, объёмности понимания явлений и процессов с голографичностью миропонимания. В частности, отличны камертоны событий из фундаментального ряда, отражающего коренные противоречия, а также сугубо актуальных, зачастую – вполне конъюнктурных решений. Так, под спудом предвыборного партийного противоборства проступают контуры долгосрочных последствий кардинальных перемен (а то и демонтажа привычной и создания новой общественной системы) – существенных для выработки тактических и стратегических мер социетального управления.

Анализ исследований и публикаций. Теоретико-методологическими основаниями исследования являются работы по анализу, во-первых, диапазона открывающихся ныне перед человечеством возможностей и угроз, во-вторых, особенностей переходных периодов, в-третьих, протестных движений.

Цель и задачи. Цель материала – осмысление как сущности протестной волны (на примере США), так и его последствий для миропорядка.

Методы исследования включают анализ и синтез, исторический и логический подходы, позволяя отбор общих, частных и специфических характеристик. Вычленение логического из исторического контекста трансформаций общественных отношений требует изучения природы происходящих изменений: закономерного и случайного, объективного и субъективного, циклично-повторяемого и уникально-невосстановимого.

Результаты. Время форсированного перехода расширяет «коридор свободы» в определении дальнейшей орбиты общественных трансформаций, а также позволяет глубже понять отнюдь не только актуально происходящее. Сущность происходящих процессов связана с противоборством различных вариантов дальнейших изменений, а не только отмиранием прошлых стратегий и рождением грядущих. При этом важно, что друг на друга накладываются качественно различные глобальные, многоуровнево региональные и национальные этапы трансформаций. Тем более это касается переходного периода к новой общественной парадигме при широчайшем диапазоне возможностей и угроз, а также арсенала средств воздействия [1–5]. Соответственно, смысл социально-политических движений в это время вовсе не исчерпывается предвыборным противостоянием внутри страны, демонстрируя, в частности, и поле общественного выбора. Отделяя стратегическое влияние от тактики изменений, можно разглядеть, как под карнавальностью событий возникает новый геостратегический порядок, формируются новые модели развития.

Мера соответствия средств выявления потенциала культурно-цивилизационных миров на этапах трансформаций запросам эпох и условиям глобального сосуществования (конфликтного и комплиментарного) различна. Подвижность же объективной востребованности условий развития и проявления человеческих качеств отлична от динамики общественного уклада и государственного устройства. Действие закона неравномерности исторического развития приводит к постоянной смене лидеров развития в ойкумене, видоизменяя представления о должном и желательном и обостряя конфликтность между культурно-цивилизационными мирами и внутри них, что и обеспечивает конкуренцию подходов и многообразие поисков ответов на исторические вызовы. Состязание между странами и культурно-цивилизационными мирами в рамках «коридора свободы» определенного миропорядка при выходе за его пределы сменяется ожесточенной конкуренцией за формирование из хаоса нового порядка мироустройства на основе своей институциональной памяти, выливаясь в борьбу за возможность возглавить / использовать в своих интересах возникающие политико-экономические возможности. И сегодня, с одной стороны, воспроизводство ойкумены накрепко связало культурно-цивилизационные миры, формой чего и стало соотношение конкурентности / состязательности

и партнёрства / кооперации с той или иной степенью комплиментарности или же, напротив, враждебности. С другой же, – общественное воспроизводство на прежних, произошедших из западного капитализма, отношениях, достигло своих пределов [6–10].

Так, необходимое при уже достигнутом человечеством развитии его дальнейшее восхождение требует дальнейшего расковывания его творческой энергии. Но порой гражданская активность наполняется логикой нигилизма и ниспровержения: «свобода для» гораздо сложнее «свободы от», а ориентация на эгоцентризм при требовании реализации своих прав далеко не всегда уравнивается осознанием персональной ответственности и принятием обязанностей [11–14]. При этом нравственно-духовный императив целеполагания прямо противостоит деградации и хаосу: как при структурировании сакрального, так и в повседневной действительности. Основы же нравственности, коренящиеся в историческом опыте и социальном наследии, очевидно разнообразны. Особенно опасны штампы западного сознания, выкованные опытом тёмных веков, цезаропапизма и учения о якобы непогрешимости папы, костров инквизиции, религиозных войн, крестовых походов, колониализма с геноцидом коренного населения и работорговлей, религиозных войн, экзистенциальным одиночеством каждого в протестантизме. Соответственно, под гнётом такого наследия свобода и осознаётся как возможности разнузданного господства, а под флёром якобы универсальных (общечеловеческих, западных и т.д.) ценностей порой навязываются именно антиценности, закрепляющие путь расчеловечивания и распада. Десятилетия гедонистического потакания порокам и раскрепощения животных страстей разрушили иммунитет к историко-культурной перекодировке, воинствующие вандализм и антиинтеллектуализм вылились на Западе в активизацию системных попыток переписать своё и мировое прошлое уже под новые идеологические штампы. Вместе с тем, попытки навязывания выбора «глубинного истэблшмента метрополии» как единственно «правильного», «демократичного» и «свободного» выбора остаются формой неокOLONIALного принуждения и сдерживания конкурентов. Очевидно, что обвал истинных ценностей культурно-цивилизационного мира равнозначен разрушению нравственности как таковой, её стремительным вырождением и подменой фикцией, фальсификатом, выхолащивающим достижения народа. Так, при сломе баланса прав и свобод, ценностей и идеалов происходит скачок от альтруистического самопожертвования к эгоцентричному требованию жертвы от других, самолюбованию (в т.ч. пороками) и акцентированию «битвы за привилегии» (например, расовые) [15–19].

Периодические трансформации парадигмального качества – неизбежность развития как, в частности, «повивальная бабка истории». Но сам период форсированных изменений, разумеется, – это не время приращения на установившейся основе, соответственно, вовсе не эпоха процветания, а эра кризиса и выхода на поверхность накопленных противоречий, поляризации общества и обострения борьбы. Вместе с тем, протестное движение, ставшее аргументом в предвыборной борьбе (прежде всего – устранении с президентского поста внесистемной фигуры), ещё раз проявило глубинные противоречия как общественного устройства и политической системы самих США, так и переходного периода в развитии ойкумены. Так, ныне Запад окончательно становится «чумным баракком» человечества отнюдь не только из-за неэффективности своих систем жизнеобеспечения, в частности – медицины (это – следствие), сколько из-за тотальных лжи и лицемерия, пронизавших его общественное устройство, совершенно не соответствующее вызовам исторического масштаба. При этом Запад не желает считаться с национальными интересами других культурно-цивилизационных миров, продлевая собственную агонию и вызывая общую катастрофу. Стремительное падение своих динамизма и привлекательности вовсе не ограничивается развенчанием штампа «бремени белого человека» (в формулировке певца колониализма Р. Киплинга), а характеризует весь «закат западных стран» / «закат Европы» (в терминах О. Шпенглера), его «смерть» (словами П. Бьюкена), когда «Америка – это не страна, а всего лишь бизнес» (из к/ф «Ограбление казино» / «Killing Them Softly», 2012). Если кооперирование при участии в совместном труде – могу-

чее средство социализации, вхождения в общество, то воспевание СМИ нетрудового времяпрепровождения играет весомую роль – путь не только к деквалификации и депрофессионализму, но и к размыванию традиционных ценностно-смысловых комплексов, уклада жизни. И идея базового дохода для каждого отнюдь не замещает утрат для общественного образа жизни. Да и в целом в протестных движениях рациональные программы и проекты замещены эмоционально окрашенными мифами и ритуалами. Одновременно накапливаются и риски от промедления в проведении назревших реформ в организации и регулировании экономической жизни ойкумены. Для периода выхода противоречий характерными стали не столько признаки криминализации общественной жизни, в частности, бунта и массового мародёрства, сколько оформление двоевластия. В протестах в США проявились принципиально не решаемые в рамках всей прежней модели западного общества противоречия, прежде всего, связанные с устареванием и очевидной неэффективностью в новых условиях: инфраструктур; образования; здравоохранения; поддержания правопорядка; чрезвычайных ситуаций; распределения в обществе богатств (как актуальных, так и накопленных); взаимодействия различных слоёв и защита их интересов; сохранения и развития нравственно-духовных основ и базовых ценностно-смысловых комплексов. Уже очевидно: богатство и мощь стран Запада – следствие отнюдь не качества социальной организации или же государственного устройства, а лишь веков ограбления остального мира в военных, торговых, финансово-спекулятивных авантюрах. Видимость изобилия для платежеспособных избранников (при нарастании абсолютного и относительного обнищания масс населения, безработице и обесмысливании жизни) скрывает действительность, а обилие форм манипулирования и пропаганды – глубинную сущность происходящего там. Разобщённость (от классических «двух наций» до полной, трансцендентной взаимной отчуждённости) делает случайной цельность и органичность личности. Случаи перехвата выражения протестных настроений агрессивным меньшинством демонстрируют беспомощность социально-политических структур.

Выращивание технологий «революций на экспорт», естественно, повысило искус использование их и в местных партийно-политических склоках. Очевидно, что вирус разрушения, технологии его применения, культивируемые США «на экспорт» для подавления суверенных государств и свержения правительств, непродажных и защищающих национальные интересы своих стран, применяются и во внутригосударственной борьбе. При этом длительное совершенствование на Западе технологий манипулирования: от первых разработок по пропаганде до применения «мягкой силы», «гибкой власти», «разноцветного бархата», «управляемого хаоса» и т.д. – для расшатывания общественной ситуации и свержения законной власти. Возвращение бумеранга этих подходов к их инициаторам (пусть и без столь существенного фактора вмешательства во внутренние дела интересующих стран, регулярно практикуемого самими США) для решения вопросов внутреннего противостояния естественно. А методы «цветных революций» при сетцентричных коммуникациях и цифровой реальности оказались не менее эффективными, нежели устранение неудобных [20-24].

В частности, для США знаменательным стали: углубляющийся раскол общества (расовый, классовый, имущественный, территориальный и т.д.); доминирование крайне возрастных фигур кандидатов в президенты от ведущих партий; деградация элиты, государственного аппарата и обслуживающих (в частности, аналитической и образовательной) подсистем; отсутствие положительных программ, способных увлечь население; попытки увода от обсуждения глубинных насущных проблем; апелляции к мифическим вызовам (прежде всего, т.н. «внешней угрозе»). В частности, ширящийся раскол и сталкивание общественных групп и стран – часть технологии владычества: *Divide et Impera* (лат.) / *Divide and Rule* (англ.) Смена же парадигмы развития ойкумены как единого целого означает кардинальное изменение общественной системы, в частности – качества её целей и внутренних связей. Переустройство мира коррелирует с трансформацией места человека в нём, а, значит, требует адекватной экономической, политической, социальной, идеологической и т.д. основы.

Фатальное нарастание поля проблемности в США ставит человечество перед необходимостью минимизировать угрозы и ущерб для прочих стран, а также принять эффективные меры от деградации социальной ткани прочих культурно-цивилизационных миров при переходе к новой парадигме общественного развития [25–29].

Выводы. Переходный период позволяет глубже познать законы общественного развития и использовать их продуктивный потенциал. Вместе с тем, события далеко не всегда движутся туда, куда хотелось бы их инициаторам; тогда из-под задуманного проглядывает логика истории, «и тут кончается искусство, и дышат почва и судьба». Всемирно-исторический процесс многогранен, определяется разновесными силами и причинами, имея кратко-, средне- и долгосрочные последствия. Украине свойственна своя переходность, где пересекаются элементы государственной специфики, постсоветского транзита и отражения глобальных трендов.

Стремительный рост протестного движения на Западе – показатель новой реальности: как формирования иной, отличной от привычной, общественной парадигмы, так и периода форсированных трансформаций, а отнюдь не только гротеска карнавалов внутренней партийно-политической суеты. В протестном движении легко читаются потоки, связанные не только с манипулированием толпой погромщиков и попытками сделать общество более управляемым, сломав традиционные институты, но и с выходом наружу фундаментальных общественных противоречий.

Дестабилизация Запада протестным движением – весомый фактор постглобальных трансформаций. Причём крайности, как обычно, смыкаются: с одной стороны, ультралиберализм и национал-фундаментализм обретают партнёра друг в друге (порой патологизируясь до «эксплуатации наоборот»), с другой, – инновации и традиции взаимно резонируют, противостоя дискриминации. Безусловно, возможны различные сценарии дальнейшего развития событий и, соответственно, их кратко-, средне- и долгосрочных последствий. В частности, усиливаются попытки манипулирования тем же протестным движением и жупела «внешней угрозы» для навязывания ойкумене будущего в стиле антиутопий с всевластием монополий, основанным на долларе и флоте, и подкупленным комфортом деидеологизированным человечеством. Чтобы не стать полем опосредованных конфликтов при выяснении отношений между внешними игроками важно уметь рассчитывать на собственные силы и культивировать творческий потенциал своего народа, осуществляя оценку человека по его достоинству, а отнюдь не принадлежности к какой-либо общественной группе или признаку: цвету кожи, языку и др. Противоречие между тоталитарностью и свободой, расколом на элиту и толпу и народовластием, двойными стандартами и социальной справедливостью во многом актуализирует расхождение позиций управленческих целей и методов сторонников приоритета глобализации / колониализма и защитников интересов национальных государств / культурно-цивилизационных миров. Характерно, что если Запад на протяжении истории (в частности, и при конкуренции с мировой системой социализма, и при монопольной гегемонии) всегда приоритетно преследовал прагматичные цели, сводившиеся к эксплуатации и норме прибыли, то его геостратегические оппоненты тяготели к мессианству во имя высоких идей. Для периода оформления противоречий характерными стали не столько признаки криминализации общественной жизни, в частности, бунта и массового мародёрства, сколько оформление двоевластия. Важной составляющей частью сценариев продвижения подобного проекта и выступает культивирование (в частности, нормативно-правовое закрепление) привилегий агрессивных меньшинств при сохранении видимости демократического фасада. При этом, если прочность общественных и государственных систем ряда стран позволила им пережить ряд кардинальных катастроф, то далеко не очевидно, чем на фоне глобальных перемен и выявленной эпидемией неэффективности социальной организации обернётся протестная волна в США.

Повышение эффективности дальнейших научных разведок в этой сфере можно ожидать при анализе и синтезе как внутренних, так и внешних предпосылок устойчивого политико-экономического подъёма.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Грановский Т.Н. О переходных эпохах в истории человечества (Черновой набросок). *Лекции по истории средневековья*. Москва: Наука, 1986. С. 315–316.
2. Кун Т.С. Структура научных революций. Москва: Прогресс, 1977. 300 с.
3. Шедяков В.Е. Межпарадигмальный переход в структуре и организации международной жизни. *Research, challenges and development prospects in the area of social sciences* / ed. board: J. Kloc, U. Kempnińska, Z. Brenda; Cuiavian University in Wloclawek. Riga: Baltija Publishing, 2020. P. 301–325. DOI <https://doi.org/10.36059/978-9934-588-42-6/301-325>
4. Engdahl, F.W. *A Century of War: Anglo-American Oil Politics and the New World Order*. Pluto Press, 2004. 312 p.
5. Шедяков В.Е. Международные экономические отношения: стратегические тенденции. *New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries* / scient. ed. & project dir. A. Jankovska. Riga: Baltija Publishing, 2019. P. 451–472. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-15-0>
6. Buchanan, P.J. *The Death of the West*. USA: St. Martin's Press, 2001. 320 p.
7. Аттали Ж. Краткая история будущего. Санкт-Петербург: Питер, 2014. 288 с.
8. Ларуш Л. Будущее без Америки. Москва: Алгоритм, 2014. 320 с.
9. Sarrazin, T. *Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2010. 463 s.
10. Shedyakov, V. Justice in the development of the cultural and civilizational world. *Relevant Issues of the Development of Science in Central and Eastern European Countries: Proceed. of Intern. Scient. Conf. Riga, September 27th, 2019*. P. 163–165. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-11-2>
11. Urry, J. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London and New York: Routledge, 2000. 268 p.
12. Майр П. Управляя пустотой. Размывание западной демократии. Москва: Изд-во Ин-та Гайдара, 2019. 216 с.
13. Розенталь Э.М. Парадоксы протеста. Москва: Изд-во АПН, 1985. 272 с.
14. Шедяков В.Е. Демократизация и гуманизация общественных отношений – условие дальнейшего развития. *Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 7-8 вересня 2018*. С. 67–72.
15. Концепт «революция» в современном политическом дискурсе / под ред. Л.Е. Бляхера, Б.В. Межуева, А.В. Павлова. Санкт-Петербург: Алетейя, 2008. 360 с.
16. Теория революции. История и современность / под ред. М.Я. Ковальзона. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 200 с.
17. Кива А.В. Социальные революции на исходе века (размышления о проблемах общественного развития на Западе и Востоке). Москва: Наука, 1992. 248 с.
18. Бри М. Открыть Ленина снова. Диалектика революции vs. Метафизика господства. Москва: Логос, 2017. 192 с.
19. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция. Москва: ФАИР ПРЕСС, 2006. 416 с.
20. Кара-Мурза С.Г., Александров А.А., Мурашкин М.А., Телегин С.А. Революции на экспорт. Москва: Алгоритм; Эксмо, 2006. 528 с.
21. Blackwill, R.D., Harris, J.M. *War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft*. Cambridge: Harvard University Press, 2016. 384 p.
22. Газенко Р., Мартынов А. Идеальный шторм. Технология разрушения. Москва: Книжный мир, 2016. 272 с.
23. Пономарева Е.Г., Рудов Г.А. «Цветные революции»: природа, символы, технологии. *Обозреватель. Observer*. 2012. № 3. С. 36–48.
24. Sakaiya, T. *The Knowledge-Value Revolution, or a History of the Future*. Tokyo; New York: Kodansha America, 1991. 379 p.
25. Шедяков В.Е. Стратегічна культура проведення трансформацій: можливості та загрози. *Розвиток економіки України під впливом економічних, соціальних, технологічних та екологічних трендів* / за ред. М.С. Пашкевич, Ж. К. Нестеренко; М-во освіти і науки України, Запор. нац. техн. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Д.: НГУ, 2015. С. 30–41.

26. Шедяков В.Е. Гармонизация индивидуального и социального в становлении общества знания. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland* / ed. board: M. Kiedrowska, A. Erechemla, T. Branecki. Sandomierz: Baltija Publishing, 2018. Vol. 3. P. 446–470.

27. Shedyakov, V. Socially-oriented economy and social state as a need for organic development. *New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges* / scient. ed. by M. Bezpartochnyi / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: St. Grigorii Bogoslov, 2020. Vol. 2. P. 53–61.

28. Shedyakov, V. Strategy of forces transformations: moral-spiritual bases of socio-economic changes. *Theoretical and practical aspects of the development of the European Research Area* / scient. ed. & project dir. A. Jankovska. Riga: Baltija Publishing, 2020. P. 1–26. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-53-2-30>

29. Shedyakov, V. Strategy of changes: challenges, measurements, priorities. *Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension* / ed. by M. Bezpartochnyi / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: St. Grigorii Bogoslov, 2019. Vol. 2. P. 51–62. DOI <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.11839233.v1>

REFERENCES

1. Granovskij, T.N. (1986). O perehodnyh jepohah v istorii chelovechestva [About transitional eras in the history of mankind]. (Chernovoj nabrosok). Lekcii po istorii srednevekov'ja. Moskva: Nauka, s. 315–316 [in Russian].

2. Kun, T.S. (1977). Struktura nauchnyh revoljucij. [The structure of scientific revolutions]. Moskva: Progress, 300 s. [in Russian].

3. Shedyakov, V.E. (2020). Mezhpardigmal'nyj perehod v strukture i organizacii mezhdunarodnoj zhizni. [Inter-paradigm transition in the structure and organization of international life]. [in Russian]. Research, challenges and development prospects in the area of social sciences. Kloc, J., Kempínska, U., Brenda, Z. (Ed. Board); Cuiavian University in Wloclawek. Riga: Baltija Publishing, pp. 301–325. DOI <https://doi.org/10.36059/978-9934-588-42-6/301-325>

4. Engdahl, F.W. A. (2004). Century of War: Anglo-American Oil Politics and the New World Order. Pluto Press, 312 p.

5. Shedyakov, V.E. (2019). Mezhdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya: strategicheskie tendencii. [International economic relations: strategic trends]. [in Russian]. New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries. Jankovska, A. (Scient. Ed. & Project Dir.). Riga: Baltija Publishing, pp. 451–472. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-15-0>

6. Buchanan, P.J. (2001). The Death of the West. USA: St. Martin's Press, 320 p.

7. Attali, Zh. (2014). Kratkaya istoriya budushchego. [A short history of the future]. Sankt-Peterburg: Piter, 288 s. [in Russian].

8. Larush, L. (2014). Budushchee bez Ameriki. [A future without America]. Moskva: Algoritm, 320 s. [in Russian].

9. Sarrazin, T. (2010). Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 463 s.

10. Shedyakov, V. (2019). Justice in the development of the cultural and civilizational world. Relevant Issues of the Development of Science in Central and Eastern European Countries: Proceed. of Intern. Scient. Conf. Riga, September 27th, pp. 163–165. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-11-2>

11. Urry, J. (2000). Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century. London and New York: Routledge, 268 p.

12. Majr, P. (2019). Upravlyaya pustotoj. Razmyvanie zapadnoj demokratii. [Controlling emptiness. Erosion of Western democracy]. Moskva: Izd-vo In-ta Gajdara, 216 s. [in Russian].

13. Rozental', E.M. (1985). Paradoksy protesta. [The paradoxes of protest]. Moskva: Izd-vo APN, 272 s. [in Russian].

14. Shedyakov, V.E. (2018). Demokratizacija i gumanizacija obshhestvennyh otnoshenij – uslovie dal'nejshego razvitija. [Democratization and humanization of social relations – condition of further development]. [in Russian]. Aktual'ni naukovy doslidzhennya riznomanitny`x social'ny`x procesiv suchasnogo suspil'stva: Mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Odesa, 7-8 veresnya, ss. 67–72.

15. Blyaher, L.E., Mezhev, B.V., Pavlov, A.V. (Ed.). (2008). Koncept "revoluciya" v sovremennom politicheskom diskurse. [The concept of "revolution" in modern political discourse]. Sankt-Peterburg: Aleteiya, 360 s. [in Russian].
16. Koval'zon, M.Ya. (Ed.). (1984) Teoriya revolucii. Istoriya i sovremennost'. [The theory of revolution. History and modernity]. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. 200 s. [in Russian].
17. Kiva, A.V. (1992). Social'nye revolucii na ishode veka (razmyshleniya o problemah obshchestvennogo razvitiya na Zapade i Vostoke). [Social revolutions at the end of the century (reflections on the problems of social development in the West and East)]. Moskva: Nauka, 248 s. [in Russian].
18. Bri, M. (2017). Otkryt' Lenina snova. Dialektika revolucii vs. Metafizika gospodstva. [To open of Lenin again. Dialectics of revolution vs. Metaphysics of domination]. Moskva: Logos, 192 s. [in Russian].
19. Rejngol'd, G. (2006). Umnaya tolpa: novaya social'naya revoluciya. [The smart crowd: A new social revolution]. Moskva: FAIR PRESS, 416 s. [in Russian].
20. Kara-Murza, S.G., Aleksandrov, A.A., Murashkin, M.A., Telegin, S.A. (2006). Revolucii na eksport. [Revolutions for export]. Moskva: Algoritm; Eksmo, 528 s. [in Russian].
21. Blackwill, R.D., Harris, J.M. (2016). War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft. Cambridge: Harvard University Press, 384 p.
22. Gazenko, R., Martynov, A. (2016). Ideal'nyj shtorm. Tehnologiya razrusheniya. [The perfect storm. Destruction technology]. Moskva: Knizhnyj mir, 272 s. [in Russian].
23. Ponomareva, E.G., Rudov, G.A. (2012). «Tsvetnye revolucii»: priroda, simvoly, tehnologii. [“Colour revolutions”: nature, symbols, technologies]. Obozrevatel'. Observer, no. 3, s. 36–48. [in Russian].
24. Sakaiya, T. (1991). The Knowledge-Value Revolution, or a History of the Future. Tokyo; New York: Kodansha America, 379 p.
25. Shedyakov, V.E. (2015). Strategichna kul'tura provedennya transformacij: mozhly`vosti ta zagrozy. [Strategic culture of transformation: opportunities and threats]. Rozvytok ekonomiky Ukrainy pid vplyvom ekonomichnyh, sotcial'nyh, tehnologichnyh ta ekologichnyh trendiv / Pashkevitch, M.S., Nesterenko, Zh.K. (Ed.). D.: NGU, s. 30–41. [in Ukrainian].
26. Shedyakov, V.E. (2018). Garmonizaciya individual'nogo i social'nogo v stanovlenii obshchestva znaniya. [Harmonization of the individual and the social in the formation of a knowledge society]. [in Russian]. European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland. Kiedrowska, M., Erechemla, A., Branecki, T. (Ed. Board). Sandomierz: Baltija Publishing, vol. 3, pp. 446–470.
27. Shedyakov, V. (2020). Socially-oriented economy and social state as a need for organic development. New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges. Bezpartochnyi, M. (Scient. Ed.) / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: St. Grigorii Bogoslov, vol. 2, pp. 53–61.
28. Shedyakov, V. (2020). Strategy of forces transformations: moral-spiritual bases of socio-economic changes. Theoretical and practical aspects of the development of the European Research Area. Jankovska, A. (Scient. Ed. & Project Dir.). Riga: Baltija Publishing, pp. 1–26. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-53-2-30>
29. Shedyakov, V. (2019). Strategy of changes: challenges, measurements, priorities. Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension. Bezpartochnyi, M. (Ed.) / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: St. Grigorii Bogoslov, vol. 2, pp. 51–62. DOI <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.11839233.v1>

Shedyakov Vladimir Yevgenievich

Doctor of Sociological Sciences, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Independent Researcher

DEVELOPMENT OF PROTEST MOTIONS THROUGH THE PRISM OF THE PROBLEM FIELD OF THE TRANSITIONAL PERIOD

The purpose of the material is to comprehend both the essence of the protest wave (using the example of the United States) and its consequences for the world order. The relevance of the article is bound

with the search by humanity for new facets of the relationships between man, society and the state. So, the objective need to release the creative activity of the masses may be shifted firstly in the direction of protest movements, and later - and the overthrow of the achievements of the past. In particular, it shows both the growing influence of corresponding intra-American processes on the behaviour of the United States in the international arena, and the repulsion of countries in their reform from what is happening in the United States. A feature of the text is the study of the internal protest movement in the context of shifts in paradigmatic quality. The applied research methods integrate the historical and logical approaches, highlighting the general, the particular and the specific, the regular and the accidental.

The transitional period makes it possible to better understand the laws of social development and use their productive potential. At the same time, events do not always move where their initiators would like; then the logic of history appears from under the conceived, "and here art ends, and soil and fate breathe". Of course, various scenarios are possible for the further development of events and, accordingly, their short, medium and long-term consequences accordingly to logics of new society's paradigm and transition period. During the period of societal forced changes, peoples are especially susceptible to both positive and negative mutations, the point of bifurcation is the position of the greatest freedom, when the blow should not be strong at all, and the main thing is accurate. Accordingly, determining the balance of strategy, tactics and operations can become a factor determining the subsequent trajectory.

Ukraine is characterized by its own transition, where elements of state specificity, post-Soviet transit and reflection of global trends intersect. Therefore, the development of such an analysis is useful for the practical and theoretical assimilation of reality: both for improving societal management, and for scientific study and university training courses.

Key words: *development, civic engagement, social movement, protest, societal management.*

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.334.56

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.15>**Радіонова Людмила Олексіївна**кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії і політологіїХарківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, Україна**Радіонова Ольга Миколаївна**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельного господарстваХарківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, Україна

ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР МІСТА VERSUS ПРАВО НА МІСТО

Актуальність. Концепція публічного простору є основною темою дебатів про право на місто, яка бере свій початок у дослідженнях міських соціальних рухів, які намагаються вплинути на процеси міського розвитку. Зв'язок між правом на місто і публічним простором дуже важливий: тільки в публічному просторі право на місто може бути заявлено й реалізовано. **Мета дослідження** полягає у здійсненні аналізу публічного простору міста в тісному зв'язку з правом на місто містянина. **Завдання:** дати методологічне обґрунтування категорії «публічний простір» і виявити його онтологічні підстави через емпіричне й ідеологічне; розглянути основні форми взаємовпливу цих онтологічних структур, при цьому розкрити як, виправдовуючи право на міський простір, містяни і влада користуються діаметрально протилежною аргументацією; розглянути інституційну динаміку публічного простору. **Методи дослідження:** системно-структурний і феноменологічний. Системно-структурний метод дав змогу виявити логіку конструювання та функціонування публічних просторів. Феноменологічний метод дав підстави розкрити фундаментальні умови експлікації права на місто у просторі повсякденності. **Результати дослідження.** Публічний простір міста аналізується в контексті емпіричного й ідеологічного. Перше стосується сфери практик. У цьому сенсі термін «публічний простір» використовується для репрезентації соціального розмаїття, для засвоєння і прийняття цього розмаїття міськими жителями. Друга інтерпретація пов'язана з концепцією права на місто в більш звичному сенсі: тобто публічний простір тут розглядається як майданчик для репрезентації політичної боротьби, конфліктів або ж гострих соціальних протиріч. Публічні простори існують, і вони можливі завдяки активності людей, навіть якщо вони не сприймаються як цінність або право містян. Невважаючи дискусії показують дві різні позиції. Перша, «пострадянська» позиція не дає змогу з'єднувати особисте й суспільне у відкритих просторах: тут вирішальне значення має захист символічного простору від вторгнень повсякденності. По-друге, виникнення «європеїзованої» позиції передбачає, що присвоєння публічного простору має бути правом містян. Це показує повільний перехід від радянської моделі подвійного життя міста, де громадське та приватне життя жорстко відокремлено один від одного, до моделі міста, в якому публічний простір використовується для повсякденних потреб людей.

Ключові слова: місто, публічний простір, право на місто, конфлікт, практики використання простору, постсоціалістичні міські спільноти.

Вступ. Концепція публічного простору є основною темою дебатів про право на місто, яка бере свій початок в дослідженнях міських соціальних рухів – різноманітних громадських ініціатив, які

намагаються вплинути на процеси міського розвитку. Концепція «права на місто» вперше була озвучена Анрі Лефевр, і привернула увагу численних дослідників міста – починаючи від досліджень соціально-економічної географії та закінчуючи аналізом міських рухів і антропологією [1; 2]. «Право на місто» відсилає не лише до права жителів перебувати в місті, але так само і до права брати участь в ухваленні рішень, що визначають майбутнє міста, впливати на власне навколишнє середовище. Більшість конфліктів у міському контексті можна розглядати як боротьбу за право на місто, коли різні соціальні групи намагаються вплинути на процес прийняття рішень, вторгаючись в публічний простір. Зв'язок між правом на місто і публічним простором дуже важливий: тільки в публічному просторі право на місто може бути заявлено і реалізовано.

Усвідомлення цього визначило **мету дослідження**, яка полягає у здійсненні аналізу публічного простору міста у тісному зв'язку з правом на місто містянина. Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких **завдань**: дати методологічне обґрунтування категорії «публічний простір» і виявити його онтологічні підстави через емпіричне і ідеологічне; розглянути основні форми взаємовпливу цих онтологічних структур, при цьому розкрити як, виправдовуючи право на міський простір, містяни і влада користуються діаметрально протилежною аргументацією; розглянути інституційну динаміку публічного простору постсоціалістичних міст.

Методи дослідження: перш за все системно-структурний і феноменологічний. Системно-структурний метод дав змогу виявити логіку конструювання та функціонування публічних просторів на основі інваріантних тем і парних опозицій (емпіричне та ідеологічне), а також структурних модусів контекстуалізації людських практик у місті («Продуктування простору» А. Лефевра). Феноменологічний метод дав підстави описати і розкрити фундаментальні умови експлікації право на місто у просторі повсякденності, а також теорії соціального обміну і соціологічні теорії розвитку міста, що дозволило розкрити феномен взаємозв'язку публічного простору міста і права містян на місто.

Результати. Як у суспільній дискусії, так і в академічних дебатах немає єдності в розумінні терміна «публічний простір». Але якщо ми хочемо докопатися до витоків і дізнатися, кому містобудівники зобов'язані поняттям «публічний простір», то це праця Ганни Арендт «*Vita activa, або про діяльне життя*», вона аналізує метафізичний простір – політику, економіку, владу, буття, майбутнє і минуле [3]. Праця німецько-американського філософа переконує: без комплексного осмислення міського середовища неможливо створити якісний і працюючий дизайн міста. У цьому контексті в терміна «публічний простір» є два абсолютно різних значення – емпіричне та ідеологічне. Перше стосується більшою мірою до сфери практик, а також більш проектно-орієнтовано: «міський публічний простір» використовується для опису міських просторів, відкритих для людей, створених для тусовок на свіжому повітрі, зустрічей з незнайомцями, прилучення до різноманітності міського життя. Це уявлення щодо публічного простору оспівує різноманітність, відкритість і чуттєвий досвід міста [4; 5]. У цьому сенсі термін «публічний простір» використовується для репрезентації соціального розмаїття, для засвоєння і прийняття цього розмаїття міськими жителями.

Друга інтерпретація пов'язана з концепцією права на місто в більш звичному сенсі: тобто публічний простір тут розглядається як майданчик для репрезентації політичної боротьби, конфліктів, або ж гострих соціальних протиріч. Дон Мітчелл робить дуже важливе зауваження щодо такого визначення, наголошуючи на відмінності між «публічним» простором, дозволеним державою, і окупованим простором, що створюється суспільством, силами самих містян, які зайняли його. Як пише Мітчелл: «Простір робить публічним – тобто таким, де крик і вимоги можуть бути почуті – те, що такий простір заздалегідь не призначений для цього. Швидше, публічним простір стає тоді, коли під тиском необхідності, ті чи інші групи захоплюють його і за допомогою своїх дій роблять його публічним» [2, с. 35]. «Але, – продовжує він, – сам акт появи групи (або навіть одного індивіда) на публіці створює простір для репрезентації» [2, с. 35].

Говорячи про міський публічний простір, ми маємо на увазі не тільки фізичний простір, але і практики використання простору, форми поведінки, допустимі і заборонені залежно від

політичної або соціальної напруженості. Емпіричні дослідження публічних просторів у різних міських контекстах демонструють, як сильно відрізняються моделі публічного простору в різних суспільствах – залежно від особливостей політичної культури, політичних і соціальних обставин, і т. д. Отже, є сенс говорити про різні «режими» і порядки «публічного» в різних контекстах [3].

У науковій літературі ступінь «публічності» міського простору в основному вимірюється за шкалою доступності, відкритості, свободи вираження поглядів. «Публічності» загрожує зростаючий контроль, аж до репресій з боку влади, комерціалізація і страх. Це однаково може бути застосовано в минулому до наших соціалістичних, постсоціалістичних міст так і до західних капіталістичних теж. Обмеження доступу внаслідок щораз більшої соціальної нерівності і спроби заможної частини міста «відокремити» себе від інших, неугодних елементів – усе це найбільш наочно показує, що з себе представляють публічні простори в західних капіталістичних містах [2]. Соціалістичні міста не відчували цього негативного впливу капіталізму; проте публічний простір контролювався і охоронявся міліцією в набагато більшому ступені, ніж в Європі і США.

Постсоціалістичні міські спільноти зіткнулися як з новими викликами капіталістичної нерівності, так і зі спадщиною своїх авторитарних режимів. Усі міські простори за часів СРСР були «публічними» (в тому сенсі, що належали державі) за замовчуванням, однак тільки санкціонована активність була дозволена і допускалася в місцях великого скупчення людей. Формальний статус «загального місця» не відображав реальних можливостей у використанні цих просторів: центральні площі та вулиці призначалися для демонстрацій і мітингів, що були задумані і проводилися під керівництвом влади. Під «публічним простором» в цій концепції мається на увазі місце для колективних дій, організованих владою.

Після падіння радянської системи баланс публічного-приватного почав змінюватися: значення відкритих просторів і дворів знову піддалося переінтерпретації. Процес перебудови міста було посилено новими економічними і політичними умовами, але особливості локальних політик і іміджів міст сприяли новій, неоднаковій інтерпретації публічних просторів і міської ідентичності в різних містах. Наприклад, на центральній площі нашої столиці Майдані відбулися три революції. Через них площа з місця відпочинку поступово перетворилася в меморіал загиблих. Центральна площа Києва – одне з улюблених місць киян і одна з найпопулярніших, визначних пам'яток столиці України. Звичайно, хтось приходить сюди, щоб побачити центр стародавнього міста, але більшість згадує про недавні революційні події і «Небесну сотню». Проте після низки революцій площа поступово повертається до життя. Меморіальні місця залишаються важливою її частиною, але з'являється запит на простір для відпочинку.

Офіційний дискурс прагне уникати поняття «публічний простір» або підносити його як простір, що вимагає контролю. Наприклад, в офіційних документах Харкова) [6] термін «публічний простір» замінений на нейтральний термін «відкритий міський простір», який містить менше соціальних конотацій, так як слово «відкрите» відсилає скоріше до простору без даху, ніж до простору соціальної активності. Така інтерпретація міського простору пов'язана не тільки з можливістю протестів в парках і на вулицях, але і з самою присутністю містян у них.

Дискусії щодо «відкритого простору» демонструють конфлікт між старою концепцією і новим баченням міського простору, що тільки зароджується в сучасній Україні. Відповідно до старої, офіційної концепції, відкритий міський простір – це картинка з листівки, яка показує не життя міста та його людей, а офіційний і «приємний» образ. Це тісно пов'язано з радянської ідеєю відкритого міського простору як майданчика для офіційних мітингів і демонстрацій. Концепція, що виникла в останнє десятиріччя, співвідноситься з гуманістичною ідеєю «міста для людей». Хоча це і не називається «публічним простором», ідея публічних просторів для взаємодії іноді все ж з'являється в медіа і часто виходить від самих містян.

Останній виток розвитку можна розглядати і як процес «європеїзації», так як з'явилося безліч ініціатив містян, спрямованих на поліпшення публічного простору. Ці ініціативи надихаються схожими проектами, реалізованими в європейських і американських містах.

Революції справили великий вплив на розвиток нових інтерпретацій «публічного» і «міського публічного простору» і на появу цих термінів в дискурсі.

Наприклад, у Києві в 1990 році, напередодні розпаду СРСР, тоді ще на площі Жовтневої Революції розгорнули наметове містечко й оголосили голодування близько сотні студентів із Києва, Львова та Дніпропетровська. Їхні союзники перекрили дороги, оточили Верховну Раду і захопили один із корпусів Університету імені Шевченка. Голодування, що продовжувалася 15 днів, отримало назву Революції на граніті і привело до зміни уряду. 2004 рік – на президентських виборах з перевагою в три відсотки перемагає тодішній прем'єр-міністр України Віктор Янукович. Прихильники його основного суперника Віктора Ющенка вважають, що Янукович переміг за рахунок фальсифікацій. Починаються масові протести, які переросли в Помаранчеву революцію (колір агітації за Ющенка). Її центром стає Майдан, протестуючі встановлюють наметове містечко і близько двох місяців проводять безперервний мітинг. Революція закінчується другим туром президентських виборів і перемогою Ющенка.

2013 рік – український уряд призупинив підготовку до асоціації з Євросоюзом. У відповідь в центрі Києва почалася масова кількамісячна акція протесту, що отримала назву Євромайдан, або Революції гідності, і завершилася достроковими президентськими і парламентськими виборами. За час протестів загинули 106 осіб.

«Постпротестне» розуміння міського публічного простору в українських медіа близько до того розуміння, яке прийнято в дискусіях в різних країнах, а Захід часто наводиться як приклад (точніше, те, як організовано простір в західних містах). Тут насамперед мається на увазі ідея про те, що відкриті простори можуть бути доступні для людей, про те, що люди можуть використовувати ці простори для різного роду діяльності.

Складний розподіл на публічне і приватне може допомогти пояснити, чому постсоціалістичні протести так одержимі захопленням символічно навантажених центральних частин міста: саме ці простори асоціюються з державною владою, яку необхідно окупувати для того, щоб повернути містянам політичну владу. Відкритий міський простір, позбавлений суспільного життя як такого, потребує наповнення іншим смисловим змістом і альтернативними практиками громадської участі в політичному житті: і вуличні протести, і безпосередня трансформація простору, все служить цій меті.

Не секрет, що публічні простори часто перебувають у віданні місцевої адміністрації, або, як у містах Європи та Північної Америки, такі простори знаходяться у віданні приватних власників. Однак, в цілому, ці простори, зайняті містянами, не стають проблемою для демократичних режимів, і різні групи активістів можуть поступово захоплювати простір або використовувати його. Однак в українських містах поява містян у відкритих просторах інтерпретується владою як виклик.

Причина конфліктів, що розгорнулися навколо публічних просторів в українських містах під час протестів, пов'язана з місцевим контекстом: хоча в Україні публічні простори не можуть стати приватною власністю, в дійсності вони присвоюються міськими адміністраціями, тому спроби громадян зайняти ці простори інтерпретувалися як виклик на тому ж рівні. Пострадянська епоха в історії міст повинна була породити нову стратегію в системі управління. Після скасування системи централізованого планування, ядра планової економіки, національний уряд втратив свої позиції єдиної інстанції прийняття рішень в сфері міського розвитку. Важлива риса цього періоду – поява нової фігури, інвестора. Великі фінансові групи з різних сфер бізнесу, які були готові інвестувати в розвиток міських територій, вкладаючи капітали в окремі райони, набували значний вплив на ландшафт міста. Проблема приватизації публічних просторів з'являється в пострадянському місті вперше: довгий час «нічийна земля», прекрасний естетичний «вид», стає гігантським неконтрольованим ринком – безліч кіосків, маленьких магазинів, і вулична торгівля займають все вільне місце. Подібну приватизацію можна було б розглядати з точки зору скорочення публічного простору в капіталістичному місті [7]. 1990-ті стали символом безладності та хаосу в порівнянні з контролем і порядком минулого: стан міських просторів візуально відображало цей безлад (тіньова торгівля в публічних про-

сторах, старіючі будівлі, колапс системи громадського транспорту). Спроби цивілізувати й очистити міський простір у кінці 1990-х зустріли схвалення в багатьох містян.

Реконструкція фізичного простору супроводжувалася роботою над новим виглядом міста, і концепція міської «європейськості» повинна була стати відмінною рисою, наприклад, Харкова, що виділяє його на тлі інших міст України. Включення Харкова в європейський контекст – як частина Стратегічного плану – було орієнтиром для міської стратегії. Харків залишається єдиним містом в Україні, який має повний комплект нагород Ради Європи – Диплом, Почесний Прапор, Таблицю Європи і Приз Європи. Часто використовується слово «благоустрій», також як і інновації в міському плануванні – пішохідні вулиці, фонтани, парки – нагадували людям про «європейські стандарти». Наприклад, парк Горького отримав міжнародну премію «Golden Pony Awards–2013» [8] за сучасну концепцію і тематичне оформлення парку. Однак ці зміни не включали в себе заходи по просуванню спонтанних і дискусійних публічних просторів, того, що для країн Євросоюзу є як мінімум стратегічним ідеалом.

Важливо підкреслити, що «європейський» образ, сформований у вітчизняному дискурсі, – це якийсь ідеал, який, по всій видимості, ніколи не існував в європейських містах. Проблеми, з якими стикаються українські міста, дуже схожі на неоліберальні зміни в містах Заходу – приватизація і комерціалізація публічних просторів, нехтування інтересами спільноти і сусідства на користь інтересів забудовників і великого бізнесу. Неолібералізм як виклик містам західного світу давно вже винесено на порядок денний в академічному світі, тоді як в більшості українських дискусій він сприймається як причина цих трансформацій. Відкриті простори міста рідко сприймаються жителями міста як їх власна територія, яку можна використовувати і привласнювати, тобто їх право на місто. Образ міста являє культурну спадщину, а історичний ландшафт, навпаки, сприймається як загальне благо і має високу символічну цінність [9].

Висновки. Утім, публічні простори існують, і вони можливі завдяки активності людей, навіть якщо вони не сприймаються як цінність або право містян. Невгаваючі дискусії показують дві різні точки зору. Перша, «пострадянська» точка зору не дозволяє з'єднувати особисте і суспільне у відкритих просторах: тут вирішальне значення має захист символічного простору від вторгнень повсякденності. По-друге, виникнення «європеїзованою» точки зору передбачає, що присвоєння публічного простору має бути правом містян. Це показує повільний перехід від радянської моделі подвійного життя міста, де громадське та приватне життя жорстко відокремлені один від одного, до моделі міста, в якому публічний простір використовується для повсякденних потреб людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Harvey David. The Right to the City. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2003. URL: <https://newleftreview.org/issues/II53/articles/david-harvey-the-right-to-the-city.pdf> (дата звернення: 15.04.2020.).
2. Mitchell Don. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space* 1st Edition New York : Guildford Press, 2003. 270 p.
3. Арндт Ханна. *Vita activa, или О деятельной жизни* / пер. с немец. и англ. В.В. Бибихина. Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 437 с.
4. Lofland Lynn. *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Territory*. New York, 1998. 326 p.
5. Радіонова Л.О. Публічний простір як підґрунтя розвитку сучасного міста. *Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 14–15 лютого 2020 року). Дніпро : НО «Відкрите суспільство», 2020. С. 41-44.
6. Стратегия Харькова до 2030 года. URL: <https://www.city.kharkov.ua/ru/index/strategya-rozvitku-xarkova/strategya-rozvitku-xarkova-2030.html> (дата звернення: 18.04.2020).
7. Мельников М.В. Общественное пространство города и его приватизация: анализ социологических подходов. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennoe-prostranstvo-goroda-i-ego-privatizatsiya-analiz-sotsiologicheskikh-podhodov/viewer> (дата звернення: 10.05.2020).

8. Центральный парк культуры и отдыха им. М. Горького. URL: <https://kharkov.detivgorode.ua/tsentralnyj-park-razvlechenij/> (дата звернення: 17.04.2020).
9. Радіонова Л.О. Знак і символ як форми комунікації культур в сучасних умовах. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку* : наук. зб. Вип. 27 / упоряд. і наук. ред. В.Г. Виткалов. Рівне : РДГУ, 2018. С. 13-17.

REFERENCES

1. Harvey, David (2003), The Right to the City. *International Journal of Urban and Regional Research*. URL: <https://newleftreview.org/issues/II53/articles/david-harvey-the-right-to-the-city.pdf> (access April 15, 2020).
2. Mitchell, Don (2003), The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space 1st Edition. New York : Guildford Press. [in American].
3. Arendt, Khanna (2000), Vita activa, ili O deyatelnoy zhizni [Vita activa, or About active life], Translated Bibikhin, V.V., St. Petersburg, Russia.
4. Lofland, Lynn. (1998), The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Territory. New York. [in American].
5. Radionova, L.O. (2020), Public space as a basis for the development of the modern city. *Lyudske spivtovarystvo: aktualni pytannya naukovykh doslidzhen*. Materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi [Human community: topical issues of scientific research: Proceedings of the international scientific-practical conference], Dnipro, February 14–15. 2020. P. 41–44.
6. Strategy of Kharkov until 2030 (2020). URL: <https://www.city.kharkov.ua/ru/index/strategya-rozvitku-xarkova/strategya-rozvitku-xarkova-2030.html> (access April 18, 2020).
7. Melnikov, M.V. (2017), Obshchestvennoye prostranstvo goroda i yego privatizatsiya: analiz sotsiologicheskikh podkhodov. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obshchestvennoe-prostranstvo-goroda-i-yego-privatizatsiya-analiz-sotsiologicheskikh-podkhodov/viewer> (access May, 102020).
8. Central Park of Culture and Leisure. M. Gorky. (2013). URL: <https://kharkov.detivgorode.ua/tsentralnyj-park-razvlechenij/> (access April 17, 2020).
9. Radionova, L.O. (2018), Sign and symbol as a form of communication of cultures in modern conditions. *Ukrayinska kultura : mynule, suchasne, shlyakhy rozvytku* [Ukrainian culture: past, present, ways of development] *Zbirnyk nsukovykh prac*. Vol. 27. P. 13–17.

Radionova Lyudmila Oleksiivna

PhD, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Political Science
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
17, Marshal Bazhanov str., Kharkiv, Ukraine

Radionova Olga Mykolaivna

PhD, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Tourism and Hospitality
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
17, Marshal Bazhanov str., Kharkiv, Ukraine

PUBLIC SPACE OF THE CITY VERSUS RIGHT TO THE CITY

Problem. The concept of public space is the main topic of debate on the right to the city. **The purpose of the study is to analyze the public space of the city in close connection with the right of the citizen to the city. Research methods:** system-structural and phenomenological. The system-structural method made it possible to identify the logic of construction and functioning of public spaces. The phenomenological method gave grounds to reveal the fundamental conditions of explication of the right to the city in the space of everyday life. **Results.** The public space of the city is analyzed in the context of empirical and ideological. The first concerns the field of practice. In this sense, the term «public space» is used to represent social diversity, to assimilate and accept this diversity by urban residents. The second interpretation is related to the concept of the right to the city in

a more familiar sense: that is, the public space here is seen as a platform for the representation of political struggle. Public spaces exist, and they are possible through the activity of people, even if they are not perceived as a value or a right of citizens. Unpretentious discussions show two different points of view. «Post-Soviet» point of view does not allow to connect the personal and the public in open spaces: here the protection of symbolic space from the intrusions of everyday life is crucial. The emergence of a «Europeanized» view implies that the appropriation of public space should be the right of citizens. This shows a slow transition from the Soviet model of the double life of the city, where public and private life are rigidly separated from each other, to the model of the city, in which public space is used for the daily needs of people.

Key words: *city, public space, right to city, conflict, practices of using space, post-socialist urban communities.*

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Соколова О. М.

АНТРОПОЛОГІЗМ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА:
ОСВІТНЬО-ВИХОВНИЙ РАКУРС..... 4

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Владиченко Л. Д., Гольд О. Ф.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ПОЛІКОНФЕСІЙНОСТІ УКРАЇНИ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ..... 11

Городнюк Л. С.

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ
В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ..... 18

Кравченко Г. С.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ КОНТЕКСТ ВИВЧЕННЯ
СІМЕЙНО-ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПОСТМОДЕРНУ..... 27

Кулі-Іванченко К. К., Петінова О. Б.

РОЛЬ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ ТА ПРИНЦИПІВ У СТАНОВЛЕННІ
ТА РОЗВИТКУ КАТЕГОРІЙ «ДЕМОКРАТІЯ», «НАРОДОВЛАДДЯ»,
«НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ», «НАРОДНЕ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ»,
«БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ» ТА «ПОДІЛ ВЛАДИ»..... 34

Максюта М. Є.

ОНТОЛОГІЯ ЛЮДСЬКОГО НА ЛАНДШАФТІ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТЕЙ
ГУМАНІЗАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКО-НАУКОВОЇ ОСВІТИ..... 43

Троїцька О. М., Троїцька Т. С.

ФІЛОСОФІЯ В ІННОВАЦІЙНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ:
З ДОСВІДУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТІВ..... 49

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Воловчук Н. Н.

КЛАССИЧЕСКАЯ, НЕКЛАССИЧЕСКАЯ, ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКАЯ
НАУЧНЫЕ ПАРАДИГМЫ И ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА..... 55

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Авдимириць Н. В.

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНО-ДІАЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ЯК РЕЗУЛЬТАТ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР..... 65

Балашенко І. В., Самчук Л. С.

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ
В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ЗВО..... 72

Набокова А. С.

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ: ФІЛОСОФІЯ МОЖЛИВОСТЕЙ..... 77

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

Щерба О. І.

СТРУКТУРА ПОТРЕБ СПОЖИВАЧІВ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНИХ
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЙ ЦІННОСТЕЙ І ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ..... 83

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Михайлова О. Ю.

СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО В ГУМАНІТАРНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ.....96

Шедяков В. Е.

РАЗВИТИЕ ПРОТЕСТНЫХ ДВИЖЕНИЙ СКВОЗЬ ПРИЗМУ
ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА.....106

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

Радіонова Л. О., Радіонова О. М.

ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР МІСТА VERSUS ПРАВО НА МІСТО.....115

CONTENTS

PHILOSOPHICAL ONTHOLOGY

Sokolova O. M.

ANTHROPOLOGISM OF PHILOSOPHY OF LAW BY PAMFIL YURKEVYCH:
AN EDUCATIONAL-BRINGING-UP DIMENSION.....4

SOCIAL PHILOSOPHY

Vladyshenko L. D., Gold O. F.

PECULIARITIES OF PERIODIZATION OF POLYCONFESSIONALITY
OF UKRAINE: SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT.....11

Horodnyuk L. S.

PROBLEMS OF CREATING A POSITIVE IMAGE IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY..... 18

Kravchenko G. S.

INTERDISCIPLINARY CONTEXT OF STUDIES OF FAMILY
AND MARRIAGE RELATIONS IN UKRAINE IN THE PERIOD OF POSTMODERN..... 27

Kuli-Ivanchenko K. K., Petinova O. B.

ROLE OF PHILOSOPHIC IDEAS AND PRINCIPLES IN THE FORMATION
AND DEVELOPMENT OF SUCH CATEGORIES AS DEMOCRACY,
POWER OF THE PEOPLE, PEOPLE'S SOVEREIGNTY, EXPRESSION
OF PEOPLE'S WILL, DIRECT DEMOCRACY AND SEPARATION OF POWER..... 34

Maksiuta M. Ye.

THE ONTHOLOGY OF THE HUMAN ON THE LANDSCAPE OF HUMANIZATION
OF PHILOSOPHICAL-SCIENTIFIC EDUCATION.....43

Troitska O. M., Troitska T. S.

PHILOSOPHY IN INNOVATIVE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH:
FROM THE EXPERIENCE OF PROJECT IMPLEMENTATION..... 49

PHILOSOPHY OF HISTORY

Volovchuk N. N.

CLASSICAL, NON-CLASSICAL, POST-NON-CLASSICAL SCIENTIFIC PARADIGMS
AND HISTORICAL SCIENCE.....55

PHILOSOPHY OF EDUCATION

Avdymyrets N. V.

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE-DIALOGICAL COMPETENCE
AS A RESULT OF THE EDUCATIONAL PROCESS: PHILOSOPHICAL DIMENSION..... 65

Balashenko I. V., Samchuk L. S.

SOCIO-CULTURAL ACTIVITY OF LANGUAGE PERSONALITY
IN THE EDUCATIONAL SPACE OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION.....72

Nabokova A. S.

AXIOLOGICAL FUNDAMENTALS OF CIVIL CULTURE DEVELOPMENT
OF FUTURE PROFESSIONALS: PHILOSOPHY OF POSSIBILITIES..... 77

THEORY AND HISTORY OF SOCIOLOGY

Shcherba O. I.

THE STRUCTURE OF CONSUMER NEEDS IN THE CONTEXT OF MODERN
CONCEPTUALIZATIONS OF VALUES AND VALUE ORIENTATIONS.....83

SOCIAL STRUCTURE, SOCIAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Mykhailova O. Yu.

CONTEMPORARY ART IN THE HUMANITARIAN POLICY OF UKRAINE.....96

Shedyakov V. Ye.

DEVELOPMENT OF PROTEST MOTIONS THROUGH THE PRISM
OF THE PROBLEM FIELD OF THE TRANSITIONAL PERIOD.....106

SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGIES

Radionova L. O., Radionova O. M.

PUBLIC SPACE OF THE CITY VERSUS RIGHT TO THE CITY.....115

Наукове видання

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 1, 2020

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.

Обл.-вид. арк. 11,68. Ум.-друк. арк. 14,65. Зам. № 0920/258

Підписано до друку 28.09.2020. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.